

Vrouwen van de Reformatie

Korte levensbeschrijvingen
van aanzienlijke vrouwen
uit de zeventiende eeuw

door

J.H. ALEXANDER

Uit het Engels vertaald door
Ds. W. DE GRAAF

B.V. UITGEVERIJ „DE BANIER” — UTRECHT
1980

Inhoud:

Voorwoord	9
Inleiding	11

Twee Franse koninginnen

1. Margaretha van Valois, koningin van Navarre	13
2. Jeanne d'Albret, een andere koningin van Navarre	29

Vier Duitse prinsessen

3. Elizabeth van Brandenburg	53
4. Elizabeth van Brunswijk	59
5. Sibylla van Kleef	65
6. Catharina van Schwartzburg, de „heldhaftige” genaamd .	71

Vier vrouwen van Hervormers

7. Anna Reinhard, de vrouw van Zwingli	75
8. Catharina von Bora, de vrouw van Luther	93
9. Idelette van Buren, de vrouw van Calvijn	106
10. Marjorie Bowes, de vrouw van Knox	118

Eén Engelse hertogin

11. Catharina Willoughby, hertogin van Suffolk	123
--	-----

Drie Nederlandse martelaressen

12. Wendelmoet Claesdochter	140
13. Lysken Dirks	144
14. Mevrouw Robert Oguier	147

Nog een koninklijke prinses

15. Charlotte van Bourbon, prinses van Oranje	152
16. Jaartallen ter vergelijking	159

Voorwoord

Welk een eervolle plaats wordt in het Nieuwe Testament aan godvrezende vrouwen gegeven. En door heel de geschiedenis van de Kerk van God is er een reeks vrouwen geweest, die lichtende voorbeelden waren in hun leven en getuigenis. Wij denken aan sommigen, die terwille van Jezus het martelaarschap hebben ondergaan, en aan anderen, die toegewijde christelijke vrouwen en moeders zijn geweest, en aan nog anderen, van wie de dichterlijke gaven tot zulk een zegen zijn gesteld.

De periode van de Reformatie werd gekenmerkt door een aantal begenadigde vrouwen, die God verwekte. Enkele daarvan worden ons door J.H. Alexander in „Vrouwen van de Reformatie” voorgesteld. De benaming „aanzienlijke vrouwen” (liever dan „vrouwen”) is hier ook gebruikt, omdat zo vele van hen een titel droegen, dames van koninklijke of adellijke afkomst. Wij worden eraan herinnerd, hoe de vermaarde gravin van Huntingdon gewoon was te verwijzen naar de tekst: „Niet vele edelen zijn geroepen.” (1 Cor. 1 : 26) en dan te zeggen: „Ik dank God, dat er niet staat ‚niet een’ ”¹.

Gedurende vele jaren zijn veel leden van de familie Alexander bekend geweest als talentvolle christelijke schrijvers. J.H. Alexander is zeer bekend geworden door haar „Meer dan een denkbeeld” — bijna een klassiek christelijk werk! „Vrouwen van de Reformatie”, zou, vanwege haar afnemend gezichtsvermogen, wel eens haar laatste werk kunnen zijn.

Er is veel bekend over de „mannen van de Reformatie”, zowel Britse als buitenlandse, godsdienstig en staatkundig. „Vrouwen van de Reformatie” geeft een belangrijke aanvulling, „een kijkje achter de schermen” van het leven van de Reformatie. Wij bidden, dat het onder Gods zegen zowel voor jong als oud van nut zal zijn.

Luton, 1977

B.A. RAMSBOTTOM, B.A.

Het Engels heeft hier een woordspeling: „not many” en „not any.” (Vert.)

Inleiding

De Reformatie! Hoe beschouwt u haar? Ziet u haar als een grote schoonmaak van de Rooms-Katholieke Kerk door middel van de prediking van vurige theologen? Of als de vervelende ontreddeingen van de Middeleeuwen? Of als een hevige botsing van geloofsovertuigingen, die de hartstochten van mensen zelfs tot een slachting opzweepte? Of misschien beschouwt u haar als een signaal voor de opstand van uitgebuite boeren tegen de rijke, kerkelijke grondbezitters van die tijd?

Al deze bestanddelen hebben hun plaats in de Reformatie, en Jezuitisch denkende geschiedschrijvers zouden graag willen, dat zij naar zulke lijnen werd bestudeerd. Maar in werkelijkheid was de strijd tussen het Woord van God en de machten van de duisternis, die het niet konden verdragen, de kern van de gehele beweging. In elk land van Europa was het uitgangspunt van de Reformatie het overbrengen van de Bijbel uit een dode taal in zijn eigen taal, en de uitstorting van de Heilige Geest op hen, die de wonderlijke boodschap van een zaligheid uit genade lazen en aanvaardden.

Het leven van elke vrouw, die in dit boek naar voren komt, is een klaar bewijs van dit feit. Elk werd in het oude geloof geboren, elk werd daaruit geleid. Elk had een persoonlijke rol te spelen, die de Reformatie bevorderde, maar ten koste van lijden en in enkele gevallen zelfs van het martelaarschap. Het was niet de gehechtheid aan een stel nieuwe denkbeelden, die hen deed volharden, maar de genade van de Heere Christus, die zij liefhadden, en die elk tot een krachtig werktuig voor Zijn werk maakte.

1.

Margaretha van Valois, koningin van Navarre

Jes. 49 : 23. „KONINGINNEN zullen uw pleegmoeders zijn” (Eng. vert.) zegt de Bijbel van de Kerk van Christus op aarde. Dit was ongetwijfeld de rol van Margaretha van Valois ten aanzien van de Reformatie in Frankrijk, want zij aanschouwde daarvan de geboorte, zij verheugde zich in haar eerste, rustige dagen en zij zette zich ertoe om met praktische hulp haar groei te bevorderen.

Zij werd in 1492 geboren, ruim twintig jaar voordat de belangrijkste kwestie van de reformatie van de kerk was opgekomen. Haar vader was van koninklijke afkomst, en zou de eerste troonopvolger op de Franse troon geweest zijn, als hij niet in 1496 in de strijd gesneuveld was. Hij liet slechts twee kinderen na: Margaretha, de oudste, en een zoontje, Frans, van twee jaar. De volgende koning, Lodewijk XII, was zijn neef en omdat hij een goedhartig man was, voelde hij een vaderlijke zorg voor de opvoeding van de twee kleine kinderen.... Hij vreesde, dat hun moeder, die wordt beschreven als „een geestkrachtige en ontwikkelde vrouw, maar overgegeven aan genoegens, uiterlijk vertoon en minnarijen”, de kinderen zou overlaten aan gouvernantes en haar eigen hofleven voortzetten. Daarom nam hijzelf hun opvoeding op zich. Hij gaf hun moeder het kasteel Amboise en hij zond, zoals in die tijd de gewoonte was, een keur van adellijke kinderen daarheen om hun kameraden te zijn en samen met hen te studeren. De beste huisonderwijzers werden voor hen aangesteld en zij leerden verscheiden talen, Latijn inbegrepen, zij hadden een leraar in de filosofie, een kapelaan en een doctor in de theologie. De jongens werden in de wetenschap onderwezen - waarschijnlijk ook in de wiskunde- en de meisjes in borduurwerk. Voor Margaretha persoonlijk werd een bekoorlijke, beschaafde jongedame aangesteld, om haar te onderrichten in alle bezigheden, vereist voor een koninklijke prinses, zoals goede manieren, een keurige uitdrukking in spreken en schrijven, zelfverzekerdheid gepaard met bescheidenheid, wer-

ken van liefdadigheid en sympathie voor anderen. Margaretha hield veel van haar en stelde haar later, toen zij koningin van Navarre werd, aan als een van haar hofdames.

Louise was een van de eersten, die het Evangelie uit liefde aannamen. Alreeds een jonge vrouw van hoge beginselen, werden haar gaven nog vergroot door de nieuwe leer, die haar daden rustig bleken te beheersen. Zij is tweemaal getrouwd geweest en de dochter uit haar eerste huwelijk werd een vurig volgeling van de „nieuwe meningen”. Haar tweede huwelijk was dat met de veldmaarschalk van Frankrijk, Chatillon de Coligny, bij wie zij drie zoons had. Zij voedde hen op bij de Schriften en zij groeiden op tot flinke jongemannen, die zóveel van elkaar hielden, dat het gezegde in omloop was: „zij schijnen maar één ziel te hebben”. Elk heeft zich in het leven onderscheiden. De middelste, Gaspar, werd de beroemde Admiraal de Coligny, leider van de Hugenoten, (zoals de Protestanten destijds werden genoemd). Louise verwierf de reputatie, dat zij in de gevaarlijke atmosfeer van de zeden aan het hof, een godvruchtig leven kon leiden. Keren wij terug naar de kinderen in Amboise. Vanaf haar tiende jaar werden voor Margaretha door koning Lodewijk en haar moeder huwelijksplannen besproken. Onderhandelaars bezochten het éne land na het andere: Engeland, voor de toekomstige Hendrik VIII, Portugal, Italië, zelfs Oostenrijk voor de kleine Karel, die later keizer zou worden. Maar deze plannen mislukten en op haar zeventiende jaar verloofde Margaretha zich met de hertog van Alençon, eveneens van de koninklijke linie. Deze jongeman, hoewel haars gelijke in stand, kon in elk ander opzicht niet meer van haar hebben verschild. Hij was nors, ongezellig, niet in het minst intellectueel en zonder de minste waardering voor wie ook. Het ontbrak hem volkomen aan militaire bekwaamheid en moed, eigenschappen, die meetelden bij de mannen van die dagen. Margaretha werd er met de uiterste tegenzin toe gebracht, om zich aan dit huwelijk te onderwerpen. Er wordt van haar gezegd, dat zij heeft verklaard: „Van nu af aan geef ik mijn hart aan God, zoals ik dat nooit aan mijn man zou kunnen!”

De bruiloft werd in koninklijke stijl gevierd, de koning, de koningin, het hof en talrijke adellijke personen waren erbij tegenwoordig en daarna nam de hertog zijn bruid mee naar zijn kasteel in Normandië. Geen van beiden trachtte de ander voor

zich te winnen en de verbintenis was een volkomen mislukking. Margaretha leefde alleen maar om weg te komen naar Parijs en gelukkig waren er veel koninklijke gebeurtenissen, waarbij haar tegenwoordigheid werd geëist. Koning Lodewijk nam een tweede vrouw¹, prinses Maria van Engeland, een zuster van Hendrik VIII. Het huwelijk had nog maar drie maanden geduurd, toen de koning stierf. Hij stond bekend als „de vader van zijn volk”. De volgende in het geslacht was Frans, de broer van Margaretha en zij was als ooggetuige aanwezig, toen hij als Frans I werd gekroond. De volgende gebeurtenis was zijn huwelijk: zijn bruid was prinses Claude, een dochter van koning Lodewijk uit zijn eerste huwelijk.

Margaretha had aan het hof kennis gemaakt met een jongedame, iets jonger dan zijzelf, ontwikkeld, geestig en zeer intelligent. Haar naam was Anna Boleyn. Zij was aanvankelijk gekomen als hofdame van prinses Maria, maar op aanbeveling zowel van Maria als van Margaretha was zij overgeplaatst naar het gevolg van koningin Claude en bleef zij in Parijs. Tussen de beide dames, die in karakter in vele opzichten op elkaar leken, ontstond een wederkerige gehechtheid. Elk vond het heerlijk om te ontkomen, de één aan de verveling van het hof van koningin Claude, de ander aan het sombere gezelschap van haar man. Deze samen doorgebrachte uren waren misschien enige van de meest onbezorgde, die elk van hen beiden ooit zou kennen. Maar hoe stond het met de Reformatie? Wat valt er te zeggen van de uitwerking daarvan op deze koninklijke dame? Zij was te intelligent om geen aandacht te schenken aan de enorm belangrijke godsdienstige vraagstukken, die geleerden en gestudeerden in beroering begonnen te brengen. Maar de Reformatie in Frankrijk was niet zo dramatisch begonnen als in Duitsland, toen de monnik Luther zijn protestplakkaat aansloeg en een grote storm deed opsteken. In Frankrijk was zij begaan met een oude man, Lefèvre, een zeer vroom Katholiek, die de onaangeroerde Bijbel in de bibliotheek van de Sorbonne voor de dag haalde om te zien, of die hem kon helpen bij de levensbeschrijving van de vele heiligen, die hij zo devoot vereerde. Hij las

¹Zover ik kon nagaan was dit de derde vrouw van Lodewijk; hij trouwde eerst met Johanna, dochter van Lodewijk XI, daarna met Anna van Bretagne, weduwe van Karel VIII en tenslotte met Maria van Engeland. (Vert.)

de Bijbel. Hij kwam daarin niet het soort heiligen tegen, dat hij zocht. Maar hij vond de Heere Jezus Christus en een zuivere leer, die eeuwen lang verborgen was geweest. Hij was een zeer geliefd lector aan de Sorbonne en hij hield van zijn leerlingen. Daarom begon hij hun uiteen te zetten wat hij had gevonden. De aandacht van sommigen onder hen werd terstond geboeid door wat hij hun had te zeggen. In minder dan geen tijd had hij verscheiden aandachtige leerlingen, onder wie Willem Farel, de gebroeders Roussel, Michael d'Arande. In zijn lezingen begon hij de bestudering van de Schrift krachtig aan te bevelen. Dit was iets nieuws voor de grote corporatie van de Sorbonne. De Sorbonne is natuurlijk de Universiteit van Parijs, maar zij was in die dagen veel meer dan een centrum van geleerdheid: zij was staatkundig en godsdienstig zeer machtig. Koningen bogen zich over haar oordelen, alle filosofische en theologische vraagstukken werden voor haar vierschaar gedaagd en zij verwachtte, dat zij het laatste woord zou hebben, -en zij had dat ook- in alle ingewikkelde zaken. Zij was, na de paus, vrijwel de voornaamste macht in Europa.

Toen dan ook de orthodoxe geleerden van deze instelling zich deze nieuwe leer van Lefèvre bewust werden, werd het woord „ketterij” genoemd en een siddering van vrees deed de leerlingen van Lefèvre nauwlettend acht geven op hun geloof. Lefèvre had de brieven van Paulus en daarna het gehele Nieuwe Testament in het Frans vertaald en het licht van het leven scheen helder voor hen. Het was hun vurige begeerte, om dit licht te verspreiden en een prachtige gelegenheid deed zich aan hen voor, toen een rijke bisschop zijn werk begon. Het was Briçonnet, de bisschop van Meaux, een uitgestrekt bisdom in het oosten van Parijs. Als edelman van hoge bekwaamheden was Briçonnet met een koninklijke opdracht naar Rome gezonden, waar hij de gelegenheid had gehad om eens rond te kijken en ontnuchterd te worden, evenals Luther en vele anderen. Bij zijn terugkeer luchtte hij zijn hart voor zijn oude vriend Lefèvre, die hem vriendelijk het Nieuwe Testament in handen gaf en hem adviseerde het te lezen. Hij deed het, zijn ogen werden verlicht en hij begeerde vurig om allen in zijn bisdom deelgenoot te maken van het wonderlijke Evangelie. Hij gebruikte zijn rijkdom voor het drukken en uitgeven van honderden exemplaren van het vertaalde Nieuwe Testament.

*Margaretha van Valois, later koningin van Navarre.
(Van het portret in "Portraits des Personnages Français du XVIe Siècle",
door P.G.J. Niel.)*

Het was vóór het werk van Briçonnet, dat Margaretha van Valois voor het eerst het Evangelie hoorde. Behalve hun eindeloos zitten borduren, werd van de hofdames ook verwacht, dat zij lezingen over verschillende onderwerpen zouden bijwonen en zelfs preken, die in de salons van het Louvre werden gehouden. De lectoren en predikers werden gekozen uit de Sorbonne, en wanneer het de beurt was van de vriendelijke, oude Lefèvre om daar te preken, dan hoorden de dames een nieuw geluid, dat zij tevoren niet hadden gehoord, een liefelijk geluid, een zuiver geluid. Margaretha hoorde het, Anna Boleyn hoorde het en het maakte op hun hart een indruk, die later vrucht droeg. Margaretha scheen echter in die tijd de nieuwe dingen alleen toe te voegen aan haar voorraad vrome stelregels. Zij ontdekte zeer

spoedig, dat dit meer was dan het voordragen van iemands nieuwe denkbeelden. Haar lievelingsprediker en zijn vrienden moesten, onder afkeuring van de Sorbonne, Parijs verlaten. Zij was er bedroefd over, dat zij hen moest missen en ging hun leerstellingen verder onderzoeken. Haar sympathicën werden in hoge mate opgewekt en zij vond een manier om daadwerkelijk hulp te verlenen.

Tien jaar na zijn intronisatie had haar broer Frans I haar voor het leven het hertogdom Berry en de inkomsten daarvan geschonken. Deze prachtige schenking verschafte haar een onafhankelijk inkomen. Zij verkreeg ook het recht van beschermvrouwe van de universiteit te Bourges. Zij maakte rustig bekend, dat studenten, die de nieuwe leer gunstig gezind waren, daar welkom zouden zijn, als Parijs te lastig zou worden. Zo begon haar rol als pleegmoeder van de Reformatie in Frankrijk. Zelf begon zij toe te geven aan de neerslachtigheid over haar dagelijks ongelukkig huwelijk. Op zekere dag, na een lang gesprek met bisschop Briçonnet, met wie zij vertrouwelijk omging, deed hij wat Lefèvre bij hem gedaan had: hij stelde haar een Nieuw Testament ter hand. Zij las het en hield ervan. Hij sprak tot haar hart en zij voelde zich in staat om de wil van God ten aanzien van haar huwelijk te aanvaarden. Dit werd duidelijk door een opnieuw opgewekte en krachtige geest. Zij begon een briefwisseling met de bisschop en had grote belangstelling voor de snelle vooruitgang van de Reformatie in zijn gehele bisdom, die uitsluitend te danken was aan het Evangelie.

De bisschop doorreisde zijn gehele bisdom, en daar hij inzag, dat onkundige priesters nooit in godvrezende leraars veranderd konden worden, ontzegde hij hun de kansel en plaatste de leerlingen van Lefèvre erop. Het Franse Testament werd overal gelezen. Het was een welvarend wol- en wijndistrict, en wolhandelaars, die het boek op de markten kochten, waar het bijna dagelijks werd gelezen en besproken, namen het mee door het gehele district. De wolkammers en de wijnbereiders waren er zeer mee ingenomen. Wie kon lezen verzamelde op het etensuur, in de avonden en op de sabbat anderen om zich heen en las het Woord van God voor. Voordat ooit geregelde samenkomsten of preekdiensten werden georganiseerd, werden tal van mensen bekeerd en getuigden door hun veranderd leven van hun liefde tot de Heere Christus. Het was een merkwaardige tijd. „De

Heere gaf het Woord: groot was het gezelschap van hen, die het bekend maakten". Margaretha en Briçonnet droomden beiden, dat het licht van het Evangelie weldra over het gehele koninkrijk zou schijnen.

Maar de affaires van koningen stoorden deze grote onderneming. Frans en Karel V waren elkanders grote tegenstanders en Frans bereidde zich erop voor, om Provence van het gebied van Karel af te rukken. Hij verzamelde zijn legers en zoals dat in die tijden de gewoonte was, nam hij een deel van de hofhouding mee. Margaretha, de koningin-moeder en vele andere dames reisden met hem mee en hun gezelschap vestigde zich te Lyon, terwijl Frans verder ging. De man van Margaretha, de hertog van Alençon, werd als bevelhebber van één sectie van het leger aangesteld. En nu begon te Lyon, de tweede stad van het koninkrijk, een groot evangelisatiewerk. De kapelaan van Margaretha, Michel d'Arande, één van de leerlingen van Lefèvre, was steeds geestdriftig in de verbreiding van het Evangelie en hij preekte openlijk in de stad voor een grote menigte. Deze vrijmoedigheid moedigde daar bepaalde geleerden in hoge mate aan. „Met apostolische ijver en werkkraft reisden ook zij", zo lezen wij, „naar de omliggende districten en strooiden het goede zaad van het Woord naar alle kanten". De tegenstand tegen dit werk werd zeer groot, ondanks de bescherming van Margaretha en men moest er wel wat lijden voor verduren.

De oorlog van Frans verliep aanvankelijk voorspoedig. Hij verdreef de vijand uit de Provence en bereidde zich toen voor op een veldtocht in Italië. De twee legers raakten slaags te Pavia, met een ontzaglijk verlies aan mensenlevens. Ditmaal behaalde Karel de overwinning en Frans werd gevangen genomen. Toen dit nieuws het hof te Lyon bereikte, bracht het iedereen tot wanhoop, maar wat de geestelijke strijd van Margaretha het meest verzwaarde was, dat de nederlaag vrijwel zeker aan het lafhartig gedrag van haar man te wijten was. Hij had zich teruggetrokken en was van het slagveld weggevlucht, met medeneming van de troepen, waarover hij voor Frans het bevel voerde. Toen hij bij de poorten van Lyon verscheen, werd hij met minachting begroet en zelfs Margaretha kon er niet toe komen, om met hem te spreken en hem aan te kijken. Lijdend aan pleuris en zich diep schamend over zichzelf, begaf de hertog zich te bed, kreeg spoedig koorts en was de dood nabij. Toen Margare-

tha vernam, hoe ziek hij was, had zij veel wroeging over haar onchristelijke gedrag en ging zij terstond naar zijn bed. Gedurende twee of drie weken paste zij hem zorgvuldig op, las hem voor uit de Schriften en sprak over de Zaligmaker. De arme man sleepte zijn bestaan slechts zes weken na de veldslag voort en toen stierf hij.

Het Franse hof zond gezant na gezant naar de keizer om hem de vrijlating van Frans af te smeken, maar tevergeefs. Hij werd van het éne kasteel naar het andere overgebracht, om pogingen tot zijn bevrijding te verijdelen.

Tenslotte zond de koningin-moeder een verzoek aan de paus, om ten behoeve van hen tussenbeide te komen. De paus kon dit niet doen en antwoordde, dat hun nederlaag een straf van God was, omdat zij toelieten, dat de ketters zich in het land vernieuwden en dat er onmiddellijk een poging in het werk gesteld zou worden om hen uit te roeien. De koningin-moeder, die nu de taak van koningin-regentes op zich nam, ging terug naar Parijs en riep een parlement bijeen, waarbij Beda, het hoofd van de Sorbonne, aanwezig was, om te overleggen wat hun te doen stond. Dit was juist wat zij verlangden en zij bepleitten vurig een strenge vervolging. Zij besloten te beginnen bij de top en ontboden Briçonnet, de bisschop van Meaux, om voor hen te verschijnen. „Herroep, óf de brandstapel” was het verschrikkelijke alternatief, dat hem werd voorgehouden. Briçonnet stond versteld. Hij had zich een bespreking over geloofszaken voorgesteld, maar nooit, dat hem zulk een wrede bedreiging zou worden voorgeworpen. Wat dachten zij van zijn adelstand, zijn hoge positie en zijn uitgestrekt bisdom? Zij keken hem met hardvochtige ogen aan. Hij aarzelde. Hij rekende niet met de woorden van God in het Evangelie voor zulk een toestand. Hij herriep zijn eens zo geliefde geloof. De bisschop werd ertoe gebracht om een belofte te ondertekenen, dat hij in zijn bisdom drie edicten zou uitvoeren: het herstel van de aanbidding van Maria en de heiligen; het verbod om het Nieuwe Testament of een Luthers geschrift die toen in omloop waren, te kopen of te lezen; en het tot zwijgen brengen van alle protestantse predikers. Het geval Briçonnet is diep treurig. Hij had een reformatie van geloofsopvattingen binnen de kerk voorzien en niet om geheel met haar te breken, maar zoiets was onmogelijk. De Evangelieboodschap van de zaligheid om niet, stond lijnrecht tegenover de

pauselijke godsdienst van verdiensten en een gekochte zaligheid en zij konden nooit met elkaar in overeenstemming worden gebracht. Hij ging terug naar Meaux. Lefèvre, Farel en Roussel, die daar onder zijn patronaat hadden gestaan, vluchtten terstond weg, Lefèvre naar Straatsburg en Farel tenslotte naar Genève.

Het was voor zijn kudde een hevige schok. Hun onderherder, die hen in het Woord van God had ingeleid en daarvoor, naar het scheen, zo ijverig had zorg gedragen, had hen in de steek gelaten. De kudde sloot zich nauwer aaneen en toen het verzet tegen de drie wrede edicten strafbaar werd, gaven sommigen van hen hun leven en lieten moedige getuigenissen na. Het lezen en prediken geschiedde nu ondergronds, zoals wij dat noemen.

Margaretha moet zeer geschokt zijn geweest. Zij maakte bij de bisschop geen melding van zijn afvalligheid, maar ongetwijfeld bad zij voor hem, dat de Heere wilde terugkeren en in vergeving op hem wilde neerzien, zoals Hij dat deed bij Petrus, die Hem verloochende. Zij verleende onmiddellijk de nodige hulp, door de deuren van haar universiteit wijder open te zetten voor de ontsnapte predikers. Zij onderhield een voortdurende briefwisseling met Frans in de verschillende plaatsen, waar hij gevangen zat en verkreeg zowaar zijn koninklijk pardon voor één van haar beschermelingen. Op haar bericht van de vervolging, waarmee een begin werd gemaakt, zond Frans een onvoorwaardelijke order aan zijn parlement, waarin hij hen verbood om verder te gaan, voordat zij zijn koninklijke goedkeuring hadden. „Ik ben nog steeds uw koning”, schreef hij.

Omdat de aanhoudende verzoeken om zijn vrijlating, die naar Karel werden gezonden, geen resultaat opleverden, schreef Frans aan Margaretha en droeg haar op om persoonlijk voor hem te gaan pleiten. Zij trof onmiddellijk maatregelen om dit te doen en ging op reis naar Madrid, waar toen juist zowel de overwinnaar als de gevangene zich bevonden. Zij kwam aan bij het hof. Karel ontving haar. Toen zij zeer welsprekend haar zaak voor hem bepleitte, keek hij haar aan. Zij was nu weduwe. Hij kon haar tot een keizerlijke kroon verheffen. Alles aan haar was bewonderenswaardig: haar leeftijd drie en dertig (hij was toen vijf en twintig), haar schoonheid en grote bekwaamheden. Maar haar godsdienst! Neen. Hij wierp de gedachte van zich af en verheugde zich in het genot van de macht, om al haar

smeekbeden af te slaan. Zij moest zonder resultaat naar Frankrijk terugkeren. Toch was het niet veel maanden later, toen Karel op enige vernietigende voorwaarden, Frans vrijliet. Gedurende meer dan twee jaar bleef Margaretha weduwe, ofschoon haar verscheiden suggesties aan de hand werden gedaan, waaronder Hendrik VIII van Engeland, die wachtte op een scheiding van Catharina van Aragon. Daarna trouwde zij in januari 1527 met Hendrik, koning van Navarre, een voortreffelijk man, die zich in de oorlogen van Frans had onderscheiden. Hij was elf jaar jonger dan zij, maar de leeftijd deed er blijkbaar niet toe, zo goed schenen zij bij elkaar te passen. Margaretha bleef een jaar in Parijs en smaakte de vreugde, dat zij het leven schonk aan een dochter, Jeanne. Haar man was in die tijd weg om te zorgen voor de zaken van haar hertogdom Barry en toen hij terugkeerde besloot het gezin in Navarre te gaan wonen. Zij kwam aan in Béarn, waar zij met groot enthousiasme werden verwelkomd. Zij vestigden zich daar om van hun erfenis te genieten.

Het koninkrijk Navarre bestond oorspronkelijk uit twee koninkrijken: Opper- en Neder-Navarre, maar in die tijd kon Hendrik slechts aanspraak maken op Neder-Navarre. Opper-Navarre was van zijn vader op een zeer oneerlijke- in werkelijkheid onwettige- manier afgenomen. Toen de oude Hendrik in één van de Europese oorlogen aan de zijde van de koning van Frankrijk tegenover de paus had gestaan, had de paus rustig de ban als een wapen tegen hem gebruikt en verklaard, dat hij, daar de koning van Navarre in de ban was gedaan, Opper-Navarre aan de koning van Spanje zou geven als een beloning voor zijn hulp. De koning van Frankrijk en de koning van Navarre stonden machteloos tegenover deze wandaad.

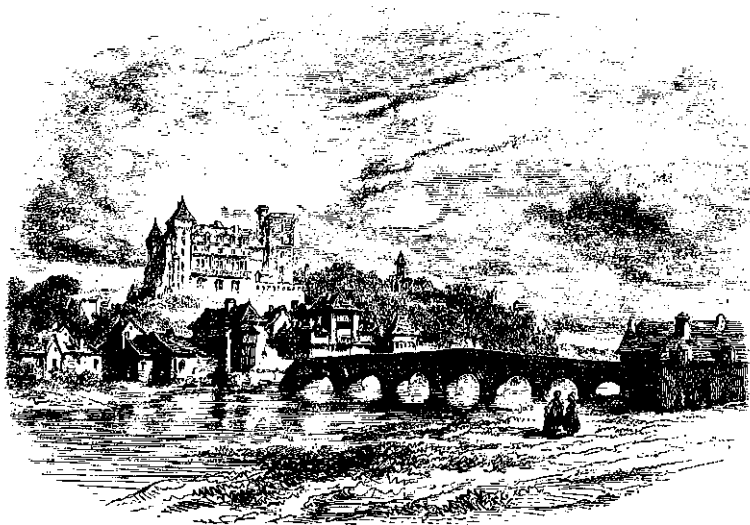
Jarenlang had men langs diplomatieke weg beproefd om Opper-Navarre terug te vorderen, maar zonder resultaat. Hoewel Frans zijn geliefde zuster bij haar huwelijk met milde hand vele geschenken had gegeven, had hij niet de middelen om de koning van Spanje ervoor ter verantwoording te roepen. Het ligt aan de Spaanse kant van de prachtige Pyreneeën, die de grens vormen tussen Spanje en Frankrijk en de koningen van Spanje waren vastbesloten het te houden. Neder-Navarre is het gebied in de uiterste zuidwesthoek van Frankrijk, waar de bergen naar de vlakte van Biscaye in glooiingen overgaan. Het was daarom de

natuurlijke weg tussen de twee grote landen en uiterst kwetsbaar. Daar Hendrik de landen van zijn vader niet kon heroveren, nam hij de voorzorgsmaatregelen om langs deze grens vestingsteden te bouwen en versterkte en vergrootte hij de stad Pau, de hoofdstad van Béarn.

Omdat Hendrik zijn land zeer verarmd aantrof, bracht hij er bekwame landbouwkundigen heen, om de boeren het land beter te leren gebruiken en hij beloonde hen door hun land te schenken. Margaretha, die veel van bloemen hield, legde een grote belangstelling voor tuinbouw aan de dag en maakte landschappen van de terrassen van Pau, dat prachtig gelegen is op een heuvelrug beneden de bergen. Hendrik verbeterde ook het wetboek van strafrecht, waarmee hij een strikte en onpartijdige rechtsorde vestigde. Margaretha verzamelde opnieuw geleerden en Hugenoten om zich heen en haar hof werd een van de beroemdste in Europa. Het waren gelukkige jaren voor haar, die slechts verdonkerd werden door de dood van een zoontje. Dit veel begeerde kind was zwak vanaf zijn geboorte en het stierf na vijf maanden. Hoewel vervuld van smartelijke teleurstelling, toonde zij een opmerkelijke overgave aan God, toen zij bij zijn begrafenis het „Te Deum” liet zingen en op de plakkaats, waarop zijn dood bekend gemaakt werd, de woorden zette: „De Heere heeft gegeven, de Heere heeft genomen, de naam van de Heere zij geloofd.”

In haar verdriet wendde Margaretha zich weer tot de studie van de Schriften en de bescherming van de geleerden en Hugenoten predikanten. Dat was geenszins gemakkelijk. Haar man hield er eigenlijk niet van, dat zij zich zo openlijk bij deze betwiste godsdienst aansloot. Weliswaar keurde hij goed, dat zij de gebeden van de kerk uit het Latijn in het Frans liet vertalen, maar hij werd geprikkeld doordat zij door leerstellige vraagstukken in beslag werd genomen. Op zekere dag, toen hij haar aantrof in een discussie met Farel en Roussel, gaf hij haar een klap in het gezicht. De twee geschrokken predikanten gingen de kamer uit. Hendrik bood zijn verontschuldiging aan, maar het was een verdrietig ogenblik. Daarna liet hij haar echter edelmoe- dig haar eigen gang gaan en woonde zelfs de meer gezellige samenkomsten bij, die in haar salon werden gehouden.

Ofschoon men nog steeds op Navarre als een toevluchtsoord voor Hugenoten kon vertrouwen, was Margaretha zeer voor-

Het kasteel Pau.

zichtig, om haar broer, die door de kardinalen van Béarn goed met haar onrechtzinnigheid op de hoogte werd gehouden, geen aanstoot te geven. Het was in die tijd, dat haar vriend uit haar kinderjaren, de Montmorency, haar verried en tot de koning zeide: „U moet ketterij met de dood straffen, te beginnen met uw zuster”. Frans zond hem boos weg, maar ontbood Margaretha naar Parijs om haar gedrag te rechtvaardigen. Zij gehoorzaamde zonder aarzeling, maar bij haar aankomst werd zij koel, zelfs hardvochtig door haar broer ontvangen, die haar verweet, dat zij het geloof van de kerk verloochende. In het geheel niet ontmoedigd, verdedigde zij zich rustig en vaardig. Zij hield staande, dat zij het oorspronkelijk geloof aanhing, dat zo oud was als het eerste christendom.

Frans luisterde naar haar argumenten en wilde geen verdere klachten tegen haar aanhoren. Maar zij nam de gelegenheid te baat om met hem over kerkreformatie te spreken en het bleek haar, dat hij daarmee instemde. Zij haalde hem zelfs ertoe over om de prediking bij te wonen van haar vriend Roussel en twee andere protestantse predikers, die toen -tot grote verontrusting van de priesters- in Parijs waren.

Na haar thuiskomst begon zij zich met dichtkunst en literatuur bezig te houden. Zij hield van gedichten en vervaardigde ze zelf

en zij schreef een boek „De spiegel van de zondige ziel”, een uitlegging van het vers: „Scheep in mij een rein hart, o God!” Het geeft overal blijk van christelijke ootmoed en dringt erop aan om tot zaligheid uitsluitend op Christus te vertrouwen. Terwijl het in geen polemische vorm was geschreven en ook niet speciaal de Lutherse leerstellingen verdedigde, hield het die wel staande en verklaarde die door stil te staan bij de dood van Christus als het enige offer voor de zonde. Er werd geen melding gemaakt van de voorspraak van heiligen, menselijke verdiensten, of het vagevuur. Deze weglatingen waren voor de papisten even erg als ketterij. Een ander punt, dat hun aanstoot gaf, was, dat Margaretha, die een vertaling uit het Latijn in het Frans gaf van het gebed „Salve Regina”, waarin Maria wordt aangesproken als de koningin van de hemel, in plaats daarvan het gebed omwerkte en er overal beden tot Christus van maakte.

Het boek werd uitgegeven en het werd door zijn belangrijke inhoud en de stand van de schrijfster, terstond populair. De hervormers in het bijzonder zagen in de publicatie ervan een mogelijke vrijheid voor zichzelf om hun opvattingen gedrukt te krijgen en in breder kring in omloop te brengen. Maar wat zei de Sorbonne van dit boek? Het had onmiddellijk de aandacht getrokken en het werd op staande voet veroordeeld. Bij elke gelegenheid preekten zij ertegen, en Beda, hun hoofd, durfde zelfs de zuster van zijn soeverein uit te maken voor een ketter en de vriendin van ketters.

Zij dreven hun razernij tot het uiterste door, toen zij de studenten op één van hun colleges een toneelstuk lieten opvoeren, waarin Margaretha in verfoeilijke taal werd gehekeld. Calvijn, die in die tijd in Parijs was, deelt ons mee, dat vele andere verzinsels in dezelfde trant tegen „die voortreffelijke vrouw” werden ingebracht. Toen dit schandelijk gedrag de koning ter ore kwam, was hij net zo toornig, alsof de beledigingen tegen hemzelf waren gericht en hij zond terstond soldaten om de auteurs in dit schandelijke spel te arresteren. Zij omsingelden het gebouw en namen velen van de jonge mensen in hechtenis en wierpen hen in de gevangenis. Margaretha had niet gewild, dat er voor haar zulk een wraak genomen werd en op haar voorspraak werden zij spoedig in vrijheid gesteld.

Beda werd niet bedwongen. Hij eiste, dat de Sorbonne het boek zou censureren, maar Frans was er hoogst verontwaardigd over,

dat het boek van zijn zuster zo behandeld zou worden. Hij beval de hoofden van alle faculteiten, dat zij het boek moesten lezen en daarna verslag uitbrengen, of zij het al dan niet ketters vonden. Zij deden het, maar omdat zij de koning niet wilden krenken, stelden zij voor om de gedachte aan censuur te laten vallen. De Sorbonne was een voortdurende vijand van het Protestantisme en in geen enkel opzicht verzwakt door deze onderwerping aan de koning. Calvijn was de volgende, die gedwongen werd deze collegezalen te verlaten. Hij ging op weg naar Navarre en werd door Margaretha welkom geheten. Hij vestigde zich voor een tijd te Nerac, een vestingstad aan de Spaanse grens, maar hij bezocht haar dikwijls en preekte in Pau. Het is te begrijpen, dat wanneer Margaretha luisterde naar zijn godvruchtig preken, dit gewoonlijk in haar eigen salon was. In werkelijkheid heeft zij zich nooit als gebonden lid bij de Hugenenotekerkerk gevoegd. Toen de vervolgingen toenamen en er steeds meer hervormers naar Navarre kwamen, ging zij met hen op een voorzichtiger manier te werk, omdat zij niet graag Frans wilde krenken, die, onder invloed van vastberaden papisten, thans meer vijandschap toonde dan hij ooit had gedaan.

Toen haar oude vriend Lefèvre, nu in de negentig, schriftelijk haar bescherming vroeg, zond zij een verzoekschrift aan de koning, waarin zij alleen maar melding maakte van de behoefte van de oude man aan verandering van lucht, daar zij de bedoeling had om hem voor de rest van zijn leven in Navarre te onderhouden. Hij had in Blois gewerkt aan het opnieuw ordenen en catalogiseren van de bibliotheek daar van zijne majesteit, maar hij werd nu van verschillende zijden bedreigd. Dit werd toegestaan en de oude man kwam naar haar kasteel. Dit was voor Lefèvre een aangename tijd, die zeven jaar duurde en waarin hij de komende en gaande vluchtelingen ontmoette en met hen sprak.

Op zekere dag nodigde de koningin hem uit om met haar te dineren in gezelschap van verscheiden van deze geleerden, op wier conversatie zij zeer was gesteld. Lefèvre scheen in dit opgewekt gezelschap buitengewoon verdrietig. Wat was de reden? Margaretha wilde het weten. Bevend betreurde de oude man zijn leven en toonde zich jaloers op hen, die de martelaarskroon hadden verworven, „terwijl ik”, zei hij, „o wat een slecht mens ben ik geweest, heb doorgeleerd tot bij de honderd jaar en

mijn leven zocht te verlengen door een schandelijke vlucht". Met vele teksten uit de Schrift, die haar uitstekend geheugen bij de hand had, trachtte Margaretha hem ervan te overtuigen, dat hij zijn lot niet moest betreuren. De andere gasten deden hetzelfde door hem op de goedertierenheid van God te wijzen, die hem in zijn ouderdom een schuilplaats had geschonken en tenslotte was de oude man weer getroost. Terwijl hij hun allen plechtig een goede nacht wenste en zich verontschuldigde, omdat hij behoefte had aan slaap, trok hij zich terug op zijn kamer, waar hij in slaap viel om op aarde nooit meer te ontwaken. Margaretha sprak dikwijls over dit merkwaardig sterven en vereerde zijn begrafenis met haar tegenwoordigheid.

Gedurende deze zorgelijke jaren hield Margaretha zich bezig met maatschappelijke verbeteringen in haar koninkrijk. Zij opende scholen en ziekenhuizen in Navarre. Zij bezocht de zieken en toonde belangstelling voor de verbetering van de artsennijlkunde. Zij bouwde en subsidiëerde ziekenhuizen voor de armen in andere plaatsen, één te Alençon, de provincie van haar eerste man, één te Mortagon, één te Parijs en één in haar eigen stad Pau. Ook subsidiëerde zij in Parijs een weeshuis voor arme kinderen, die naar hun kledij „roodjassen" werden genoemd. Margaretha werd in haar goedhartigheid zo nu en dan bedrogen. Eens verleende zij gastvrijheid aan twee mooipratens, die eigenlijk Libertijnen waren. Lieden van dit soort, (later Antinomianen genoemd), hielden vast aan de gevaarlijke leer, dat men vrij was van alle zelfbeheersing, als men Christus maar had aangenomen. Zij „verdraaiden de Schrift" door te beweren, dat een zondaar, eenmaal gered, nooit verloren kon gaan, wat hij ook deed en daarom deden zij wat zij wilden. Deze secte heeft Calvijn in Genève veel last bezorgd en toen hij vernam, dat twee van hen bij de koningin van Navarre gehoor hadden gekregen, kon hij niet anders dan haar schrijven, om haar voor hen te waarschuwen. Zij was daarover niet best te spreken en schreef hem een scherpe brief terug, maar in zijn verdediging ging hij dieper op de kwestie in en toonde aan, hoe onjuist hun argumenten waren.

Toen Margaretha ouder werd, voelde zij zich steeds meer aangetrokken tot een leven van overdenking en gebed. Haar maatschappelijke positie belemmerde haar daarin en daarom trok zij zich voor enige maanden terug in een retraitshuis en

werd een soort koninklijke abdis. Zij leefde in de grootste eenvoud en verzamelde de zusterschap om zich heen om de Bijbel en godsdienstige boeken te bestuderen. Zij bevond zich daar, toen het bericht van de dood van Frans Navarre bereikte. Het werd enkele dagen voor haar verborgen gehouden, maar zij vermoedde het en droomde ervan en toen het haar werd meegedeeld, sloot zij zich verscheiden dagen op in haar kamer. Frans had veel gebreken gehad en haar vrienden veel kwaad gedaan, maar op dit ogenblik was alleen hun bijzondere genegenheid tot elkaar van belang. Hij had haar „mijn Margaretha van de Margaretha's” genoemd en van haar kant bedekte de liefde een menigte van zonden. Zij bleef wat langer en onderbrak haar verblijf daar slechts voor het huwelijk van haar dochter. Ze kon zich niet gelukkig voelen bij het vooruitzicht van de gereformeerde godsdienst in Frankrijk. De nieuwe koning, haar neef Hendrik II, had Catharina de Medici, vurig rooms, als vrouw. Margaretha had er zich over verbaasd, dat haar broer dit huwelijk tot stand had gebracht. De jonge dame was niet van adellijke afkomst, maar zij erfde rijkdommen van haar beroemde bloedverwant, Lorenzo il Magnifico, de zoon van een handig koopman. De paus, haar oom, had het voorstel van Frans met vreugde aangenomen; pausen waren dikwijls van boerenafkomst en niet van koninklijke bloede. Maar deze jonge dame was schrander en zou haar man beïnvloeden. Het voorspelde weinig goeds voor de Hugenoten.

Margaretha keerde terug naar Pau, maar haar verblijf duurde niet lang meer. Op een avond, toen zij op het terras naar een komeet stond te kijken, vatte zij een kou, die snel overging in pleuris. Zij leed veel pijn, maar verdroeg die zeer geduldig. Men dacht niet, dat zij zou sterven, maar gedurende drie dagen kon zij niet spreken. Onverwacht kwam het einde. Zij riep: „Jezus! Jezus! Jezus!”, en blies de laatste adem uit. Zij was zeven en vijftig jaar oud.

Sommige roomse schrijvers hebben gezegd, dat zij op haar sterfbed haar protestants geloof heeft herroepen, maar dit is een geliefkoosd verzinsel en in het geval van deze merkwaardige, geestelijk gezinde vrouw is er niets om dat bevestigen.

2.

Jeanne d'Albret, een andere koningin van Navarre

Jeanne d'Albret was het enige kind van Margaretha van Valois en de koning van Navarre. Zij werd in januari 1528 geboren en erfde van de bekwaamheden en de liefthalligheid van haar moeder meer dan de liefde tot geleerdheid. Van haar vader had zij die rondborstige en moedige aard, die haar in het leven onderscheidde. Wat de Hugenoten aangaat: terwijl Margaretha hun van ganser harte haar bescherming en daadwerkelijke hulp had geboden, daar werd Jeanne in werkelijkheid één van de hunnen en leed met hen mee.

Jeanne wordt beschreven als een kind „van ongewone bedrijvigheid en opgewekt van aard”. Zij was de vreugde van haar moeder en zij was zulk een gunsteling van haar vader en van haar oom Frans I, dat zij „la mignonne des rois”, de lieveling van de koningen werd genoemd. Frans zei, dat hij voor haar opvoeding zou zorgen, maar Margaretha was bang, om haar aan het Franse hof achter te laten en ook haar vader wilde haar thuis houden. Om tot overeenstemming te komen stelde Frans haar als haar eigen hofhouding het kasteel van Plessis-les-Tours ter beschikking, waarvan hij voor het grootste deel de kosten betaalde. Het was wat, om een koningskind, een troonopvolgster te zijn! De kleine prinses moest op vierjarige leeftijd gaan, met haar gouvernante als haar enige intieme gezellin, en dit gekunstelde leven beginnen. Haar werd een kapelaan toegewezen, onder toezicht van de bisschop van het bisdom, een leraar in de klassieke talen, talrijke bedienden en enige zorgvuldig uitgekozen kinderen van ongeveer haar eigen leeftijd. Zij nam afscheid van haar ouders, die nu naar Navarre vertrokken. Is het verwonderlijk, als wij lezen, dat zij dikwijls hartstochtelijk verlangde om naar huis te gaan en dat zij uren achtereen zat te schreien?

Arm kind! Zij was van belang bij de onderhandelingen op het gebied van de staatkunde. Tijdens haar kinderjaren werden, misschien zonder dat zij het zelf wist, tussen koningen en keizer huwelijksaanzoeken van hier en daar overwogen, terwijl haar

moeder intussen een wakend oog hield op elk voor- of nadeel. Soms leek het, alsof een beraamd huwelijk Opper-Navarre aan de familie zou teruggeven en dan verontrustten de gevolgen van deze toegenomen kracht een andere koning, die daarna zijn invloed aanwendde om dit te voorkomen. Dit ging door, totdat zij twaalf jaar oud was, toen de beslissende keus viel op Wilhelm, hertog van Kleef, een knappe, jonge ridder van vier en twintig jaar, rijk en beschaafd, tevens van goede familie, met een zuster, getrouwd met Hendrik VIII van Engeland en de andere, Sibylla, getrouwd met de keurvorst Johan Frederik van Saksen. Ook behoorde hij tot de protestantse vorsten van Duitsland, wat Margaretha aangenaam was, daar zij zelf, zoals wij weten, zeer gehecht was aan het gereformeerde geloof.

De hertog aanvaardde dankbaar het aanbod, maar Jeanne niet. Zij was ontstemd over de afspraak en zo jong als zij was, schreef zij eigenhandig twee geheime protesten, één vóór de verloving en één daarna en liet ze door getuigen bevestigen en ondertekenen. Zij verklaarde daarin, dat het huwelijk van nul en generlei waarde was, omdat haar vader, haar moeder en haar oom Frans haar toestemming onder dwang hadden afgeperst. Dit gebeurde echter in het geheim en de huwelijksplechtigheden gingen door. Het huwelijk werd met bijna koninklijke praal gevierd, waarbij de koning, de koningin en velen van het hof tegenwoordig waren. Toen alles voorbij was, ging de hertog naar zijn land terug, totdat zijn bruid tenminste vijftien jaar oud zou zijn en het werd Jeanne toegestaan bij haar ouders in Navarre te wonen.

Nu smaakte Margaretha het genoegen, dat zij de opvoeding van haar jeugdige dochter in eigen hand kon nemen. In plaats van de meesteres te zijn van haar eigen kasteel, moest zij zich, onder het oplettend opzicht van haar moeder, in haar levensgewoonten beperken. Margaretha reorganiseerde haar studiën en voegde de bestudering van de Heilige Schriften eraan toe.

„Ofschoon het enige jaren duurde”, zegt haar levensbeschrijver, „voordat zij zich duidelijk aan de zijde van de Reformatie stelde, was toch dit onderricht ongetwijfeld het goede zaad, dat later zou opbloeien. Omdat zij dikwijls in het gezelschap van haar vader verkeerde, hebben zonder twijfel het land Navarre en de grootse Pyreneeën de liefde voor dit land in haar opgewekt, die later zo sterk in haar was”.

Ongeveer achttien maanden na haar huwelijk bereikte Navarre een ontstellend bericht. Karel V had, op zijn veldtocht tegen de protestantse vorsten van Duitsland, de landen van de hertog van Kleef, de man van Jeanne, onder de voet gelopen. Tot hun afschuw vernamen zij, dat Wilhelm geen vinger had uitgestoken, maar zich zeer laf had overgegeven en erger dan dat alles, dat hij in de voorwaarden van het verdrag, dat hij had moeten ondertekenen, had beloofd om de roomse godsdienst in zijn hertogdom te herstellen en zijn verbond met Frankrijk op te zeggen. (Welk een verschil van karakter met zijn zuster Sibylla, die Karel trotseerde en de stad Wittenberg dapper tegen hem verdedigde.) De verontwaardiging steeg ten top bij Margaretha en haar man en ook bij Jeanne. Zij verlangden met hun gehele hart, dat zij dit huwelijk ongedaan konden maken. Dat was in het geheel niet gemakkelijk. De protestantse godsdienst van de jongeman, ofschoon aanlokkelijk voor Margaretha, was Frans volstrekt niet welgevallig geweest en het blijkt ons dat Margaretha haar broer in een zeer smekende trant schrijft. „Zoals ik u eerst in mijn onwetendheid smeekte, om dit huwelijk tot stand te brengen, terwijl ik voor u de neiging van mijn dochter verborg, zo smee ik u nu zeer onderdanig, of u ons behulpzaam wilt zijn om haar in vrijheid te stellen voor de kerk en de mensen, zoals ik weet dat zij dat is voor God, want ik zou haar liever in het graf zien, dan in het bezit van een man, die u heeft bedrogen en schande over zichzelf heeft gebracht”.

Het Franse hof nam de zaak onmiddellijk in behandeling en wendde zich tot de paus om een bul, waarin het huwelijk nietig werd verklaard op grond van het feit, dat dwang was gebruikt om het tot stand te brengen. De hertog van Kleef, die verlangde uit deze verwikkelingen te geraken, zond een dergelijk verzoekschrift. Nu werd het geheime protest van Jeanne, dat op zulk een juiste wijze door getuigen was bevestigd en ondertekend, voor de dag gehaald. Het duurde lang, voordat de zaak was afgedaan. Jeanne hernieuwde plechtig haar protest, nu met goedkeuring van de koning en haar moeder en het werd te Alençon ondertekend. Tenslotte trad Jeanne op de volgende Paasdag te Plessis-les Tours na de hoogmis naar voren en voor een vergadering van hovelingen, prelaten en haar oude hofhouding las zij volmaakt kalm haar protest voor. Zij legde haar hand op een misboek en zwoer plechtig, dat de verklaringen waar waren.

Jeanne d' Albret.

(Van het portret in de collectie van Mons. C. Lenoir, in de Nationale Bibliotheek, Parijs.)

Dit document werd, na behoorlijk door de belangrijkste aanwezige personen gewaarmerkt te zijn, op de verschuldigde wijze naar Rome overgebracht en hoewel door hem de godsdienstige gevoelens van Margaretha veroordeeld werden, verklaarde de paus tenslotte toch genadig het huwelijk om politieke redenen van nul en generlei waarde. De bul, die dezelfde verklaring bevatte, werd in Rome geregistreerd.

Jeanne, nu zeventien jaar oud, genoot drie jaren vrijheid. Natuurlijk stond het onderwerp van haar volgend huwelijk bovenaan in Navarre en verscheiden huwelijksandidaten boden zich aan. Zij had de tweede vrouw van de koning van Portugal kunnen worden, of de vrouw van de oudste zoon van de hertog van Guise, die later een onverzoenlijke en beestachtige moordenaar van protestanten werd. Maar ditmaal werd met haar eigen gevoelens rekening gehouden en zij koos Anton van Bourbon,

hertog van Vendôme. Hij was tien jaar ouder dan zij en na de kinderen van koninklijke afkomst de eerste troonpretendent. Het was een huwelijk uit liefde, waarin Jeanne gelukkig was. Door de vele moeilijkheden in haar leven afgetoed, leefde Margaretha na dit huwelijk nog slechts een jaar. Het eerste kind van Jeanne werd pas twee jaar na haar huwelijk geboren. Allen waren blij met een zoontje voor Navarre, maar droevig om het te zeggen, deze jongen en ook de volgende, stierf op tragische wijze, iets meer dan een jaar oud, door de zorgeloosheid van zijn kindermisjes. Haar derde zoon was een stevig kereltje en hij bleef leven om koning te worden van Navarre en als Hendrik IV ook van Frankrijk. Jeanne gaf hem een strenge opvoeding: zij liet hem de rotsen beklimmen en deelnemen aan wilde spelen. Zij kleeedde hem als een boer, in eigengesponnen stof en zijn voedsel was zeer eenvoudig. Haar vader pronkte met hem als „een echte kleine Béarnes” en was met hem zeer ingenomen. Twee jaar na de geboorte van deze zoon stierf haar vader en Jeanne werd op zeven en twintigjarige leeftijd koningin van Navarre.

Ofschoon zij de gemeenschap met de Roomse kerk nog niet had verbroken, was zij in die tijd in al haar godsdienstige gevoelens en sympathieën een hervorming gunstig gezind. Nog maar vier dagen na haar kroning schreef zij aan een edelman met een hoogstaand karakter, die de Reformatie begunstigde en die zij uitnodigde om met haar in het geheim op het kasteel te komen beraadslagen over de juiste gedragslijn, die zij als een soevereine ten aanzien van de twee godsdiensten zou moeten volgen. (U begrijpt wel, dat zij bij haar kroning geen godsdienstige eed behoefde af te leggen, dat ze het protestantse geloof in haar koninkrijk zou verdedigen, zoals de Engelse dat moest doen.) „Ik schrijf u om u mee te delen, dat ik tot nu toe het pad heb gevolgd, dat mij door mijn overleden moeder is gewezen. Ik herinner mij goed, dat de koning, mijn vader, lang te voren, toen hij eens hoorde, dat de koningin met twee predikanten, Roussel en Farel, in haar eigen kamer in gebed was, naar binnen ging en een klap op de rechterwang gaf. De predikanten maakten, dat zij wegwamen, terwijl hij mij met een stok een stevig pak slaag gaf en mij verbood, om mij met zaken van de leer in te laten, een bejegening, die mij veel bittere tranen kostte. Maar omdat mijn vader twee maanden geleden is gestorven en beïnvloed door het voorbeeld van mijn nicht (de hertogin van Ferrara), komt het

mij voor, dat een hervorming even redelijk is als zij noodzakelijk schijnt. Zozeer zelfs, dat ik het ontrouw jegens God en jegens mijn volk zou achten, om nog langer in onzekerheid en verwarring te aarzelen."

Zij ging verder met een conferentie van gereformeerde predikanten en staatslieden voor te stellen om de zaak openhartig te bespreken. Wij weten niet, of deze conferentie ooit heeft plaats gehad en de politiek was in die tijd een zeer netelige kwestie, maar de zaak was aanhoudend in haar gedachten, ofschoon zij pas vijf jaar later een openlijke belijdenis aflegde. Velen van haar edelen waren onverzettelijke roomsen en zij was bang voor een excommunicatie door de paus, die het Huis van Navarre zou kunnen beroven van de tweede helft van zijn land, zoals dat in de tijd van haar grootvader met de eerste helft was gebeurd. Intussen betuigde haar man op de meest openlijke manier zijn voorkeur voor een hervorming. Hij weigerde de koningin te vergezellen naar de mis in de kathedraal van Pau en woonde op een in het oog lopende wijze de gereformeerde eredienst bij, die te Pau door zijn moeder was ingesteld. Hij liet protestantse prediken houden in de grote zaal van het kasteel, koos een vurige hervormer als leraar voor zijn zoon en haalde een gereformeerd predikant uit Genève, om de koninklijke hofhouding te onderwijzen. Bij zijn bezoeken aan het Franse hof woonde hij, hoewel op bescheiden wijze, regelmatig de samenkomsten bij van de Huguenoten, zoals de protestanten nu werden genoemd. Als er in dit alles geen gevaar gelegen had, dan zou op Jeanne, die in het geheim de gereformeerde leer begunstigde, niets aan te merken zijn geweest, maar zij had nog niet, zoals later, het besluit genomen, om alles voor de waarheid te offeren. Natuurlijk was er gevaar. De paus, zijn kardinalen en de machtige en onverzoenlijke familie van de Guises aan het Franse hof, begonnen allen Anton met een mogelijke oorlog te bedreigen. „Als je van plan bent het verlies van je eigen gebied (Alençon) door je onvoorzichtige bescherming van de nieuwe opvattingen op het spel te zetten", zei Jeanne tot hem, „dan is dat misschien mijn zaak niet, maar wat mijzelf betreft ben ik niet van plan om het weinige, dat is overgebleven van het koninkrijk te verliezen." Omstreeks deze tijd werden haar man en zijn broer, Lodewijk van Bourbon, prins van Condé, in een ernstige samenzwering gewikkeld. Hendrik II, de zoon van Frans I, had met zijn vrouw,

Catharina de Medici, gedurende de elf jaren van zijn regering in grote overdaad geleefd en het land was bezig te verarmen en vol van geweld, daar wet en orde niet werden gehandhaafd en corruptie vanaf de troon naar beneden de overhand had. De adellijke grondbezitters, Rooms en evenzeer als Hugenoten, walgden van de toestand van hun arme land. Precies op het hoogtepunt van weelderige feesten bij een tweevoudig huwelijk, van de zuster van de koning en van zijn dochter, kwam er aan de pretmakerij een onverwacht einde. Tijdens een steekspel brak een lans de helm van de koning, doorboorde zijn oog en drong door in zijn hersens. De volgende dag was hij dood en alle feesten veranderden in rouw. De volgende koning, Frans II, was een jongen van zestien jaar, gehuwd met Maria Stuart, achttien jaar oud, de dochter van Jakobus V van Schotland, en een nicht¹ van de hertog van Guise en zijn broer. De jonge koning stond geheel onder de invloed van deze twee mannen en ook van zijn moeder, Catharina de Medici. Daarom konden de edelen een maatschappelijke verbetering niet als waarschijnlijk zien. Zij smeedden daarom het plan om de koning gevangen te nemen, de Guises te onderwerpen en Lodewijk van Bourbon, de naaste wettige erfgenaam, op de troon te plaatsen.

Zij maakten hun militaire plannen, terwijl zij Condé en de man van Jeanne er buiten hielden. Dit moest niet worden beschouwd als een staatsgreep van de Hugenoten, maar als een nationale. (Calvijn, die was geraadpleegd, verklaarde zich ertegen en Admiraal de Coligny was een ander, die zich afzijdig hield.) Op het laatste ogenblik werd er verraad gepleegd, de samenzweerders werden verslagen en de Guises begonnen een zeer wrede vergeldingsactie tegen hen, die hier een rol hadden gespeeld. Maar zij lieten in hun sluwheid niet merken, dat zij vermoedden, dat de gebroeders van Bourbon in het complot betrokken waren en wat later, toen het hof naar Orleans verhuisde, richtten zij tot de twee jongemannen de „uitnodiging” om daar hun opwachting te maken.

Jeanne was erg bezorgd over deze uitnodiging en waarschuwde haar man om niet te gaan. Maar beiden gingen, misschien betrof het de zaak van de vrede. Maar het ging niet om de vrede. De Guises grepen deze gelegenheid aan om de schuld uitsluitend de

¹Oomzegster. (Vert.)

partij van de Hugenoten in de schoenen te schuiven en zij waren van plan om hen in het gehele land uit te roeien. (Dit stuk geschiedenis is een herhaling van het verhaal van Haman en de Joden, zoals ons dat in het boek Esther wordt verteld.) De prins van Condé werd bij zijn aankomst in Orleans gearresteerd en gevangen gezet. Anton, de man van Jeanne, werd alleen onder huisarrest gesteld. Een formulier voor de afzwering van het protestantse geloof werd gereed gemaakt ter ondertekening door de koning voor zijn hofhouding, de koningin voor al haar hofdames, de kanselier voor alle leden van het parlement en de rechters, de gouverneurs van de provincies voor de gehele deftige stand, de pastoors voor hun parochianen en de gezinshoofden voor hun onderhorigen. Als de documenten niet werden ondertekend, dan stond daarop de doodstraf. Voor deze ondertekening werd een datum vastgesteld: het Kerstfeest - net zoals Haman een datum vaststelde voor de uitroeiing van de Joden. Het verhoor van Condé begon, zijn schavot werd opgericht, maar opnieuw kwam de hand van God, als in datzelfde geval, tussenbeide en de gehele zaak van het Protestantisme in Frankrijk werd gered, juist zoals het volk van de Joden werd gered. De jonge koning werd plotseling ziek en stierf op 9 december, voordat ook maar één document was ondertekend! het gehele plan verschrompelde tot niets en de twee gebroeders ontkwamen.

Terwijl dit gebeurde in Orleans, had Jeanne zelf van het Franse hof een bevelschrift ontvangen, waarin haar werd bevolen om de Hugenoten-predikers in haar kasteel te arresteren en hen eveneens naar Orleans te zenden. Omdat men verwachtte, dat zij zou weigeren, werd aan dit bevel door een troep soldaten kracht bij gezet. Zij weigerde inderdaad, riep een raadsvergadering bijeen, versterkte de vestingen van de steden, die aan Frankrijk grensden en begaf zich met haar kinderen naar Navarrens, de sterkste stad in haar koninkrijk. Hier was zij, toen zij het verschrikkelijke nieuws vernam van de voorgenomen vernietiging van het koningshuis van Bourbon in de persoon van Condé; het gevaar, waarin haar man verkeerde; en bij dat alles bovendien het nieuws, dat Spanje aan haar andere grens gereed stond om haar koninkrijk aan te vallen en in bezit te nemen, met de zegen van de paus. Zij raakte in grote nood, maar deze dingen werden, onder de zegen van God, gebruikt om een belangrijke

verandering in haar weifelende gevoelens tot stand te brengen. Zij keerde zich met diep berouw en vele tranen tot God en ging een plechtig verbond aan, dat zij Hem zou dienen. Zij deed nu openlijk belijdenis van de gereformeerde godsdienst, zeer tot bemoediging van de trouwe predikanten en zij kreeg nieuwe moed om zichzelf en haar koninkrijk tot het uiterste te verdedigen. De politiek van het beschermen van haar wereldse belangen gaf zij op en zij stelde zich moedig aan de zijde van de hervormers. De enige voorwaarde, die zij aan de predikanten stelde, was, dat zij zich moesten beperken tot dienst binnen haar grenzen.

Hoe wonderlijk zijn Gods wegen! Terwijl de verschrikkelijke gevaren van Jeanne haar aanmoedigen om haar kruis voor de zaak van Christus op zich te nemen, hadden die van Anton juist de tegenovergestelde uitwerking: omgepraat en geveleid door de Guises, gaf hij zich gewonnen en ging over naar hun kant, zelfs tot het afzweren van zijn geloof! Zijn broer, de prins van Condé, had rehtens uitgeroepen moeten zijn tot Prins-Regent, daar de nieuwe koning, Karel IX, nauwelijks tien jaar oud, nog minderjarig was, maar Catharina de Medici matigde zich terstond die positie aan en werd tot Koningin-Regentes uitgeroepen. De Condé, die inzag, dat hij op zijn aanspraak slechts door een oorlog de nadruk zou kunnen leggen, trok zich terug op zijn landgoederen, maar hij dacht er niet aan om de zaak van de Hugenoten in de steek te laten en hij bleef hun leider. (Maria Stuart, ging op advies van haar ooms aanspraak maken op haar plaats in Schotland, even begerig als zij om het te winnen voor het Pausdom en Frankrijk.)

Anton, die nu in Parijs was en daar in de gunst stond, ontbood Jeanne om zich bij hem te voegen. De zaken stonden er aanvankelijk voor Jeanne te moeilijk voor om haar koninkrijk te verlaten, maar omdat hij er herhaaldelijk op aandrong, ging zij tenslotte daarheen op reis, hoewel zij nauwelijks wist wat zij daar zou ondervinden. Bijna terstond beval hij haar om met hem naar de mis te gaan. Ook Catharina de Medici drong erop aan, dat zij die zou bijwonen, door te zeggen, dat het de enige manier was om haar man tevreden te stellen en het koninkrijk voor haar zoon te behouden. Zij antwoordde: „Als ik mijn koninkrijk in de éne hand en mijn zoon in de andere had, dan zou ik ze beide liever in de diepten van de zee werpen, dan naar de mis gaan!”

Anton nam nu haar zoon van haar weg, om te worden opgevoed in het roomse geloof. Hendrik, nu tien jaar oud, was aan zijn moeder gehecht en op een dag, toen Anton in feite bezig was de weerstrevende Jeanne naar de deur te slepen om haar mee te nemen naar de mis, wierp de jongen zich tussen hen en verzekerde, dat hij zijn moeder zou verdedigen en dat zij niet gedwongen moest worden om naar de mis te gaan en dat hij ook niet zou gaan. Hiervoor kreeg hij een draai om zijn oren en zijn leraar kreeg het bevel om hem af te ranselen.

Bij deze verdrietelijkheden kwam haar ontdekking van geruchten, dat haar leven in gevaar was, daar er plannen zouden bestaan om haar te vermoorden. Zij zond een briefje aan de prins van Condé, die het bericht doorgaf aan de Hugenotenpartij. Zeer spoedig omringde een menigte van helpers haar apartementen in het Hotel de Condé en het werd haar toegestaan te vertrekken. Zij ging afscheid nemen van Hendrik, die bij haar hartstochtelijke omhelzing in tranen uitbarstte. Zij liet hem beloven, dat hij nooit naar de mis zou gaan. Zij zei haar eens zo beminde man vaarwel - en het liep zo, dat zij hem toen voor het laatst zag. Zij smeekte hem, dat hij zich aan de invloed van de Guises zou onttrekken, maar hij was alreeds te vast in de macht van de listige lieden, die zelfs in het geheim hadden voorgesteld, om de paus over te halen zijn huwelijk met Jeanne nietig te verklaren en hem te laten trouwen met de weduwe Maria Stuart! Hij had het fatsoen, dit te weigeren, ofschoon hem rijke landen in het vooruitzicht werden gesteld.

Jeanne had een gevaarlijke terugreis naar Navarre en was zich bewust, dat er vooraf hinderlagen voor haar gezelschap waren gelegd, maar haar voorzichtig beleid, om deze door haar eigen bevelen te voorkomen, betekende, dat zij veilig thuis kwam. Zij vond haar land in een toestand van grote wanorde. De Roomsens, die ontdekten, dat de gereformeerde groep nu bijna tot hetzelfde aantal was toegenomen als dat van henzelf, waren tijdens haar afwezigheid begonnen met hen te kwellen en toen te doden en huizen en dorpen te verbranden en te verwoesten. Nadat de Protestanten deze gewelddaden een tijd heldhaftig hadden verdragen, namen zij nu wraak en om de wanorde nog te vergroten, had Anton iemand aangesteld, Montluc, om een leger op de been te brengen en de zaak te beslissen door de Protestanten te onderdrukken. Deze man was een zeer wreed

schepsel en hij nam de gelegenheid waar om in plaats van de orde te herstellen, wraak te oefenen op de Protestanten. Hij ging het land rond en bedreef vreselijke gewelddaden. Jeanne ontbood hem en zei, dat zij, als hij ophield met zijn wraakoefening, de Protestanten zou bevelen om hun wapens neer te leggen. Hij weigerde en daarom zond zij voorraden wapens en ammunitie naar de protestantse partij.

Voordat er een complete strijd uitbrak, kwam het bericht, dat Anton gewond was bij de belegering van Rouen, waar hij aan de zijde van de Guises stond. Zijn wond werd verwaarloosd, zodat hij eraan stierf. Men zei, dat hij op zijn sterfbed berouw had over het laaghartig verraad van zijn geloof, maar bijzonderheden worden niet genoemd. Jeanne was diep ontroerd, toen zij de tijding van zijn dood ontving. Zij zag alle wreedheid van de laatste twee jaar door de vingers en wenend vergaf zij al het onrecht, terwijl zij alleen maar zachtmoedig terugdacht aan de liefde en het geluk, die zij in de vroegere jaren van hun samenleven hadden genoten.

Na een rouwperiode werd zij zich bewust, dat zij de macht had om met meer onafhankelijkheid te werk te gaan. De dreigende strijd tussen de twee partijen ging niet door. Montluc werd het koninkrijk uitgestuurd en zij begon terstond duidelijke hervormingen tot stand te brengen. Zij schafte in het gehele land de roomse eredienst af en er werd een vaste Raad van Negen benoemd om burgerlijke en godsdienstige wetten vast te stellen. Zij gebruikte een deel van de kerkelijke inkomsten voor het stichten van scholen, seminaries en liefdadige instellingen. Waar het parochie-kerken betrof, toonde zij verdraagzaamheid door aan beide partijen, als zij vrijwel gelijk in aantal waren, ook in de parochie-kerken gelijke rechten voor de eredienst toe te staan. Zij beval de verwijdering van beelden, altaren en relikwieën. Wanneer de monniken weg waren, veranderde zij een klooster in een theologische school. Natuurlijk was er enige tegenstand, maar over het geheel werd de rust hersteld en allen erkenden met blijdschap een resolute vrouw als hun koningin.

Uit Genève liet zij de beroemde predikant, de heer Merlin, overkomen, om haar in het grote werk terzijde te staan en kort daarna bracht zij op haar eigen kosten ongeveer twintig gereformeerde predikanten naar haar gebied terug, die uit Béarn (Navarre) geboortig waren, om tot het volk in zijn eigen

landstaal te prediken en om vooral haar onderdanen in Neder-Navarre, die nog onkundig waren, te onderrichten.

De pauselijke legaat van Bearn, die naar Rome was geweest, keerde nu terug en schreef aan Jeanne een lange brief, waarin hij bij haar protesteerde tegen dit werk en haar eraan herinnerde, dat haar staat was omringd door het gebied van twee van de machtigste koningen van Europa, die de nieuwe godsdienst verfoeiden. Jeanne, die een vaardige pen had, beval de koerier om te wachten op haar antwoord, ging zitten, en schreef onmiddellijk een breedvoerig en pittig antwoord. Zij verdedigde het reformatisch werk, dat zij reeds was begonnen en verklaarde, dat zij van plan was om het overal, in heel haar gebied, te verbreiden. Zij had niets door middel van dwang gedaan, zoals hij liet doorschemeren, om de gereformeerde godsdienst in te stellen. De meerderheid van haar onderdanen stonden duidelijk aan haar kant, zij was zeer bevriend met de koning van Spanje, hoewel zij niet instemde met zijn godsdienst en wat de nieuwe koning van Frankrijk betrof, had zij vele vrienden en verwanten aan zijn hof, waarvan haar eigen zoon er één was.

Zowel de brief van de kardinaal als haar antwoord werden gedrukt en wijd en zijd door heel haar gebied verspreid. Allen, zelfs haar vijanden, bewonderden haar moedig en voortreffelijk antwoord en het deed de geestdrift en trouw van het protestantse deel van haar onderdanen ten hoogste toppunt stijgen.

De paus kon zulk een verzet tegen zijn advies (of: bevelen) niet voorbijgaan. Hij deed tegen Jeanne als ketter een dagvaarding uitgaan en eiste, dat zij in Rome zou voorkomen. Deze werd aan de deur van de Sint Pieter in Rome bevestigd, maar voor haar, zoals Jeanne lachend opmerkte, te ver weg om het te lezen. Hoewel rooms, antwoordde de koning van Frankrijk met een krachtig protest tegen zulk een behandeling van een prinses, die de koninklijke troon van Frankrijk zo na stond. Zijn hof steunde hem en allen beseften, dat zulk een bejegening heel goed alle protestantse Staten (en in Europa waren er nu een aantal) zou kunnen aanzetten tot de verdediging van de koningin van Navarre. De paus moest wel begrijpen, dat hij niet sterk genoeg was om deze dagvaarding door te zetten. Maar Jeanne was nu een prooi voor talrijke steken in de rug door de pausgezinde partij. Er brak in haar gebied een opstand uit, heimelijk gesteund door de koning van Spanje, die de Duitse en Spaanse soldaten

over de grens zond, om de dorpelingen te kwellen en het roomse deel op te zetten. Twee andere complotten, door de paus voorbereid, worden met bewijzen gestaafd. Het éne was, om haar huwelijk met Anton van nul en geen waarde te verklaren, omdat zij tevoren getrouwd was geweest met de hertog van Kleef (ofschoon het een paus was geweest, die dat huwelijk had ontbonden!) om zo haar kinderen onwettig te maken. Naar deze richtlijnen zou een pauselijke bul worden gereed gemaakt, toen de koning van Frankrijk liet weten, dat Frankrijk zulk een regeling nooit zou aanvaarden.

Een ander complot was, om Jeanne en haar kinderen in Béarn te ontvoeren, hen over de Spaanse grens te smokkelen en hen op de beschuldiging van ketterij onder de rechtspraak van de Spaanse Inquisitie te stellen. Maar ook daarvan werd afgezien, daar dit waarschijnlijk het gehele land tot opstand zou brengen.

Zo werd Jeanne, door de voorzienigheid van God, juist door de staatslieden van die tijd beschermd, want terwijl zij hun eigen belangen zochten, haatte de Franse kroon haar godsdienst van ganser harte.

Omstreeks deze tijd ontving Jeanne een deputatie van haar volk, die haar verzocht, om de hervormingen, die zij tot stand had gebracht, zo mogelijk in privileges vast te leggen. Zij begon terstond haar hervormingen te formuleren. In haar geestdrift ging zij, als menig ander, in enkele daarvan, werkelijk iets te ver, daar zij de straf van de excommunicatie toepaste, door landerijen en eigendommen verbeurd te verklaren van hen, die zich niet bij de gereformeerde godsdienst wilden aanpassen. Wel dient te worden bedacht, dat dit wapen zó bekend was, dat er in die dagen van weerszijden gemakkelijk aan gedacht werd. Toch waren enkele van de straffen van Jeanne streng en zij verwekten bij haar roomse onderdanen spoedig grote verontwaardiging, zodat er in sommige delen van het land gevechten uitbraken. (Bij het lezen van deze geschiedenissen, kan men alleen maar opmerken, hoe verschillend de Rooms en de Protestanten handelden in gevallen van onenigheid. De Protestanten namen de toevlucht tot verzoeken en deputaties, de Rooms en grepen steeds naar het zwaard en gaven er de voorkeur aan hun tegenstanders te doden.)

Gevaarlijke verbonden werden gesloten tussen kerkelijke en adellijke personen, die zwoeren, dat zij Jeanne zouden ontro-

nen, maar zij ging moedig voort met het uitroepen van haar hervormingen en benoemde commissarissen, die het land moesten rondgaan, om erop toe te zien, dat gerechtigheid heerste. Velen gaven zich gewonnen, althans voor de schijn en langzamerhand had het land een rustiger en voorspoediger tijd. In Frankrijk begon een tweede Hugenotenoorlog, maar Jeanne nam er niet actief deel aan, omdat zij zo druk bezet was met haar eigen land. Maar zij walgde van het verraad van het Franse hof, nadat het een vredesverdrag had getekend. Die tweede oorlog werd bij de muren van Parijs gevoerd en de eerste dag waren de Hugenoten overwinnaars geweest. De tweede dag wilde de roomse partij de strijd niet voortzetten en hij zei, dat de Hugenoten overwinnaars geacht konden worden. Catharina de Medici, de koningin-moeder en het brein achter elk van haar zwakke zoons, die elk voor enige jaren achtereenvolgens de troon van Frankrijk hadden bezet, deed aan de Hugenoten de nodige beloften en hun leger werd ontbonden. Deze beloften werden nooit vervuld en in plaats daarvan volgde zij gedurende de zes volgende maanden een politiek van het aanzetten tot geheime moorden en kwellingen door het gehele land. Men heeft geschat, dat in die korte tijd van zogenaamde vrede over de tien-duizend Hugenoten zijn omgekomen!

Ook werd in strijd met het vredesverdrag een complot gesmeed om de prins van Gondé, de leider van de Protestanten, te arresteren. Toen hij hiervan hoorde, ontvluchtte hij met zijn vrouw en kinderen hun woning en zocht een schuilplaats in La Rochelle, waarheen velen van de Protestanten de toevlucht hadden genomen. Deze stad is wel het Genève van Frankrijk genoemd, omdat zij, meer dan ergens anders, protestants was. Toen Jeanne dit vernam, was zij van mening, dat zij zich bij de protestantse partij moest aansluiten en die al haar steun en hulp moest verlenen. Zij hield dit besluit geheim, totdat zij regelingen had getroffen met een betrouwbaar man, om goeverneur van haar land te zijn en met een moedig man, Montgomery, een Schot, om de militaire verdediging over te nemen. Toen verliet zij, nadat zij het Avondmaal had gebruikt en haar zaak aan God had opgedragen, zeer vroeg op een sabbatmorgen, met haar twee kinderen en hun goevernante, in een draagstoel de stad Pau en aanvaardde de reis. Een kleine, gewapende lijfwacht kwam hen terstond tegemoet en even later nog een. Haar oude vijand,

Montluc, door de hertog van Guise ingelicht, snelde haar achterna, maar zij ontsnapte aan zijn leger, steeds meer aanhangers voegden zich bij haar en zij ontkwam aan La Rochelle. Het bericht van haar komst had de stad verheugd en de Condé zelf ging haar tegemoet. Te paard gezeten, met haar flinke zoon Hendrik, nu vijftien jaar oud, naast haar, deed ze haar intocht in een juichende stad. Zij had daarvan het aantal vermeerderd met drieduizend man voetvolk en vierhonderd ruiters.

De jonge Hendrik, die door geboorte dichter bij de troon stond dan Condé, meende, dat het bevel over het leger hemzelf rechtens toekwam en Condé liet dit met genoegen aan hem over, maar Jeanne wilde dat niet hebben.

„Neen”, zei zij, „ik en mijn zoon zijn hier om de goede afloop van deze grote onderneming te bevorderen of in haar mislukking te delen. Wij zullen ons met vreugde om de banier van Condé scharen. De zaak van God is mij dierbaarder dan mijn zoon”. La Rochelle werd nu erkend als het bolwerk van de Huguenoten.

*Admiraal Gaspard de Coligny.
(Van een portret uit de periode, in de Nationale Bibliotheek, Parijs.)*

Het was een zeer belangrijke stad, een voornaam centrum van zeehandel. Haar bevolking had een moedig en onafhankelijk karakter en zij was nu al lange tijd protestants. Bij deze concentratie van de hoofden van het Protestantisme en de voornaamste aanvoerders en edellieden, zat er een sterk gevoel in de lucht, dat dit een keerpunt was. Reeds de eerste dag na haar aankomst was Jeanne aanwezig op een vergadering, die werd gehouden in het stadhuis, waar zij en haar gezelschap logeerden. Haar zoon werd als onder-bevelhebber bij Condé aangesteld en zij werd als bestuurster van de stad en het omliggende land gekozen. Dat betekende het beheer van de financiën, de bevoegdheden om met Frankrijk en buitenlandse regeringen te onderhandelen en al wat betrekking had op de verzorging van het garnizoen en het leger. Dit waren geweldige taken, maar zij aanvaardde die met een ijver en bekwaamheid, die iedereen bewonderde. Eén van haar eerste daden was, dat zij zich tot koningin Elizabeth van Engeland wendde om hulp, het verraad van het vredesverdrag schetste en zo verklaarde, waarom zij zich in La Rochelle had verschanst. Elizabeth, die zich steeds een warme, trouwe vriendin van Jeanne en haar zoon toonde, zond haar onmiddellijk honderdduizend gouden Engelen¹ en zes stukken geschut met een grote voorraad ammunitie. Ook bereidde zij alle Hugenootse ballingen, die gedurende de laatste verschrikkelijke maanden naar Engeland waren gevlucht, een hartelijk welkom en zij moedigde haar onderdanen aan om hun gastvrijheid en hulp te verlenen. (Het was in die tijd, dat Hugenoten zich in Canterbury en vele steden in Kent en elders vestigden en spoedig hun vakbekwaamheid aanwendden tot verrijking van vele plaatsen.)

De eerste veldslag tussen de vijandelijke partijen werd geleverd bij Jarnak, buiten La Rochelle en hij werd een nederlaag voor de Protestanten. De koningin-moeder had heel veel Duitse huursoldaten in dienst genomen om haar legers te vergroten en hun aantal overweldigde het dappere Hugenotenleger volkomen. De Condé werd gedood en de rouw was groot in La Rochelle. Zijn vrouw en kinderen waren in de stad, het jongste kind was daar geboren. Jeanne barstte bij het droevig bericht in tranen uit. Maar zij herstelde zich en wijdde ernstig al het hare aan de zaak

¹Oude Engelse munt met afbeelding van de aartsengel Michaël. (Vert.)

van de Hugenoten en rijdend met haar zoon aan haar rechterhand en Hendrik, de zoon van de gesneuvelde Condé aan haar linkerhand, begaf zij zich naar de plaats, waar het bedroefde leger werd verzameld. Dit was de eerste werkelijke inleiding van haar zoon in het leger als zijn bevelhebber en toen zij het stralend en vastberaden gelaat van de knappe jongeman zag, werd zij weer opgewekt en vatte moed.

„Kinderen van God en van Frankrijk”, zei zij, „Condé is dood, maar is daarom alles verloren? Neen. De God, die hem moed en kracht gaf om te strijden in deze zaak, heeft anderen verwekt, die waardig zijn om hem op te volgen. Bij deze dappere strijders voeg ik mijn zoon. Stel zijn dapperheid op de proef. Soldaten! Ik bied u alles wat ik u te geven heb - mijn gebied, mijn schatten, mijn leven en wat mij dierbaarder is dan alles, mijn kind. Ik zweer, dat ik tot mijn laatste zucht de heilige zaak zal verdedigen, die ons thans verenigt.”

Hendrik werd, onder de juichkreten van de soldaten, tot generaal van het leger uitgeroepen, Admiraal de Coligny en de andere bevelhebbers waren de eersten, om hem plechtig trouw te beloven.

De zaak kreeg echter nog een ernstige klap, toen in de volgende veldslag De Coligny ernstig werd gewond. De vijanden schenen nu volkomen te triomferen, maar de triomf was te vroeg, want De Coligny herstelde en de jonge Hendrik ontwikkelde zich elke keer meer tot de onverschrokken en bezielende soldaat, die hij tenslotte werd, doordrongen als hij was met de moedige aard van zijn moeder.

Evenals in het vorige geval, kondigden de Fransen de vrede af, maar zij hoopten heimelijk, dat de Hugenoten de buitenlandse protestantse legers, die hun te hulp waren gekomen, zouden afdanken en dat zijzelf mettertijd op een listige manier de bevelhebber van de Hugenoten naar Parijs zouden kunnen krijgen, om hen daar te vernietigen. Jeanne zelf werd door Catharina in een vleierende boodschap uitgenodigd, maar omdat zij wel enigszins met de slechtheid van de koningin-regentes op de hoogte was, weigerde zij te gaan, zoals anderen, ook zo uitgenodigd, dat deden.

Hoe vreemd het ook mag lijken, het Franse leger liet hen twee jaar met rust. Gedurende die tijd werd een belangrijke synode gehouden door de predikanten, die de voornaamste plaatsen van

het Protestantisme in Frankrijk vertegenwoordigden. Inzake de leer werd niets veranderd van wat de eerste synode, elf jaar daarvoor gehouden, had vastgesteld: ondanks hun lijden verwaerden de Protestanten in geen enkel opzicht hun geloof. Opnieuw werd wat zij geloofden op schrift gesteld en met blijdschap ondertekend, want ziel en geest waren gegrondvest in de dingen van God. Het was een aangename rustpoos, die hun voor de volgende fase van de oorlog werd gegeven.

Ook kreeg Jeanne tijdens deze interimperiode bericht over de opmerkelijk geslaagde heroovering van de stad Béarn door Montgomery. Haar volk had vanaf haar vertrek veel geleden, doordat de koning van Frankrijk en de koning van Spanje op heel dit gebied, om zo te zeggen, vlammende blikken wierpen: Frankrijk eiste het op bij verbeurdverklaring en Spanje wilde het veroveren. Maar Montgomery en de getrouwe burggraven waren zo bekwaam en dapper geweest, dat Navarre nog steeds het zijne behield. Men heeft Montluc, die zelf een knap en wreed strateeg was, horen zeggen, dat de ketters geholpen moeten zijn door de duivel.

Gedurende deze valse vrede kwam er een bode tot de koningin van Navarre, met een brief van de koning van Frankrijk, waarin hij het voorstel deed, dat haar zoon Hendrik met zijn dochter Margaretha een huwelijk zou aangaan. Wat? Haar zorgvuldig opgevoede zoon, erfgenaam van het koninkrijk Navarre, trouwen met de dochter van Catharina de Medici, die de zaak van de Hugenoten zulk een kwaad had gedaan? Zij schrok van die gedachte terug. Ook wist zij aan welk een verdorven hof het meisje was grootgebracht. Zij moest de koning danken voor de eer, die in zulk een huwelijk opgesloten lag, maar zij wees het af. Zij aanvaardde de terugreis naar Béarn en werd door haar volk met onstuimige blijdschap ontvangen. Zij had exemplaren bij zich van het Nieuwe Testament, dat voor de eerste maal in de Baskische taal was overgezet. Dit werk was voltooid en uitgegeven, toen zij in La Rochelle was en het had de hoge goedkeuring en de dank van de synode verkregen. Zij had ook de Geneefse Catechismus en Liturgie vertaald en uitgegeven - al dit werk geschiedde op haar eigen kosten, zó groot was het belang, dat zij hechtte aan de Bijbel als een geschreven woord voor diegenen van haar volk, die geen Béarnees lazen.

Zij verzachtte de strengheid van enkele van haar wetten niet,

want zij en haar volk hadden door de vervolging veel geleden. Toch brachten haar bestuur en de vruchten daarvan veel eer toe aan haar verstandig bewind. Een latere geschiedkundige schrijft over haar: „Zij opende scholen, seminaries en ziekenhuizen. Weldra was er in Béarn geen bedelaar meer. Kinderen van de armen, die enige aanleg toonden voor wetenschap en literatuur, werden onderwezen op kosten van de schatkist. Dronkenschap, woeker en gokspelen werden tegengegaan. Samen met het nieuwe geloof bloeiden alle kunsten en zelfs nu nog, ten einde van drie eeuwen, noemt de bevolking van Béarn de naam van de goede koningin, die zo zeer de welvaart van haar land bevorderde, met liefdevolle eerbied.

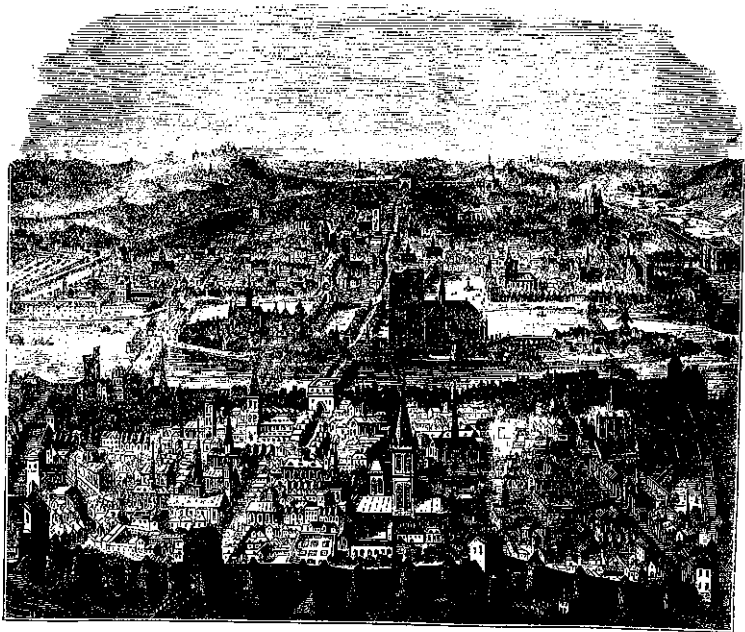
Maar nu verduisterden nieuwe zorgen de dagen van Jeanne. Voortdurend, bezochten gezanten haar te Pau, met herhaalde pleidooien van Karel IX om voor het voorgestelde huwelijk van Hendrik en Margaretha haar toestemming te krijgen. Haar werd voorgehouden, dat zulk een huwelijk beide partijen zou kunnen bevredigen en misschien een einde maken aan de vijandelijkheden. Men drong er bij haar op aan om naar Parijs te komen om dit te bespreken. Terzelfdertijd werd er bij Admiraal de Coligny op aangedrongen om te komen voor besprekingen. Tenslotte lieten beiden zich overreden en gingen. Jeanne had er een zwaar hoofd in en een onheilspellend voorgevoel, maar de Admiraal was vol hoop, dat een ontmoeting en een bespreking met de koning wonderen zouden doen - zelfs hem geheel winnen voor hun geloof.

Zij gingen weg. Zij kwamen aan. De Coligny werd vrijwel terstond meegenomen om de koning te ontmoeten en toen de persoonlijke bespreking dagen lang doorgingen, dacht hij, dat hij bezig was hem vrijwel te bekeren. Maar de koning bedroog hem alleen maar. „Zie eens, hoe goed ik heb gehuicheld”, zei hij tot zijn moeder, toen zij het vertrouwen van de Admiraal geheel hadden gewonnen.

Jeanne had een korte tijd te Blois vertoeft, waar zij de koningin-moeder ontmoette, die haar met onderscheiding behandelde. Omdat sommigen van haar voornaamste adviseurs er bij haar op aandrongen, ondertekende zij tenslotte met tegenzin het huwelijkscontract. Karel had gezegd, dat hij geen voorwaarden ten nadele van de Hugenoten zou stellen, maar hij zond heimelijk een boodschap naar de paus om dispensatie te verkrijgen voor

zijn zuster om een ketter, de zoon van een ketterse, te mogen trouwen. De historie vertelt ons, dat de paus deze dispensatie weigerde, maar Karel en Catharina hadden zo'n haast, dat zij (het is in nevelen gehuld), of zelf een valse maakten, of de goedkeuring van de paus verkregen, door hun plannen voor de St. Bartholomeüs-moord, die spoedig zou volgen, bloot te leggen. Laat het voldoende zijn te zeggen, dat de trouwplannen doorgingen. Jeanne kwam naar Parijs, waar zij door menigten met vreugde werd ontvangen, maar niets kon haar voorgevoelde vrees wegnemen. Zij was zeer bevreesd voor de komst van Hendrik naar Parijs en trachtte overeen te komen, dat het huwelijk bij volmacht zou plaats vinden. Maar de koning wilde daarvan niet horen. Hendrik moest naar Parijs komen en de bruiloft zou waarlijk koninklijk zijn.

Er is een droevige brief bewaard gebleven, waarin Jeanne aan Hendrik schrijft, dat zij zich beklagt over de minachtende behandeling, die zij nu van de koning-moeder heeft te verduren

Panorama van het oude Parijs.

en over de ontdekking van leugens, die zij had kunnen vermoeden. Eén daarvan was, dat zij ertoe gebracht was om te geloven, dat de aanstaande bruid volgzaam was en er gemakkelijk toe zou komen om de Hugenoten te begunstigen, terwijl zij daarentegen ontdekte, dat het meisje een dweepzieke roomse was.

Zij was nog niet lang in Parijs, bezig voorbereidingen te treffen voor de bruiloft, toen zij werd aangetast door een vreemde ziekte, grote vermoeidheid en pijn in haar ledematen. Dit was op 4 juni 1572. Binnen vijf dagen was zij dood. Werd zij vergiftigd? Onderzoekingen hebben bewezen, dat dit zo was. Zij was weer een slachtoffer van de moordzuchtige familie de Medici. Tijdens haar ziekte werden alle paapse bijgelovigen uit haar kamer geweerd en alleen Hugenuotse predikanten kwamen haar bezoeken. Zij was bewonderenswaardig kalm van geest en zij legde een kostelijke belijdenis af van haar geloof. Zij sprak over Christus als haar enige Middelaar en over zichzelf als een zondares, die God dagelijks met haar zonden bedroefde. „Wat dit leven aangaat”, zei zij, „ben ik door de vele beproevingen, die van mijn jeugd af ermee gepaard gingen, aan de liefde daarvoor in hoge mate ontwend en ik verlang van ganser harte bij God te zijn.” Zij zei veel andere dingen tot haar predikant en toen hij aanstalten maakte om zich terug te trekken, smeekte zij hem om te blijven en voort te gaan met het spreken over de dingen van God, die haar zo dierbaar waren.

Zij liet de goevernante van haar jeugdige dochter roepen en gelastte haar om met het jonge meisje terug te keren naar Béarn en haar te zeggen, dat haar stervende moeder haar smeekte om een vast en blijvend vertrouwen op God te stellen, gehoorzaam te zijn aan haar broer, die haar schreden zou leiden door de gevaren, die haar omringden. „Vertel tenslotte mijn geliefd kind”, zei zij, „dat ik haar plechtig toevertrouw aan de zorg van de almachtige God, die haar zal beschermen en zegenen, als zij bereid is om Hem trouw te dienen.”

In haar testament, dat in diezelfde tijd werd gemaakt, drukte zij haar zoon ernstig op het hart om de godsvrucht te betrachten, standvastig bij de gereformeerde godsdienst te blijven, waarin hij was opgevoed en zich daarvan niet door eerzucht of de genoegens van deze wereld te laten afbrengen.... Zij beval hem om de wetten en staatsregelingen, die zij in Béarn en Neder-

Navarre had afgekondigd, ongeschonden te bewaren. Zij spoorde hem aan om „atheïsten, vleiers, slechte vrouwen en dergelijke personen van zijn hof te bannen en fatsoenlijke mensen van onbevleete reputatie in dienst te nemen.” Ook smeekte zij hem om „jegens zijn zuster Catharina de rol van een toegenegen broer te vervullen, haar uit te huwelijken aan een prins van haar eigen stand en godsdienst.....”

Ook zei zij, dat het plotselinge van haar ziekte haar had verhinderd, om haar trouwe dienaars van de hofhouding te belonen, zoals zij dat had begeerd, „behalve dan”, zei zij, „dat ik niet zal nalaten om tot het uiterste van mijn krachten dienaangaande orders te geven.”

Admiraal de Coligny bezocht haar de dag voor haar dood en de predikant las haar hoofdstukken uit het Evangelie naar Johannes en Psalm 31 voor. Zij luisterde ernstig naar dit alles en hoeveel zij ook leed, toonde zij, zelfs toen de pijn het hevigst was, geen tekenen van ongeduld. Dit was haar laatste nacht op aarde. De volgende morgen gaf zij, ofschoon niet in staat om te spreken, blijk van een zeer zoet verlangen om weg te gaan naar haar begeerde haven en zij stierf met een liefelijke glimlach op haar lippen.

Zij werd naast haar man in de kathedraal van Vendôme begraven. Een eenvoudige Hugenotendienst werd gehouden, die door een grote menigte van de Hugenootse adel werd bijgewoond.

Hendrik was op weg naar Parijs, toen hem het onverwachte bericht van de dood van zijn moeder bereikte. De schok en de smart verwekten een koorts, zodat hij enige dagen niet verder kon gaan naar Vendôme, om aan „zijn zeer dierbare en vereerde moeder” de laatste eer te bewijzen. Daar toefde hij, bijna gebroken door verdriet, totdat Admiraal de Coligny hem dringende boodschappen zond om nu als koning van Navarre naar Parijs te komen, waar allen op hem wachtten. Gekleed in de diepste rouw kwam hij eindelijk aan, vergezeld van achthonderd edellieden van de keur van de Hugenoten, met zwarte vederbos en hun dames allen in rouwgewaad. Zij werden plechtig ontvangen door de hertog van Anjou (nog één van de zonen van Catharina), de hertog van Guise, de vier maarschalken van Frankrijk en vierhonderd hovelingen. Een grote groep mannen werd naar Het Louvre gebracht, waar tweehonderd bedden voor

hen waren gereed gezet, terwijl hun vrouwen in de stad werden ondergebracht.

Op 18 augustus had de huwelijksplechtigheid plaats in de Notre Dame, waar de bruid na de plechtigheid de mis bijwoonde, waarvan Hendrik en zijn vrienden zich echter afzijdig hielden. De dagen van feestviering en hartelijkheid namen de kwade vermoedens weg, maar Catharina de Medici had hen nu allen in haar greep. Plotseling werd Admiraal de Coligny op straat neergeschoten.

Een ongeluk? Een schandelijke vergissing? Maar het was geen vergissing: het was noodzakelijk om er zeker van te zijn, dat de hoofdleider weg was. De Coligny werd naar boven in zijn logeerkamer gebracht en alle zorg werd aan hem besteed. De Franse koning bezocht hem, met tranen in zijn ogen. De Coligny, godvrezend man als hij was, vertrouwde hem tot het einde. Maar de datum voor een slachting van de Hugenoten over het gehele land werd vastgesteld -St. Bartholomeüsdag- en die brak nu aan. De papisten zouden ter onderscheiding een witte band om hun mouw dragen. In Parijs luidde de kerkklok, evenals in elke stad. De stadpoorten werden bewaakt, het Louvre werd omsingeld. Daar begon de zeer vreselijke slachting. Men maakte zich meester van De Coligny, door naar boven te stormen en hem te doorsteken. Daarna wierpen zij zijn lichaam naar buiten op straat. Niet één van de tweehonderd in het Louvre ontkwam. De kreten van de slachtoffers en het gillen van de moordenaars vulden de nacht met afschuw.

Het zielsverdriet van een onverwacht weduwschap trof honderden van de dames. De familie De Coligny is een voorbeeld. De tweede vrouw van de Admiraal was er één van. Haar dochter Louise¹, drie maanden getrouwd, was er nog een. Haar knappe, jonge man, Telligny, had de Admiraal in zijn stervensuren trouw opgepast en hij vocht om de moordenaars af te weren. Toen het te laat was, ontsnapte hij zelf over de daken, maar hij werd gepakt, herkend en vermoord. Een nicht, Charlotte, een vurige en zeer gastvrije Hugenote, verloor haar man, de graaf van La Rochefoucauld, in het Louvre. Deze drie dames, die met elkaar op één adres logeerden, konden ontsnappen en naar het familiekasteel van Châtillon ontkomen, waar het vreselijke

¹Elf jaar later werd Louise de vierde vrouw van Willem van Oranje. Zij was aanwezig, toen hij werd doodgeschoten.

bericht van elke gruweldaad hen bereikte. Maar Châtillon was te dicht bij Parijs. Half bezwijkend van verdriet pakten zij nog enkele dingen bijeen en zwoegden voort naar vrienden verder weg.

Het land stond versteld. Maar de paus zond gelukwensen en liet een medaille slaan ter herinnering aan deze dag. Het leven van de jonge koning van Navarre bleef gespaard en later werd hij Hendrik IV van Frankrijk.

3.

Elizabeth van Brandenburg

In de geschiedenis van het Protestantisme in Duitsland vinden wij de vorsten voortdurend, als was het vrijwel een titel, of Protestant, of Rooms genoemd. Hoe ontstond deze scherpe onderscheiding? Zij kwam voort uit dat inderdaad grote moment, waarop Maarten Luther zijn beroemde vijf en negentig stellingen aan de deur van de nieuwe kerk te Wittenberg aansloeg. De paus had iemand gezonden, Tetzl, die een rondreis maakte door Duitsland, om voor hem geld in te zamelen door de verkoop van aflaten, briefjes, die inhielden, dat de zonden werden vergeven en dierbare verwanten van de pijnen in het vagevuur werden verlost. Het document van Luther werd door menigten gelezen; het werd haastig naar de drukkers gebracht; en in minder dan geen tijd was het door geheel Duitsland in omloop. Het kwam prinsen, koningen en ook de paus ter ore. Het staatkundig belang van zijn aanvaarding of verwerping werd terstond beseft: of los van Rome, of trouw daaraan. De beschermmer van Luther, de keurvorst van Saksen, beveiligde hem en moedigde hem aan, andere vorsten deden hetzelfde. Zij werden al spoedig Protestanten genoemd, de scheidslijn was getrokken en de grote botsingen begonnen. De keurvorst van Brandenburg (zijn hoofdstad was Berlijn) was één van de roomse vorsten. In 1502 was hij getrouwd met Elizabeth, een dochter van de koning van Denemarken, toen zij zestien jaar was. In 1512, toen in haar land een prachtig toernooi werd gehouden, wordt in de jaarboeken van het hof vermeld, dat Elizabeth door allen als de mooiste vrouw daar werd geroemd. Zij had vier lieve kinderen en als bijzonder bewijs van zijn genegenheid had haar man zijn toelagen voor haar vergroot. Maar deze gelukkige dagen werden gevolgd door donkere wolken. Enige jaren later begon de liefde van de keurvorst te verkoelen. Geruchten van zijn ontrouw bereikten haar en langzamerhand beseft zij, dat zij maar al te waar waren, omdat de schoonheid van andere vrouwen zijn hart bekoorde. Gedurende enige jaren hield zij haar verdriet verborgen, maar in haar eigen kamers gaf zij haar tranen menigmaal de vrije loop. Haar kinderen werden haar troost.

Tijdens de godsdienstige beroeringen, die spoedig daarna ontstonden, kreeg Elizabeth een Duits Nieuw Testament, zoals dat door Luther was vertaald, in handen. Als zij eenzaam in haar eigen kamer was, vond deze „verlaten vrouw” door het lezen daarvan vertroosting in de heilige woorden. Haar hart werd geopend, zij geloofde wat zij las en vanaf die tijd werd zij in het geheim een gelovige. Hoe moeilijker haar lot, des te dierbaarder werd het Woord van God voor haar. Zij ontving veel wijsheid en hoewel haar kinderen natuurlijk door katholieke onderwijzers werden opgevoed, druppelde zij behendig de olie van het Evangelie in hun ontvankelijk gemoed.

De stad Stendal.

De keurvorst, een begaafd man, een bevorderaar van de wetenschappen, een taalkundige en een voortreffelijk staatsman, was een van de meest vastberaden vijanden van de Reformatie en in het bijzonder van Luther, die onbetekenende monnik van Wittenberg. Op de rijksdag van Worms, in 1521, was hij het, die de keizer adviseerde om „deze ketter” in het vuur te laten werpen, ondanks het vrijgeleide, dat de keizer hem had gegeven. Ofschoon het edict tegen Luther op die rijksdag niet officieel werd bekrachtigd, voerde de keurvorst in zijn eigen gebied de

beginselen ervan uit door elk van zijn onderdanen, die een exemplaar van de Bijbel van Luther bezat, met bestraffing te dreigen, terwijl hij niet half wist, dat zijn vrouw dit haar grootste schat vond en dat de verhandeling van Luther over „Rechtvaardiging door het geloof” haar hart volkomen had bekeerd. In 1523 werd de broer van Elizabeth, koning Christiaan van Denemarken, afgezet. Hij vluchtte naar Berlijn, maar was daar bij zijn zwager niet welkom vanwege zijn gehechtheid aan het gereformeerde geloof. Hij reisde door naar Saksen, naar zijn oom Frederik en Johan (de beschermers van Luther). Terwijl hij daar was, liet hij Luther komen om voor hem te spreken en hij werd daardoor meer bevestigd in zijn sympathieën voor de Reformatie. Enige jaren later vertoefde hij, terwijl de keurvorst afwezig was, bij Elizabeth. Zij spraken met elkaar over hun begeerte, om het Avondmaal te vieren op de nieuwtestamentische wijze, die de Hervormers in acht namen. Elizabeth liet een predikant komen uit Wittenberg, die de mooie dienst heimelijk in de kapel van het kasteel leidde. De vorstin was bij haar hofhouding zeer bemind, maar door een bezoeker aan het kasteel werd zij in deze zaak aan haar man verraden. Deze was geen ander dan haar eigen oudste dochter, een jonge vrouw van achttien jaar, die het vorig jaar met de hertog van Brunswijk was getrouwd. Zij was, evenals haar vader, in die tijd een vurige roomse en zij beschouwde de Hervormers als vijanden van de godsdienst en als de aanstokers van elke opstand, die waar ook uitbrak. Toen de keurvorst vernam wat er tijdens zijn afwezigheid was gebeurd, barstte hij uit in de afschuwelijkste scheldwoorden. Hij beval, dat Elizabeth in haar kamer moest worden opgesloten en eiste een herroeping. Zijn woede verstikte hem zó, dat hij een beroerte kreeg en als dood naar bed werd gebracht. De roomse geestelijkheid, die geroepen werd, om in deze toestand van advies te dienen, zette hem aan -in plaats van tot wijsheid en vriendelijkheid te raden- tot de strengste behandeling. De dagen gingen voorbij, maar Elizabeth verzette zich vastberaden tegen herroeping. Toen hun bedreigingen steeds strenger werden, besloot zij te ontvluchten naar haar oom Johan van Saksen (Frederik, de oudste broer, was toen reeds gestorven). Drie van haar dienaren hielpen haar en des nachts verliet zij als boerin gekleed, het kasteel. Zij waren nog niet ver gekomen, toen een wiel van de huifkar brak, zodat alles verijdelde scheen.

Elizabeth zette echter haar sterke linnen kap af en wierp haar de voerman toe, die haar gebruikte om het wiel bij elkaar te binden en voort gingen zij, zo haastig als dat in een geval van verraad en achtervolging mogelijk was. Christiaan, haar broer, haalde haar af bij de grens van het land van haar man en nam haar mee naar het kasteel van haar oom, te Torgau. Terwijl zij schreiend voor hem stond, vertelde zij haar jammerlijk verhaal en zij verzekerde hem, dat als hij haar geen schuilplaats durfde te bieden, zij zou „gaan, waarheen de Voorzienigheid haar schreden zou richten.” De goede hertog heette haar hartelijk welkom, en zei, dat geen macht op aarde haar zou lastig vallen, als hij dat zou kunnen voorkomen.

Weldra vernam de kerk dit nieuws. Luther voelde het diepste medelijden met haar. Hij schreef aan een vriend in Neurenberg: „Laat de gemeente spoedig op de heilige plaats van samenkomst bijeenkomen voor een gemeenschappelijk gebed, want Satan brult als een woeste leeuw en dorst naar ons bloed. De vorstin van Brandenburg is uit Berlijn naar onze vorst gevlucht....” Vorst Johan was zeer vriendelijk voor haar en schonk haar tenslotte het kasteel Lichtenburg aan de Elbe, nabij Wittenberg. Dikwijls liet zij Luther komen en zijn onderricht stelde zij zeer op prijs. Ook kwam zij bij hem aan huis, ze bleef er zelfs een maand of twee en zij genoot van de gezellige omgang en het bestuderen van het Woord van God. (Zij werd peetmoeder van zijn dochter Magdalena.) Vele jaren heeft zij zeer afgezonderd op Lichtenburg gewoond, zelden verscheen zij aan het hof en dikwijls was zij bedroefd om het verlies van haar kinderen, die haar slechts nu en dan konden bezoeken. Haar man liet haar ongemoeid, maar een verzoening tussen hen kwam nooit meer tot stand.

Toen hij zeven jaar na haar vlucht op zijn sterfbed lag, dwong hij zijn twee zoons, Joachim en Johan, om een officiële akte te ondertekenen, waarin zij onder ede beloofden, nooit de Lutherse ketterijen aan te nemen, of ze in hun gebied toe te laten. Maar hoewel deze jongemannen uit vrees voor hun vader hadden gezwegen, verachtten zij heimelijk het roomse geloof. Zij hadden de waarheid ingezien van wat hun moeder hen had geleerd en in haar geduld en standvastigheid gedurende haar gehele lijden, zagen zij wat een waar christelijk leven was. Nu maakte zij hun duidelijk, dat een eed om iets verkeerd te doen, voor het aangezicht van God niet bindend kon zijn en zij drong er bij hen

op aan, om kleur te bekennen. Johan, de jongste zoon, toen markgraaf van Kustrin, begon spoedig met kerkelijke hervormingen in zijn gebied, maar Joachim, de troonopvolger, liet ze gedurende vier jaar toe, voordat hijzelf openlijk verklaarde er een voorstander van te zijn.

„Ik zou graag willen”, zei zijn moeder tenslotte, „dat je vastberadener was in het volgen van je overtuiging. Als je dat doet, dan kun je moeilijkheden en gevaren tegenkomen, maar ik geef je de raad om te vertrouwen op de Voorzienigheid, die mij tot nu toe heeft bewaard en die ook jou niet zal verlaten..... Je eigen onderdanen zijn over het algemeen geneigd tot een afscheiding van de kerk van Rome....” Overwegingen als die van de achting voor de verwanten van zijn jonge vrouw en een verlangen naar bemiddeling tussen de Rooms en de Protestanten, hielden hem terug, maar in 1539 beleed hij openlijk het gereformeerde geloof. Om deze stap te bekrachtigen, ontving hij te Spandau op 1 november 1539, met velen van zijn hof en van de adel van de provinciën, het Sacrament onder beide gedaanten. Zijn moeder bevond zich onder het getal deelnemers. „Met innige dankbaarheid erkende zij de goedheid van God, die haar leven had gespaard om van dit ogenblik getuige te zijn en die haar zoon tot het werktuig had gemaakt om zulk een groot werk te volbrengen.” De volgende dag werd hetzelfde Sacrament in de kathedraal van Berlijn gevierd door de raad en een groot aantal burgers. In het gehele land was nergens opschudding of beroering, maar overal werd de afscheiding van Rome als een grote bevrijding begroet. Brandenburg werd een van de trouwste protestantse staten.

In haar latere jaren genoot Elizabeth veel troost van haar kinderen, die allen, de één vroeger, de ander later, een openlijke belijdenis aflegden van het protestantse geloof en daarvan werkzame aanhangers waren. Zij verdeelde haar tijd tussen Spandau en Lichtenburg en zij werd bemind om haar vroomheid en vrijgevigheid. Zij vergaderde dagelijks haar gehele hofhouding voor een huisgodsdienst en heette ook enige burgers welkom, die lust hadden zich bij hen te voegen, zoals wanneer een predikant voor een preekdienst naar het kasteel kwam. Zij beminde en bestudeerde de Bijbelvertaling van Luther, met zijn kanttekeningen en zij tekende veel lievelings-hoofdstukken aan in Jesaja, de Psalmen, Johannes en de brief aan de Romeinen.

„God zij voor eeuwig geprezen in de hemel hierboven”, zei zij, „omdat deze woorden op zulk een wijze zijn te boek gesteld, want ik heb meer dan duizend maal in mijn hart gevoeld, dat zij waar zijn.”

Zij leefde tot haar negen en zestigste jaar. Zij sprak rustig over de dood, de scheiding van ziel en lichaam, maar zei, dat zij reeds in het leven een wezenlijk gevoel van de geestelijke dood voor haar ziel had ervaren, in de strijd tussen ziel en vlees, voordat herstel werd geschonken door het woord van Christus, door geloof en gebed.

4.

Elizabeth van Brunswijk

Deze vorstin was de tweede dochter van de keurvorstin van Brandenburg. Zij was het meisje, dat haar moeder overleverde aan het wrede oordeel van haar vader. Zij groeide op tot een zelfbewuste vrouw, met veel van de sterke sympathieën en antipathieën van haar vader. Haar moeder had haar opgevoed door haar voorzichtig de waarheden van het Evangelie in te prenten, zonder dat zij vermoedde, dat die haar rooms geloof ondermijnden. Op haar zeventiende jaar trouwde zij met een weduwnaar op leeftijd, Erik, hertog van Brunswijk, zeven en vijftig jaar oud, een moedig, vriendelijk en alles gemakkelijk opnemend man, die haar geheel haar eigen weg liet gaan. Hij had gediend onder keizer Maximiliaan en voor zijn dapperheid een gouden ster gekregen, om die aan de pauwestaart van zijn wapenrok te bevestigen. Als regeerder noemde men hem de Vader van zijn volk, terwijl zijn denkbeelden over tolerantie zijn tijd wel vooruit waren.

Het was een jaar na haar huwelijk, dat Elizabeth dat rampzalig bezoek aan de woning van haar moeder bracht en in het particuliere vertrek de geheime protestantse dienst ontdekte. Dit ontstelde haar zeer en zij maakte het gebeurde aan haar vader, toen hij weer thuis kwam, onmiddellijk bekend. De gevolgen hebben wij gezien in het levensverhaal van Elizabeth van Brandenburg. Zoals vele verraders, had zij spoedig berouw van haar daad, vooral toen zij de woedende behandeling zag, die haar vader haar moeder aandeed. Toen die steeds erger werd en haar moeder tenslotte haar huis ontvluchtte, was Elizabeth aan bittere wroeging ten prooi en smeekte haar om vergeving. Haar moeder vergaf haar liefdevol en was er blij mee, als zij haar soms in Lichtenburg bezocht.

Bij verscheidene van deze bezoeken aan haar moeder, wier geduld en standvastigheid in de nieuwe leer haar bewondering afdwong, ontmoette zij Maarten Luther. De twee krachtige naturen stemden helemaal niet zo goed overeen. Zij hield niet van zijn onbeschaafde taal en zij viel hem boos aan over een gerucht, namelijk dat hij aan zijn gemeente had verklaard, dat hij

zou bidden tegen één van de kardinalen en tegen haar oom George van Saksen. Hij kon zich het voorval niet herinneren, maar zei: „Als ik dat heb gedaan, dan heb ik er geen berouw over, want ik herhaal het nu en ik zal van nu af aan tegen hem bidden, al zou het mijn kop kosten.” Zij bracht dit over aan haar oom George, waardoor zij in hoge mate zijn toorn tegen de Hervormer en de hervormden opwekte.

Haar moeder moet zeer bedroefd geweest zijn over deze openbaring van haat door haar dochter. Zij nam de toevlucht tot de Enige, die haar helpen kon: de Heere zelf. Haar aanhoudende gebeden droegen vrucht en toen er enige jaren voorbij gingen en Elizabeth wachtte, ervoer haar dochter die hartsverandering. Haar twee broers hadden na de dood van hun vader hun bekering tot het gereformeerde geloof bekend gemaakt en de standvastigheid van haar moeder in tegenspoed had een diepe indruk op haar gemoed gemaakt. Zij zag de waarheid in. Zij verwierp de dwaling. In een zeer korte tijd werd zij van een vurige Roomse een vurig Protestant.

In haar aanvankelijke toewijding aan de zaak schreef zij aan Philip van Hessen, de leider van de Duitse protestantse vorsten, deelde hem haar verandering van geloof mee en verzocht hem om haar Antonius Corvinus te zenden, die voor haar broer Johan bij de hervorming van zijn volk zulk een goede hulp was geweest. Zij was er zeker van, dat haar oudste broer, bij de opvolging in de erfenis van zijn vader, graag soortgelijke hulp zou verlenen. Philip was hiermee ingenomen en antwoordde haar en spoorde haar aan om trouw te zijn aan het geloof. Tegelijkertijd schreef hij naar Johan Frederik van Saksen, een andere protestantse vorst, om hem haar overgang mee te delen. Johan Frederik ontving het bericht met achterdocht. Hij kon haar hardvochtige bejegening van haar moeder niet door de vingers zien en hij vreesde, dat het wel eens een wispelturige hartverandering zou kunnen zijn, vooral omdat haar man niet van het gereformeerde geloof was. Hij wilde haar niet toelaten tot het Schmalkaldisch Verbond, dat bestond uit de toegewijde leiders van de protestantse beweging, als een macht, die kon worden opgeroepen tegen de vervolging. Zij had in haar brief een verzoek ingesloten, om Brunswijk in dit Verbond op te nemen. Maar de vrees van Johan Frederik werd weggenomen. De bekering van Elizabeth was echt. Zij was volkomen oprecht.

Zij voelde, dat zij haar moeder moest bezoeken, om haar het goede nieuws bekend te maken. De ontmoeting was diep ontroerend. Zij bood een volledige verontschuldiging aan voor haar wreed gedrag en sprak haar dankbaarheid uit jegens haar geliefde moeder, die desondanks haar was blijven liefhebben. Geen bericht zou haar moeder meer vreugde hebben kunnen verschaffen. Onmiddellijk dankte zij God en vanaf dat uur voelden zij, dat zij één waren in de zaak van God.

Elizabeth werd niet geroepen om vervolging van haar man te verdragen, zoals haar moeder dat had meegemaakt, want Erik was een vredelievend en verdraagzaam mens. Hij toonde geen misnoegen over haar verandering van geloof en hij legde haar, bij de verbreiding van het Evangelie in geheel zijn gebied, geen belemmeringen in de weg. Tot hen, die over haar activiteiten kwamen klagen, zei hij: „Mijn vrouw belemmert en bemoeilijkt ons niet in ons geloof, daarom willen wij haar ongemoeid laten in het hare.” Erik was inderdaad opmerkelijk ruim van opvatting, want in zijn testament benoemde hij de protestantse vorst Philip van Hessen, met verscheidene anderen, om de opvoeding van hun zoon Erik te leiden. Bij zijn dood werd Elizabeth, twee jaar na haar bekering, aangesteld als Regentes over zijn gebied gedurende de minderjarigheid van de jonge Erik, die twaalf jaar was. Zij had dus geheel de vrije hand om de gereformeerde godsdienst in te stellen. Zij kon nu ook toetreden tot het Schmalkaldisch Verbond.

Elizabeth wierp zich nu met grote belangstelling op dit nieuwe werk. Antonius Corvinus stond haar in alles terzijde. In 1542 werd het gereformeerde geloof bij de wet ingesteld en een nieuwe grondwet werd ontworpen met een brede formulering van rechten voor de onderwijzing van onkundigen. Jammer genoeg waren er heel wat van de oude bijgelovigheden in overgebleven en de voorgeschreven eredienst leek echt niet op de nieuwtestamentische, in haar eenvoud. In het begin zag zij ook het feit over het hoofd, dat de grondwet in het Hoogduits was geschreven, onverstaaenbaar voor de meer eenvoudigen van de gereformeerde predikanten, die lui werden en daaraan een verontschuldiging ontleenden voor hun gebrekkige dienst. Zij bracht toen Corvinus ertoe, om het geheel in hun belang in het Nederduits over te zetten.

Haar kinderen, drie dochters en een zoon, voedde zij natuurlijk

op in de gereformeerde leer. Omdat hij de toekomstige regeerder zou zijn, moest vooral Erik zorgvuldig worden onderwezen. Toen hij zestien was, ging hij met zijn moeder op reis en in de tijd, die zij in Wittenberg moesten verblijven, verzocht Elizabeth Luther om met hen te dineren. Zij nam de gelegenheid waar, om hem bij haar zoon een onderzoek naar zijn kennis te laten instellen. Luther deed dat en na afloop wenste hij haar geluk met haar voortreffelijke onderwijzing en opvoeding. De voldoening van Luther was echter niet vrij van sombere vermoedens. Hij schreef aan Corvinus: „Geliefde Corvinus, wij hebben hier tot onze volkomen tevredenheid en hartelijke blijdschap uw welopgevoede jonge prins zijn christelijk geloof horen uitspreken. God, de Vader van alle genade, wil, dat de jeugd van al onze vorstelijke families in ons zeer geliefde land wordt ingelicht en opgevoed op dezelfde christelijke manier. Maar de duivel is listig en buitengewoon actief en dat zijn ook onze geestelijkheid en alle goddeloze vorsten, die vijanden zijn van de christelijke godsdienst. Door deze worden vele harten daarvan afgebracht en verleid. Volhard in het dringend gebed voor de jonge prins en waarschuw hem onophoudelijk, want het staat te vrezen, dat hij, als hij veel omgang heeft met onze tegenstanders, gemakkelijk tot afval bewogen kan worden. De kerk”, voegde hij eraan toe, „verkeert in groot gevaar. Moge Christus, haar Hoofd, tussen beide komen en de winden en de golven bedwingen.”

Het duurde twee jaar, voordat deze jonge vorst het gezag overnam. Even daarvoor trouwde Elizabeth opnieuw. Haar bruidegom was vorst Poppo van Henneberg. Toen zij haar regentschap neerlegde, schreef zij een lange brief (nog steeds bewaard gebleven) aan haar zoon, vol waarschuwingen en zeer liefdevolle moederlijke raad. Zijn troonsbestijging werd van beide zijden met grote belangstelling tegemoet gezien. De Protestanten meenden, dat zij een zeer ervaren, zorgvuldig onderwezen vorst zouden krijgen, die reeds in het Schmalkaldisch Verbond was opgenomen; de Rooms en hielden rekening met zijn jeugd en hoopten, dat zij hem gemakkelijk naar hun hand konden zetten. Helaas, ongelukkigerwijze geschiedde wat Luther had gevreesd. Erik was van nature niet beminnelijk en edelmoedig, zoals zijn vader, maar gelijk hij wordt beschreven „verborg hij onder een terughoudend en traag gedrag veel ijdelheid en hoogmoed.” Al spoedig bleek, dat zijn karakter

weinig oprecht en zedelijk principieel was en dat een eed van hem de minst mogelijke zekerheid was. Hij was begerig om militaire eer te behalen, hij sloot zich bijna terstond aan bij Karel V en hij nam het zwaard op tegen het Schmalkaldisch Verbond, waaraan hij trouw had gezworen, toen hij hen zijn broeders in het geloof noemde. Zijn oom, Hendrik van Brunswijk (de tweede helft van het rijk), een zeer wreed man en de gezworen vijand van zijn moeder, werd nu zijn held.

De verschrikkelijke afval van haar zoon was voor zijn moeder een bittere smart. Misdaad volgde op misdaad. Zij vernam zijn vervolgingen van de hervormers en daarna, dat hij haar lievelingspredikant, Corvinus, had opgepakt en in de vochtige kerker van een kasteel gevangen had gezet: daar lag de arme man vier jaar lang. Tijdens het regentschap van Elizabeth was de protestantse partij zo talrijk en sterk geworden, dat het voor Erik onmogelijk was om hen te verdrijven, maar zijn voortdurende vijandschap en kleingeestige vervolging verzwakten de economie van het land en bracht het aan de rand van de ondergang. Elizabeth schreef hem smeekbrieven. Zij bezocht hem een paar maal en trachtte hem op verschillende manieren terug te winnen. Maar noch de tederheid, noch de berispingen van een moeder bewogen hem. Tenslotte dwong hij haar het kasteel, dat haar ter beschikking was gesteld, te verlaten en verdreef haar uit het land. Het was een genadige Voorzienigheid, die haar de vriendelijke bescherming van een tweede man had geschonken en zij ging dankbaar, maar toch met een gebroken hart weg, om in 1558 in de leeftijd van zeven en veertig jaar, haar dagen te eindigen op zijn kasteel te Heinberg. Haar moeder was vijf jaar vóór haar gestorven. Zij was op een droevige wijze getuige geweest van de diepe ellenden van haar dochter en zij heeft haar ongetwijfeld alle mogelijke troost geboden.

In een gedicht, door haar vervaardigd toen zij het land verliet, legt zij de deerniswaardige toestand van haar ziel bloot, toen zij haar verwachtingen aangaande haar zoon zag vergaan. Maar zij zegt ook, dat zij met zich de vertroosting in het graf zou dragen, dat het gereformeerde geloof, waarvan de bevordering haar ten doel was gesteld, onder haar regentschap zó diep wortel had geschoten, dat het niet kon worden uitgeroeid.

Zo dankt een deel van de Reformatie in Duitsland zijn vruchten aan het lijden en de gebeden van een moeder en dochter, die elk

een zelfde weg van vervolging door hun dierbaarste verwant hebben betreden en die elk door de genade van God dit hebben verdragen tot het einde, zonder hun God of hun geloof te verloochenen.

5.

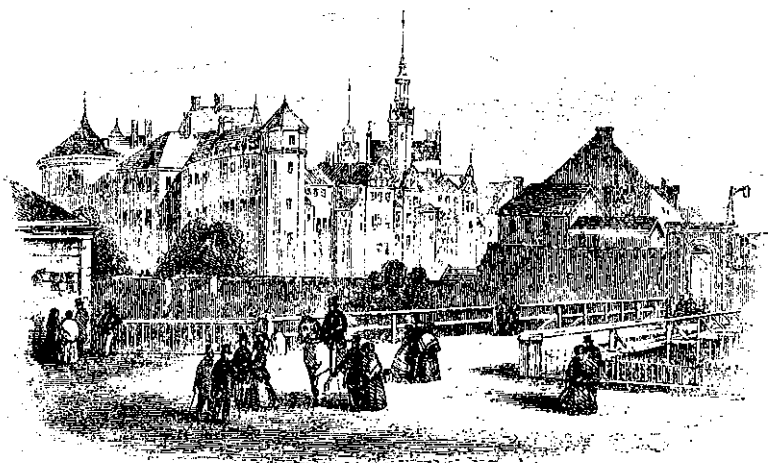
Sibylla van Kleef

De eerste beschermer van Luther was de keurvorst Frederik van Saksen -zijn eigen land- die hem beschermde bij zijn eerste grote geloofsbeproeving in 1521, te Worms. Dit vorstelijk geslacht is er een van kampvechters voor de Reformatie, zowel in hun hart als in de staatkunde. Johan, de broer van de keurvorst, volgde hem op en enige jaren later zijn zoon Johan Frederik, die werd beschreven als „één van de meest oprechte, toegewijde en onverschrokken verdedigers van de Reformatie.” Op zijn vier en twintigste jaar trouwde hij met Sibylla van Kleef, die zeventien jaar was, een bekoorlijk, schrander meisje, dat veel verschilde met haar jongste zuster, de flegmatieke Anna, die later (tot ontsteltenis en verslagenheid van het Kleefse geslacht) koningin zou worden bij Hendrik VIII van Engeland. Hoewel zij was opgevoed in de roomse godsdienst, verlangde Sibylla het gereformeerde geloof te bestuderen, waarin haar man was opgegroeid, toen de strijd daarvoor het hevigst was. Toen zij nog jong was, bekeerde zij zich tot het Protestantisme en beleed het openlijk. „Wanneer zij in later jaren terug zag, dan was één van haar aangenaamste herinneringen haar bevrijding uit de slavernij van de antichrist en haar verlichting met de ware kennis van Jezus Christus.

Luther kwam dikwijls op bezoek en preekte in haar gastvrij kasteel, want dat stond in Wittenberg, de stad waar hij woonde. Gedurende vele jaren verliep haar leven gelukkig en het werd gezegend met vier zonen. Daarna kwam zij in ernstige moeilijkheden door de Schmalkaldische oorlog, die het weduwschap van de arme Catharina van Bora verduisterde. Het Schmalkaldisch Verbond was enige jaren tevoren tot stand gebracht, om de protestantse vorsten, in geval van een aanval door sterke Europeese machten, te verenigen. Nu, in 1546, legde keizer Karel V zich erop toe, om dit Verbond ten val te brengen. Ontzetting verspreidde zich door de staten, die nu kleur moesten bekennen. Elizabeth van Brunswijk (genoemd in het vorige hoofdstuk) had, terwijl zij regentes was, ijverig onderhandeld om haar staat daarvan lid te maken en het zou in die tijd een kracht geweest

zijn, maar haar verraderlijke zoon verbrak het verbond en koos partij tegen zijn voogden, die eens zijn beste vrienden waren. Johan Frederik van Saksen en Philip van Hessen waren gezamenlijk benoemd tot bevelhebbers van alle noodzakelijke strijdmachten en zij verlieten terstond hun woning om een leger op de been te brengen. Sibylla verkeerde in grote angst, daar zij op de hoogte was van de reputatie van de Spanjaarden en de geoefende huursoldaten van de keizer, als het tegen ongeoefende boeren ging. Toen in de vroege lente het bericht kwam van de dood van Frans I, koning van Frankrijk, de oude vijand van Karel, wist zij, dat er niets was, dat Karel zou beletten om al zijn strijdkrachten tegen de Duitsers samen te trekken. Zij schreef onmiddellijk naar haar broer Willem, de hertog van Kleef en smeekte hem om naar de keizer te gaan en te trachten om door onderhandeling een verzoening tot stand te brengen. Vroeger had hij zich in grote zwakheid aan Karel overgegeven, toen diens veldtochten hem ertoe brachten het land van Kleef onder de voet te lopen en tot groot verdriet van Sibylla en haar man een verdrag had ondertekend, om het gereformeerde geloof af te schaffen en het Katholicisme te herstellen. Sibylla was van mening, dat zij zelfs dit verachtelijk middel moest gebruiken, omdat het haar, onder de zegen van God, in haar uiterste nood kon helpen. Willem ging naar de keizer en legde hem hun zaak voor, maar het was tevergeefs. Karel wilde nergens over spreken, voordat „het ketterse geloof was opgegeven”.

De twee legers raakten slaags in april 1547 en de protestantse vorsten leden de nederlaag. Johan Frederik, een reusachtige man (men zei, dat een kind van zes jaar in één van zijn laarzen kon staan), weerde zich dapper, maar hij werd overwonnen door een menigte Spaanse soldaten, gewond en voor de keizer gebracht. Karel groette hem onbeschaamd en liet hem onder bewaking van de Spanjaarden. Toen begon er voor de keizer een triomfantelijke opmars, waarbij elke stad zich aan hem onderwierp, terwijl hij zich voortijlde naar Wittenberg. Sibylla was vast besloten tegen hem stand te houden en rijdend te midden van het garnizoen, spoorde zij de mannen aan om liever hun leven te geven, dan dat de stad haar geloof zou opgeven. Bezield door haar dapperheid trotseerden de mannen Karel, toen hij bij hun poorten aankwam. Wittenberg was één van de krachtigst versterkte steden in Duitsland, geen hoogten er dichtbij om haar

Het kasteel Torgau.

vandaar af te bombarderen en in het noorden een groot moeras, Karel zag in, dat het onmogelijk was, om haar in te nemen, tenzij door een beleg, maar nadat hij de voorbereidingen daarvoor had getroffen, ontdekte hij tot zijn ergenis, dat de versterkingen, waarop hij rekende, zich niet bij hem konden voegen.

Nu vatte hij een wreed plan op: hij zond een tweede oproep aan Sibylla om zich over te geven en hij bedreigde het leven van haar man, als zij weigerde, om te laten zien, dat dit meer was dan een loos dreigement, riep hij onmiddellijk in het kamp een krijgsraad bijeen van Spaanse en Italiaanse officieren en veroordeelde de keurvorst ter dood, een daad, die alle wetten van de Duitse constitutie schond. Het bericht van zijn vonnis werd aan Johan Frederik gebracht in zijn tent, waar hij met een medegevangene aan het schaken was.

Rustig las hij het papier, voltooide (en won) zijn spel en trok zich toen terug in eenzaamheid en gebed.

Arme Sibylla! Zolang zij het idee had, dat de rampen van haar man niet meer inhielden dan het verlies van land en gebied, kon zij zulke berovingen moedig aanvaarden, maar nu zijn leven werd bedreigd, ontzonk haar de moed.

Onmiddellijk zond zij brieven naar hem in het kamp en drong er bij hem op aan, om Karel alles aan te bieden wat hij mocht vragen, als het zijn leven maar kon redden -alles, dat wil zeggen,

behalve de herroeping van zijn geloof. Zij opende de poorten voor Karel, die zich, nu hij overwinnaar was, kon veroorloven om grootmoedig te zijn. Sibylla smeekte hem aan zijn voeten en hij stemde erin toe het doodvonnis op te heffen, dat een Spaanse krijgsraad onwettig had uitgesproken. Het werd Johan Frederik toegestaan om een week vrij in zijn gezin door te brengen, om daarna de gevangene van Karel te blijven en met hem meegenomen te worden, overal waar hij heen ging.

Welk een bitter-zoete week moet dat geweest zijn, waarin echter elk beloofde het geloof te handhaven, dat hun zo dierbaar was. Hun afscheid was hartverscheurend, want zij wisten niet, of zij elkaar ooit zouden weerzien. En gedurende vijf lange jaren was dat ook niet zo. Hun enige troost was nu hun briefwisseling. In 1548 stelde Karel een Interim-belijdenis op¹, die hij trachtte de protestantse staten te doen aanvaarden, voordat weer een algemeen concilie zou samenkomen. Zij eiste, dat de vorsten zich zouden conformeren aan de roomse leer, behalve dat het huwelijk van de priesters en het Avondmaal onder beide gedaanten werd toegestaan. Vleiende beloften werden zowel aan Johan Frederik in zijn gevangenis, als aan Sibylla in haar kasteel voorgehouden, om hen tot onderwerping aan deze belijdenis te verleiden.

„God”, zei de verzwakte vorst, „heeft mij verlicht met de kennis van zijn Woord, ik kan de kennis van de waarheid niet verzaken, tenzij ik de eeuwige verdoemenis over mij zou halen; en daarom, als ik dit decreet zou erkennen, dat in zovele en zeer wezenlijke opzichten niet met de Heilige Schriften overeenstemt, dan zou ik de leer van Jezus Christus veroordelen, die ik tot nu toe heb beleden en met zoveel woorden goedkeuren wat ik weet, dat goddeloos en verkeerd is. Dat ik vasthoud aan de leer van de Augsburgse geloofsbelijdenis - ik doe dat voor de zaligheid van mijn ziel en alle wereldse dingen versmadend, is het thans mijn gehele streven, hoe ik, nadat dit moeitevolle en ellendige leven afgelopen is, deelgenoot kan worden van de zalige vreugde van het eeuwige leven”.

Sibylla zei: „Ik kan niet tegen mijn inzichten en geweten handelen en ik zou liever arm en verlaten zijn met God, dan rijk en groot zonder Hem.”

¹Gewoonlijk het „Augsburgse Interim” genoemd. (Vert.)

Haar zonen, die haar voorbeeld volgden, gaven Lutherse predikanten in hun gebied de volle vrijheid om tegen deze spitsvondige belijdenis te preken. De brieven, die man en vrouw wisselden, waren in deze zaak vol vastbeslotenheid, liefde en onderwerping aan de wil van God. Sibylla muntte uit in het zoeken van gepaste aanhalingen uit de Schrift, die betrekking hadden op zijn moeilijke positie van het „door allen verlaten” zijn, een gevangene in de greep van de rechtbank van Karel. „In ogenblikken van sombere zwaarmoedigheid vond hij niets opwekkender dan haar brieven en soms schreedde zij tranen van vreugde en dankbaarheid jegens God, voor de genade, die haar verleend werd.”

Sibylla woonde nu in een klein kasteel te Weimar. Zij hield met haar hofdames dagelijks een uur van gebed voor de keurvorst en zij zongen samen psalmen en gezangen. Zij werd in haar eenzaamheid, nu in het zwart gekleed en zonder ooit een edelsteen te dragen, een ijverig onderzoekster van de Schriften, die zij overdacht en verklaarde. „Hierin”, zegt haar predikant, „overtrof zij mijzelf en vele godgeleerden.” De psalmen waren haar grote troost en zij kende bijna het gehele Psalmboek van buiten. Dikwijls haalde zij aan: „Indien uw Wet niet ware geweest al mijn vermaking, ik ware in mijn druk al lang vergaan.” Hun verwachtingen en gebeden werden eindelijk verwezenlijkt. De keizer was echt niet voorspoedig in zijn pogingen tegen het Protestantisme en toen hij in 1552 een nieuwe oorlog tegen Frankrijk overwoog, had hij de hulp van Duitsland nodig. Om hun welwillendheid te winnen liet hij de keurvorst vrij. Vol blijdschap ging Sibylla op reis om hem in Coburg af te halen, maar de bange jaren hadden veel van haar kracht weggenomen en bij de eerste ontmoeting viel zij in zwijm. Samen reisden zij terug naar Weimar, terwijl zij overal met geestdriftige trouw werden ontvangen. Thuis was hun eerste daad, dat zij op hun knieën vielen om God te danken, die hen weer had verenigd en hen had staande gehouden in het geloof. Ofschoon aan de keurvorst zeer weinig werd teruggegeven, voelde noch hij, noch Sibylla de minste bitterheid bij hun sombere vooruitzichten. Beiden afgetobd en verzwakt door tegenspoed, waren zij nog anderhalf jaar bij elkaar. De kracht van Sibylla scheen af te nemen. „Zij bereidde zich dagelijks voor op de dood, die zij voelde aankomen”, en hoewel haar lijden tegen het einde zwaar was,

toonde zij ernaar te verlangen, dat God haar zou komen halen. „Juist toen wij haar ziel aan God aanbevalen”, zegt haar predikant, „en zij haar 'amen' daaraan had toegevoegd, gebeurde dit. Hij nam haar zo zacht weg dat zij uitging als een kaars op de kandelaar.” Zij was nog maar drie en veertig jaar. Haar man zei tot zijn secretaris: „Zeg de metselaars, dat zij voor mij een plaats reserveren naast mijn vrouw, want ik zal haar spoedig volgen....” Hij stierf elf dagen na haar.

6.

Catharina van Schwartzburg, de „heldhaftige” genaamd

Deze vorstin, geboren in 1509, de derde dochter van de graaf van Henneberg, werd zorgvuldig, in feite streng, opgevoed in het roomse geloof. Zij was ongeveer acht jaar, toen Luther de wereld verraste door de publicatie van zijn stellingen aan de deur van de kerk te Wittenberg en deze gebeurtenis sterkte haar vader in zijn besluit, om van haar een trouwe dochter van de oude kerk te maken. Hijzelf had tegen hoge kosten een aandeel in de verdiensten van de Benedictijners gekocht en van paus Leo X aflaten voor honderd duizend jaar gekregen, benevens vier en twintig volkomen vergevingen (die geen vrije giften waren). Hij wijdde drie van zijn zoons aan de kerk. Bij het begin van de Reformatie vaardigde hij terstond een decreet uit tegen elk van zijn onderdanen, die het pauselijk gezag zou durven betwisten. Maar tenslotte deelde hij in de verlichting om hem heen en deed hij mee aan de algemene opstand tegen de pauselijke overheersing. Deze verandering van gevoelen was grotendeels te danken aan de overreding en het voorbeeld van twee van zijn zoons. Catharina trouwde al vroeg met Hendrik, vorst van Schwartzburg. In die tijd was haar vader nog een vurige roomse en hij poogde haar ijverig tegen een ketters geloof te beschermen en hij beseftte waarschijnlijk niet, dat Hendrik reeds welwillend tegenover de Reformatie stond. Deze was eigenaar van grote staten, begrensd door Saksen en Pruisen en in elk gebied, dat hij bezat, begon hij de Lutherse leer in te voeren. Catharina werkte zeer spoedig met hem samen in de verbreiding van het gereformeerde geloof. Hendrik was tien jaar ouder dan Catharina en hij stierf op de leeftijd van zeven en dertig jaar. Dit was een zware slag voor de zaak van de godsdienst, maar Catharina trok zich niet terug in een machteloos weduwschap. Zij werd eerder zeer actief in de voortzetting van het goede werk, dat hij was begonnen. Zij herzag het onderwijsstelsel in lagere scholen en hogescholen. Zij legde zich toe op de rechten en privileges van haar onderdanen en werkte voor hun geluk en eerlijke behandeling in de gerechtshoven. Haar vader stond nog op het hoogtepunt van

zijn vijandschap tegen de Lutheranen, terwijl zij langs deze lijnen van de christelijke vrijheid krachtig werkzaam was.

Het volgende verhaal is ons in de geschiedenis overgeleverd en bewijst haar vaderlandslievende ijver voor de rechten van haar volk. Wij beseffen weinig van de vreselijke plundering, die gewoonlijk volgde in de nasleep van legers, wanneer zij alleen maar door een gebied trokken, dat met hun twisten misschien niets te maken had en daarom niet tot verdediging was toegerust. Catharina was ongeveer acht en dertig jaar, toen zulk een vreselijke moeilijkheid haar gebied bedreigde. De wrede hertog van Alva, reeds beroemd, of liever berucht, om de barbaarsheden van zijn Spaanse soldaten, moest in opdracht van de keizer, Karel V, door haar land trekken. Toen Catharina dit vernam, schreef zij terstond aan de keizer en verzocht hem om bescherming voor haarzelf en haar onderdanen. De keizer gaf zijn vorstelijke woord, dat zij niet lastig gevallen zou worden. Van haar kant beloofde zij, dat haar volk het leger van voedsel zou voorzien. Om mogelijk geweld en plundering, die de officieren niet konden controleren, te voorkomen, gaf zij terstond bevel, dat de brug voor de stad moest worden vernield, terwijl zij aan de buitenkant een andere liet bouwen. Ook maakte zij bekend, dat kooplieden en huisvaders hun kostbaarheden ter veilige bewaking in haar kasteel konden brengen. Dit alles gebeurde en toen brak de dag aan, waarop een koerier aankwam met een brief van de hertog van Alva, die voor zichzelf, de hertog van Brunswijk en hun officieren toestemming vroeg, om in haar kasteel het ontbijt te mogen gebruiken. Ofschoon deze namen voor de meeste mensen een afschrikwekkende klank hadden, wist Catharina, dat het afslaan van hun eisen rampspoedig zou zijn, want dan zouden zij met geweld komen wegnemen wat hun niet aangeboden werd. Daarom zond zij hun een hoffelijke uitnodiging, waarbij zij hen tegelijk herinnerde aan de beschermingsbrieven, die zij van de keizer had ontvangen.

Spoedig zag men vanuit het kasteel het schitteren van speren in het morgenlicht en de wapperende banieren. Men hoorde het stampen van de strijdrossen. De officieren stapten af en de twee hertogen groetten Catharina, die hen vriendelijk ontving en naar een welvoorzien tafel bracht. Zij zetten zich aan een stevig ontbijt. Bijna terstond werd Catharina uit de zaal geroepen en vond een koerier op haar staan wachten met het bericht, dat

enige Spaanse soldaten, toen zij door een dorp trokken, geweld hadden gebruikt en vee hadden weggedreven, dat aan de boeren toebehoorde. Zij gaf onmiddellijk het kasteelpersoneel bevel om zich te wapenen en om de kasteelpoorten te sluiten en te grendelen. Zij keerde terug naar de feestzaal en deed de hertog de mededeling van het geweld, door de commando's van de keizer gepleegd. Zij lachten er alleen maar om en één van de officieren antwoordde haar, dat kleine onheilen van die soort gewone oorlogsgebeurtenissen en onvermijdelijk waren.

„Dat staat nog te bezien”, antwoordde Catharina. „Het is mijn plicht erop toe te zien, dat mijn volk geen verlies lijdt. Alles moet teruggebracht worden”, -terwijl zij haar stem op zeer dreigende toon verhief- „of anders zal het bloed van een 'vorstin' gesteld worden in de plaats van ossenbloed.”

Misnoegd over hun lichtzinnige manier van spreken, verliet zij de zaal, zonder een discussie af te wachten en gaf haar mannen een teken. De deuren gingen weer open en tot verbazing van de bezoekers trad een groep gewapende mannen binnen, die elk achter een zetel plaats namen. De hertog van Alva keek verbluft. Aan de vastbeslotenheid van de vorstin viel niet te twijfelen. Allen wisten, dat zij van hun leger waren afgesneden, daarom moest hun gastvrouw op de een of andere manier gunstig worden gestemd. De hertog van Brunswijk was zo verstandig om in een gemoedelijke lach uit te barsten en hij prees haar moed en vernuft. Hij verzocht haar om kalm te blijven en haalde de hertog van Alva ertoe over, om haar volkomen genoegdoening te geven. Zo werden de zaken spoedig geregeld en tenslotte namen men van beide zijden op een hoffelijke wijze afscheid en alle grieven werden uit de weg geruimd.

Dit voorval bezorgde Catharina onder haar opgetogen volk de bijnaam "de heldhaftige".

Hierna ontving zij op haar kasteel gasten van verschillend karakter. Haar sympathieën gingen in sterke mate uit naar vervolgde Protestanten, die van plaats tot plaats werden opgejaagd en door haar bescherming werden veel van zulke predikers uit de handen van de vervolgers gered. Het was in vele Duitse staten een tijd van vreselijke beproeving.

Gedurende langer dan vijf jaar was haar vader een even ijverig bevorderaar van het Lutherse geloof en maatschappelijke idealen als Catharina. Hij toonde grote moed bij het schrijven

aan de keizer na het wrede Interim-edict, waarvoor de Lutheranen beefden. De vader van Catharina zette de redenen van zijn niet conformeren uiteen en gaf uiting aan de edele gevoelens van een christenmartelaar.

Het werk van Catharina ging door en onder de predikanten, die zij hielp, was Caspar Auila. Als jongeman was hij veldprediker geweest bij een van de regimenten van Karel V. Hij werd klaarblijkelijk op het slagveld bekeerd en spoedig was hij het mikpunt van de spot van de soldaten. Zij bevalen hem om een kanonskogel te dopen. Hij weigerde. Zij grepen hem en duwden hem in een kanon. Zij wilden hem eruit schieten, maar het kruit was te vochtig om te ontploffen! Buiten het leger was hij opnieuw in levensgevaar, wanneer hij vanaf de kansel de mensen waarschuwde tegen het Interim. Toen Karel V dat hoorde, was hij woedend op hem en zette een prijs van vijfduizend florijnen op zijn hoofd. Een vriend vertelde Catharina daarvan en zij stond toe, dat hij heimelijk naar haar kasteel werd gebracht, waar zij hem verscheiden maanden verborgen hield, totdat de storm voorbij was gegaan.

Tijdens haar leven werd Catharina beschouwd als de weldoenster en moeder van haar volk. Zij stierf, algemeen geacht en geliefd, in 1567, acht en vijftig jaar oud.

Anna Reinhard, de vrouw van Zwingli

Anna Reinhard werd omstreeks 1485, als de dochter van een gewoon burger van Zürich, geboren. Zij groeide op tot „een buitengewoon mooi meisje”, tevens schrander, opgewekt en hartelijk. Toen zij nog maar zestien jaar was, bevond zich onder verscheiden bewonderaars een jonge edelman, Johan Meier, van Knonau, enige jaren ouder dan zij. In de hoop, dat de jongeman haar zou vergeten, zond zijn vader hem voor twee jaar naar het hof van een rijke bisschop te Constanz en regelde voor hem een huwelijk met de dochter van een „oud en adellijk geslacht”. Johan werd naar Zürich teruggeroepen om deze afspraken vaste vorm te geven, maar toen hij Anna ging zoeken en vond, op haar achttiende jaar aantrekkelijker dan ooit, weigerde hij verder te gaan met de plannen van zijn vader. Onder het voorwendsel, dat hij op reis ging, trouwde hij heimelijk met Anna in een dorpskapel van het kanton. Johan was een enige zoon en zijn vader was woedend over zijn daad. In plaats van ook maar enige aandacht aan Anna te schenken, die in elk opzicht haar nieuwe positie waardig was, onterfde hij zijn zoon, verkocht een groot deel van zijn bezittingen en deed later zelfs afstand van zijn gezag over Knonau, liever dan dat hij Johan dit zou laten erven. De eerste vijf jaren bleef het huwelijk van Anna kinderloos en toen smaakten zij en haar man de vreugde van een zoon, die zij, naar zijn grootvader, Gerold noemden. Op zekere dag, toen de jongen drie jaar oud was, zette de dienstbode van Anna, die vis gekocht had op de markt, het kind op een kar en de oude Gerold, die toevallig uit het venster van de raadskamer keek, zei tot een vriend: „Wat is dat voor een mooi kind?” „Weet u dat niet?”, was het antwoord, „het is van uw eigen zoon Johan.” De grootvader liet hem halen en de schalksheid en genegenheid van het kind namen hem geheel voor hem in. Hij verklaarde, dat hij hem wilde adopteren, waarmee Anna en Johan, dankbaar voor de bewijzen van verzoening, met blijdschap instemden. De jongen werd voor zijn grootvader de vreugde van zijn oude dag. Johan Meier was in Zürich zeer geacht en werd lid van de Grote Raad van Tweehonderd. Hij stierf in 1517 en liet Anna met drie

jonge kinderen achter. De beproevingen, die zij had doorstaan, waren in Zürich welbekend en zij werd overal met eer ontvangen als een „zeer verstandige, bescheiden, rustige en metterdaad deugzame” dame. De diensten in de Kathedraal van Zürich woonde zij trouw bij en zij was daar aanwezig op die eerste zondag in januari 1519, toen Zwingli zijn nieuwe taak als prediker aanvaardde en met het openen van het Nieuwe Testament het eerste hoofdstuk van Mattheüs begon uit te leggen. Toen hij zondag na zondag voortging met de heerlijke waarheden van het Evangelie in deze nieuwe vorm bloot te leggen en te verklaren, zoals het volk dat nooit tevoren had gehoord, liep de kerk overvol. Onder zijn vele bekeerlingen in die tijd was Anna één van de eersten en de ernstigsten.

In welke fase was het leven van Zwingli, toen hij en Anna elkaar op deze wijze ontmoetten? Zoon van een herder in de hoge Alpen bleek hij spoedig een veelbelovende jongen. Hij werd naar school, daarna naar een universiteit en naar andere wetenschappelijke inrichtingen gezonden. Hij was een man van uitnemende aanleg, verstandig, innemend, vriendelijk, knap en een voortreffelijk vaderlander. Elf rustige jaren als pastoor van een dorp, Glarus, hadden hem de tijd gegeven om zijn studie in de Klassieken en daarna van de Bijbel in zijn oorspronkelijke taal uit te breiden en door zijn verstandelijke belangstelling daarvoor had hij de stralen van de goddelijke waarheid in zijn hart opgevangen. Het was geen dramatische bekering, zoals dat met Luther het geval was, maar langzamerhand vonden de grote leringen van de Bijbel een blijde weerklank in zijn hart. Hij deelde dit spoedig mee in zijn preken en in de omgang met zijn kudde en hij smaakte het genoeg, dat hij daarvan de vruchten zag: vrede, eensgezindheid, ijver en liefde, waar tevoren barbaarsheid, wreedheid, zelfzucht en traagheid waren geweest. Een jaar, voordat hij Glarus verliet, bezocht hij Bazel, waar Erasmus zijn werk liet drukken en uitgeven. Dit was het Nieuwe Testament in het Latijn. Terwijl het tot nu toe alleen maar in het Grieks beschikbaar was en de vertaling ervan nooit op de grote universiteiten was aangemoedigd, daar was het nu toegankelijk voor allen, die Latijn kenden, dat wil zeggen voor de meerderheid van leraren en theologische studenten in kloosters en universiteiten. Van het blokken op de saaie geschriften van de kerkvaders, wendden zij zich nu geestdriftig tot de eenvoudige

waarheden van het Evangelie. Het was inderdaad een baanbrekende gebeurtenis. Zij leverde de rots, waarop het gehele gebouw van de Reformatie werd opgetrokken. De arme Erasmus had zich geen voorstelling gevormd van de macht en verbreiding van zijn vertaling en werd bang, toen hij bespeurde, dat de lezing van het Evangelie een grote belangstelling opwekte om de leringen van de Rooms-Katholieke kerk te onderzoeken, want zij werd onmiddellijk ontmaskerd in haar bijgelovigheden, Mariavering en de valse leer van boetedoeningen en aflaten.

Ulrich Zwingli.
(Uit "Het leven van de voornaamste Hervormers", van Rolt.)

Na de elf jaren in Glarus werd Zwingli aangesteld als prediker te Einsiedeln, dat dichtbij Zürich lag. Dit bracht hem in aanraking met de burgerlijke autoriteiten daar, mannen, die zijn geleerdheid bewonderden, alsmede zijn stoutmoedigheid in het opkomen voor hun rechten. Als zoon van de Alpen had Zwingli diep de verongelijking gevoeld, die het land gedurende vele tientallen jaren had ondergaan. Dit was het gebruiken van Zwitserse mannen als huursoldaten in de oorlogen van de pausen. Telkens wanneer er een nieuwe twist uitbrak tussen de regerende paus en, zeg maar, de koning van Frankrijk, of de regerende keizer, werden de roomse bisschoppen verplicht, een leger op de been te brengen om aan de zijde van de paus te helpen in deze „heilige” oorlogen. De beloften van geld, avontuur, aflaten en de hemel, als men werd gedood, lokten de jongelieden van de bergen en het platteland gemakkelijk aan. Zo werd keer op keer de bloem van de veelbelovende jeugd van Zwitserland door deze slechte bedding afgevoerd, in plaats van de economie van het land op te bouwen. Zo werd het land niet slechts tot armoede gebracht, maar het werd ook overstroomd door de terugkerende helden, die nu als verminkten, zieken, bedelaars, dronkaards met hun verdorven gewoonten voor het platteland een verschrikking waren geworden.

Zwingli zelf ging als veldprediker met één zulk een veldtocht mee en zag aan welke wandaden zijn landslieden werden blootgesteld. Omkoperij was bijna onvermijdelijk. Terug in Glarus stelde hij dit slechte stelsel in zijn prediking aan de orde en eenmaal in Zürich ging hij er opnieuw tegen in, ten aanhoren van de Raad, van wie velen, of zelf, of in hun gezinnen eronder hadden geleden. (Johan Meier, de man van Anna, was ook in één van de oorlogen uitgetrokken, als vaandeldrager bij een veldslag in Italië in 1513, waardoor hem een onderscheiding voor zijn dapperheid ten deel viel.)

Te Einsiedeln bevond zich een beroemd heiligdom¹, dat op bepaalde tijden van het jaar duizenden bedevaartgangers tot zich trok. Zwingli werd bewogen bij de aanblik van de aandoenlijke

¹Te Einsiedeln stond de voornaamste abdij van de Benedictijner Orde, het Maria-Einsiedeln-klooster, dat was gebouwd om een door Otto I in 948 gestichte kapel met een Mariabeeld, dat, naar werd aangenomen, wonderen kon doen. Deze kapel zou door Christus zelf zijn ingewijd. (Vert.)

gebeden en offers van de bedevaartgangers en sprak met velen persoonlijk, om hen duidelijk te maken, dat Christus de Enige was, die hun ziel kon redden en hun zonden vergeven. Terwijl sommigen ontstemd waren over zulk een boodschap, omdat zij al hun moeite onnodig maakte waren er ook anderen, die ernaar luisterden, het heerlijk Evangelie indrinkend, hun lasten voelden weggenomen en die de boodschap meenamen naar hun huizen. Het lijkt misschien vreemd, dat Zwingli een Evangelie kon prediken, dat zo lijnrecht tegenover het bijgeloof stond, dat het klooster rijk maakte, maar in werkelijkheid was het zó, dat in die tijd de meesten van de monniken en priesters zó onkundig waren, dat zij schijnbaar de resultaten van de geleerden lieten voor wat zij waren, als zoveel denkbeelden, die hen niet behoefden te verontrusten. Zij werden zich het belang van de nieuwe leer pas bewust, toen de kloosters werden opgeheven, wat slechts een paar jaar later gebeurde.

In de tijd, toen Zwingli daar als prediker werd benoemd, waren er eigenlijk vier en twintig kanunniken en zes en dertig kapelaans, die op kosten van de kerk een leven van drinken en vrolijk zijn leidden. Deze post van prediker werd door deze luie lieden geregeld verpacht, die in dit geval, hoewel trots, dat zij deze voortreffelijke man kregen, toch te onkundig waren om te begrijpen wat zijn verlichtende prediking betekende - vrijheid voor het volk en een afwerpen van de slavernij van de kerk. Zoals eerder werd meegedeeld, behoorde Anna tot de eersten van velen, die spoedig door de kracht van de Heilige Geest, die de prediking vergezelde, werden bekeerd. Zij kwam zeer spoedig tot de conclusie, dat deze man een ideale leraar voor haar veelbelovende zoon zou zijn. Zwingli bezocht haar thuis, toonde veel belangstelling voor Gerold en stemde erin toe om hem Latijn en Grieks te leren. De ijverige aard van de jongen behaagde Zwingli, die wat van zijn kostbare tijd wijdde aan zijn voorbereiding voor de school te Bazel, waar hij op slechts elfjarige leeftijd heen ging. Nepos, een buitengewoon succesvol leraar van de jeugd, schreef aan Zwingli: „Hebt u nog enige Zürichers als deze Gerold Meier? Zend ze allen naar mij. Moge God deze éne en al zijns gelijken, voor u, voor mij en voor ons land bewaren.” Gerold werd een toegewijd leerling van Zwingli en deels door deze band tussen hen werden Anna en Zwingli dichter tot elkaar gebracht.

Het eerste jaar van Zwingli's arbeid in Zürich werd gekenmerkt door twee gebeurtenissen van zeer verschillend karakter. Nog maar twee jaar tevoren had Luther in Duitsland zijn beroemde stellingen tegen Tetzl en de onrechtvaardige verkoop van aflaten aangeslagen. Thans werd in Zwitserland dezelfde handel gedreven door iemand van de paus, Samsom geheten, en het geld rinkelde in zijn kisten. Zwingli ging fel te keer tegen deze goddeloze handel en de stad behaalde een zedelijke overwinning, toen haar bestuurders het bevel gaven, dat de poorten voor Samsom moesten gesloten worden. Denk u zijn verbazing in, toen hij ze gesloten vond en daar het traditionele glas wijn klaar stond om hem duidelijker te maken, dat hij kon drinken en moest maken, dat hij weg kwam!

De tweede gebeurtenis was de bezoeking van de Zwarte Dood¹, in augustus. Zwingli betoonde zich een ware herder voor zijn kudde, door de zieken, de stervenden en wie een verlies geleden hadden, dag en nacht te bezoeken, totdat hij tenslotte zelf de ziekte kreeg. Hij was zó ziek, dat geruchten over zijn dood de ronde deden en grote smart te weeg brachten. Toen hij op het punt stond om te sterven, vervaardigde hij dit kleine gedicht:

„'k Hoor, dat de Dood klopt aan de deur,
bescherm mij, Heer, mijn sterke Rots!
Uw hand, genageld eens aan 't kruis,
hef z' op, o Jezus, 'k schuil bij U.

Zult gij dan, Dood, mij overwinnen
op 't midden van mijn dag? Laat het zo zijn.
O, moog' ik sterven, daar 'k ben van U,
uw huis is voor wie gelooft als ik.”

Hij herstelde, maar deze ervaring had zijn geestelijk leven verdiept en toen hij weer met zijn mensen in de kathedraal samenkwam, bemerkten allen, dat zijn Evangeliebediening dieper ging: hij en velen van hen waren door het dal van de schaduw van de dood gegaan. Hij sprak tot hen over het belang

¹Zo werd de pest genoemd, waaraan o.a. reeds in de jaren 1348, 1349 en 1350 meer dan 25 miljoen mensen gestorven zouden zijn. Ze kwam ook voor in de tijd van de Reformatie. (Vert.)

van de persoonlijke omgang tussen God en de ziel. Terwijl de weken voorbij gingen, merkte men op, dat hij veel minder preekte over de verongelijking van zijn land en veel meer over de slechtheid van de zonde en het heerlijke middel daartegen in Christus. Deze prediking werd gretig door het gekastijde volk aanvaard, maar in het bijzonder door priesters en studenten, die de gereformeerde leer aanhingen en bevestigd werden in de waarheid, die zij wensten te verbreiden.

In 1522 trouwden Zwingli en Anna in het geheim, zoals dat toen de gewoonte was. In overeenstemming met de schriftuurlijke beginselen negeerde Zwingli de gelofte van het celibaat, maar toen dat twee jaar later werd afgeschaft, meende hij, dat een openbaar huwelijk de apostolische waardigheid van het huwelijk wettelijk zou herstellen, daarom vervulden hij en Anna de formaliteiten in de kathedraal. Toen dit bekend werd, waren de vijanden van Zwingli er vlug bij om te zeggen, dat hij hebzuchtig was en een „buitengewoon rijke dame” had getrouwd. Zwingli antwoordde, dat Anna zelf, al waren haar kinderen rijk, slechts een kleine bruidsschat bezat en dat zij, sinds zij met hem was getrouwd, haar „kostbare gewaden, ringen en andere sieraden had afgelegd, en een bescheiden getrouwde dame was geworden, even eenvoudig gekleed als de andere vrouwen van onze burgers.”

Anna bevond zich nu in de maalstroom van een uiterst druk leven. Geen „werkende vrouw” van tegenwoordig zou een vollediger bezette tien jaren kunnen hebben dan die voor Anna lagen. Behalve zijn herderlijk werk en zijn prediking had Zwingli ook nog een uitvoerige correspondentie, waarbij zij hem hielp. Hij werd aanhoudend geraadpleegd door de Raad, die in dat tijdvak bestond uit mannen met een gezond verstand en vaderlandsliefde. De Hervorming van Zürich was een echte hervorming.

Zoals Wylie zegt: „Dat een zo grote verandering in een land, dat zo liberaal was en waar het uitspreken van een openbare mening zo vrij was, zonder volksopstanden tot stand zou worden gebracht, was werkelijk verbazingwekkend.”

Wanneer Zwingli een onderdrukkend of bijgelovig gebruik wilde afschaffen, dan onderzocht en verklaarde hij het valse dogma, waarop het was gegrond en nadat hij het volk voor zijn inzicht had gewonnen, bracht hij de bestuurders zo ver, dat zij

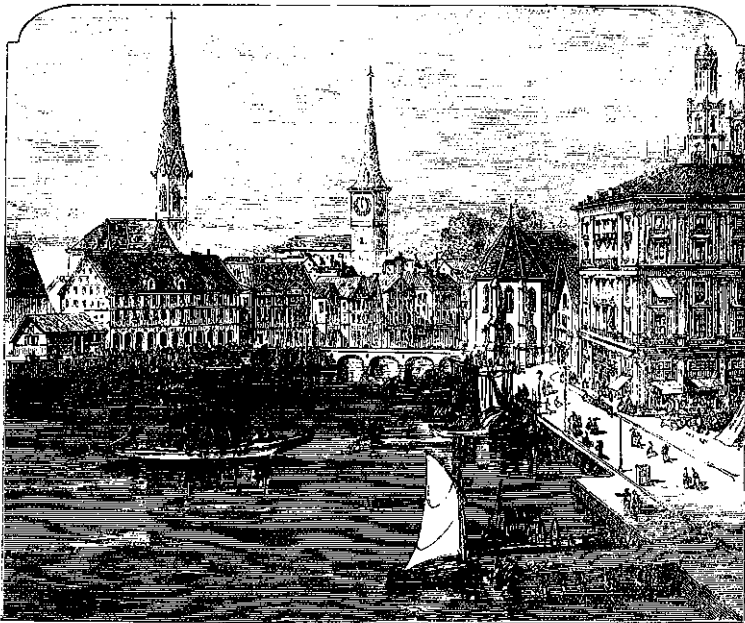
bereid waren om de nieuwe wetten uit te vaardigen. Deze werden dan als volkomen redelijk aanvaard en op een merkwaardige wijze volgde de ene hervorming op de andere. Eén zulk een hervorming was de opheffing van de kloosters. De oude burge-meester Hoffmeister, een veteraan, die met Zwingli aan die ene militaire veldtocht en aan vele andere, had deelgenomen, stond bij de stad in hoog aanzien, hij had liefde voor Zwingli en voor al zijn werk en hij hielp hem telkens voort.

Toen tot dit alles besloten was, vervoegden zich enigen van de Raad, verscheiden predikanten en een groep soldaten, bij de deuren van het Augustijner klooster en kondigden de afschaffing daarvan af. De verbaasde bewoners konden niets anders doen dan zich onderwerpen. Jongere monniken, die de gelofte hadden afgelegd, werden heen gezonden om de gereformeerde leringen te bestuderen, anderen moesten een beroep leren, de ouden en zwakken ontvingen een klein levensonderhoud en werden ertegen gewaarschuwd om noch door hun leer, noch door hun leven aanstoot te geven en zij moesten de gereformeerde kerkdiensten bijwonen. De vreemdelingen kregen toestemming om terug te gaan naar kloosters in hun eigen land. De rijkdom van de kloosters in de protestantse kantons van Zwitserland werd bijna geheel besteed aan onderwijs, het bouwen van ziekenhuizen, de stichting van hervormde scholen en aan de ondersteuning van de armen.

Kloosterfondsen werden ook aangewend voor wat wij nu sociale bijstand zouden noemen. Elke soort bedelarij aan de deur of op straat werd bij de wet verboden, maar tegelijkertijd werd een toereikende ondersteuning verleend. Zo werd het bijvoorbeeld niet langer toegestaan, dat arme scholieren voor hun levensonderhoud bedelden door te zingen onder de vensters, zoals dat de vaste gewoonte was. (Hier worden wij herinnerd aan het bekende verhaal van Maarten Luther, die zong aan de deur van Ursula Cotta.) In plaats daarvan ontving een zeker aantal van hen - zestien uit het kanton Zürich en vier vreemdelingen- dagelijks soep en brood en twee shillingen per week. Studietoelagen! Vreemde bedelaars en pelgrims kregen slechts toestemming om door de stad te trekken, zij mochten nergens bedelen. „Wij zullen met kloostereigendommen zó handelen”, kondigde de Raad af, „dat wij nòch voor God, nòch voor de wereld te berispen zijn. Wij willen niet de zonde op ons geweten hebben, dat

wij de rijkdom van ook maar één klooster aanwenden om de schatkisten van de staat te vullen.”

Einsiedeln zelf, waar Zwingli vroeger maar enige jaren had gewoond, was gezuiverd van zijn kloosterbewoners en een soort citadel van de waarheid geworden en het was in hetzelfde jaar van het huwelijk van Zwingli, het toneel van een heel andere soort bedevaart. De leiders van de gereformeerde kerken in alle protestantse kantons (vijf), beroemde mannen in hun tijd, kwamen daar samen in een conferentie, die ten doel had om „het juk van menselijk gezag in goddelijke zaken” af te werpen. Zwingli stelde voor, om een dringend verzoekschrift aan de bisschop en de kanunniken te zenden, waarin een vrije prediking van het Evangelie en de afschaffing van het verplichte celibaat werd geëist. De elf getrouwen ondertekenden deze beide verzoeken - sommigen tot hun veroordeling, want men moet niet denken, dat dit alles gebeurde zonder dat er terstond een vreselijk verzet losbrak. Zwingli was omringd door vijanden en

Zürich.

hoewel de Raad van Zürich overwegend aan zijn zijde stond, traden de tegenstanders daarin dikwijls krachtig op. De bisschop van Constanz -hun diocees- was een grote vijand van de Reformatie en hij hitste zijn priesters op om haar, waar dat maar mogelijk was, uit te roeien.

Zo Zwingli al een bijzonder man was - Anna was ongetwijfeld een bijzondere vrouw. Op huishoudelijk gebied: ofschoon zij de geleerden, die Zwingli vanuit geheel Zwitserland kwamen bezoeken, logies moest verschaffen, bestuurde zij haar huis „ordelijk, eenvoudig en zuinig”. Zij bezocht de zieken, nam geneesmiddelen en verversingen mee en sprak over de Schrift. Zij beschermde haar man tegen ongewenste bezoekers en stond dikwijls zelf hun, die vragen hadden, tot hun volle tevredenheid te woord. Zwingli stond heel vroeg op voor persoonlijk gebed en Schriftlezing en angstvallig waakte zij over die voor hem zo belangrijke tijd. In verstandelijk opzicht was zij één van die vrouwen, van wie wij lezen, dat zij, hoewel zonder universitaire opleiding, eenmaal verlicht door het Evangelie, een bewonderenswaardig inzicht in de diepten van de godgeleerdheid aan de dag leggen. Zij was een vrouw met een volkomen bevestigd oordeel. Men zegt, dat Zwingli zulk een vertrouwen had in haar gezond oordeel, dat hij ze openbaar maakte. Elk godsdienstig boek, dat hij in de landstaal geschreven, ontving en dat hem misschien door vrienden was toegezonden, werd door haar gretig verslonden. In 1525 werden een deel van Luthers duitse vertaling van de Pentateuch¹ en enkele historische Bijbelboeken in Zürich ontvangen en door de godgeleerden in het Zwitsers-Duits overgezet, die daarna de proefbladen aan Zwingli voorlegden. Hij las deze elke avond voor aan Anna en later placht zij te spreken over de vurige belangstelling, die zij voelde bij het luisteren naar deze frisse, goddelijk-geïnspireerde, schone verhalen. Toen zo in 1529 de gehele Bijbel was overgezet, kreeg Anna tot haar vreugde er één van haar man ten geschenke. Zij hielp ook de lezing ervan onder de burgers te verbreiden. (Deze vertaling heeft veel bijgedragen tot de bevordering van de Reformatie in Zwitserland.)

Haar betrokken zijn bij de aangelegenheden van haar man en de opvoeding van haar kinderen (zij had er vier) verminderde op

¹De vijf boeken van Mozes. (Vert.)

geen enkele wijze haar liefde voor haar drie kinderen uit haar eerste huwelijk. Wij hebben gezien, dat Gerold een veelbelovende jongen was en die belofte werd vervuld, want hij wordt beschreven als zijnde „in zijn zestiende jaar een slanke, volwassen, knappe jongeman, beminnelijk en godvrezend en met een degelijk verstand, zodat hij velen achter zich liet, die veel ouder waren dan hij.” Op deze jeugdige leeftijd trouwde hij met de volle toestemming van zijn moeder en van zijn stiefvader, met een dochter van een lid van de Raad van Zürich, een jongedame, die door de aristocratische familie Meier volkomen werd aanvaard. Twee jaar na zijn huwelijk werd hij door het college van burgers tot lid van de Grote Raad van Tweehonderd gekozen. Anna bracht later ook het huwelijk van haar twee dochters, Margaretha en Agatha, tot stand. Haar leven bewoog zich nu dichter om haar eigen huis en daarom had zij geen tijd meer vrij voor bezoeken in de stad.

Zij had veel zorgen, omdat Zwingli het eigenlijk middelpunt was van verschillende conferenties en disputen en het was bekend, dat zijn vijanden het bijzonder op zijn leven gemunt hadden. Maar zij geloofde, dat hij in deze belangrijke tijd door God zou worden beschermd. In Zürich zelf werd in 1523 een zeer belangrijke conferentie gehouden, toen de bisschop van Constanstanz met aanzienlijke abten en geestelijken uit de omliggende kantons werden uitgenodigd om over het vraagstuk van de beeldendienst en ook dat van de mis te disputeren. Geen van de „grote mannen” nam de uitnodiging aan, maar toch waren er ongeveer driehonderd en vijftig priesters aanwezig, met de hoofden van de plaatselijke kloosters. Ongeveer negenhonderd burgers verschenen in de Raadszaal, waarvan de meerderheid door de Schriftverklaringen van Zwingli in de voorafgaande weken geestelijk waren voorbereid. Hij presideerde met de Bijbel in de hand en het voorstel tot afschaffing van de beelden werd zo gemakkelijk aangenomen, dat Zwingli het kinderspel noemde, maar het vraagstuk van de mis was een veel gewichtiger zaak. Maar ook hier hoorde het volk opnieuw de argumenten van Zwingli aan de hand van het Nieuwe Testament aanvoeren en toen de oppositie werd uitgenodigd om te spreken, kon zij alleen maar nietszeggende en zelfs beuzelachtige punten naar voren brengen, of blijven zwijgen. Op deze ordelijke manier werden toen twee grote hindernissen overwonnen en het was een diep

ontroerend ogenblik voor de gemeente in de kathedraal te Zürich, waaronder ook Anna zich bevond, toen een eenvoudige Avondmaalsbediening werd gehouden en brood en wijn werden uitgereikt als een liefelijke gedachtenis aan de dood van de Heere. De stad ging op het punt van de beelden voorzichtig verder en er speelden zich geen woeste beeldenstorm-tonelen af, zoals die zich later in Bazel voordeden. Eerst werden de beelden omhuld en later één voor één rustig verwijderd.

Men kon niet aannemen, dat de paus over deze ongeregeldheden niets te zeggen zou hebben. Hij was van plan om het werk van de Hervormers te ondermijnen door Dr. Eck¹ in dienst te nemen om hen te bestrijden en „de gelovigen” opnieuw te overtuigen van wat zij geloofden. Dr. Eck, die enige jaren tevoren was gehuurd om met Luther te debatteren, ontving nu een flinke som geld om het tegen Zwingli op te nemen. Hij was een geleerd man, maar luidruchtig, schreeuwerig en overweldigend en evenals Goliath schreeuwde hij, dat hij „de herderszoon” zou vernietigen. Eigenlijk had hij de leiding gehad bij de verbranding van de pastor van Lindau. Verscheidene andere gereformeerde predikanten waren of verdronken, of verbrand en daarom wilde de stad Zürich haar geliefde prediker geen toestemming geven om naar het voorgesteld debat te gaan. Men weigerde, dat het in hun stad werd gehouden en Dr. Eck en zijn volgelingen moesten ermee tevreden zijn, dat men samenkwam in Baden, vier en twintig kilometer Rijnaftwaarts. Zijn bestrijder was Oecolampadius, een man uit Bern (welke stad nog maar voor de helft gereformeerd was). Toen de pauselijke partij zich geïnstalleerd had, werden de poorten stevig gesloten. Pauselijke secretarissen maakten breedvoerige aantekeningen van de belangrijke argumenten van Dr. Eck, maar bijna niets van de antwoorden van de Hervormers. Alles werd in dienst gesteld van de pracht en de overwinning voor Rome. De schitterende processies verbijsterden de burgers. Dr. Eck genoot grote gastvrijheid in het plaatselijk klooster, terwijl Oecolampadius en Halle zuinig in een herberg woonden.

Hoewel er in die dagen geen bandrecorder was om een getrouw verslag te geven van de toespraken, bevond zich onder het

¹Deze naam wordt verschillend geschreven: Eck, en: Von Eck. De volledige naam was: Johann Mayr von Eck. (Vert.)

verbijsterd gehoor wel een jonge student, die in deze kleine badplaats de baden gebruikte. Hij en twee vrienden, die met de Reformatie sympathiseerden, vormden een stoutmoedig plan. Ofschoon het niet was toegestaan, dat er bij de disputen aantekeningen werden gemaakt, behalve dan door de vertegenwoordigers van de paus, woonde Jerome Walsch de samenkomsten bij en schreef dan thuis onmiddellijk uit zijn geheugen de hoofdinhoud van de discussie op. Deze aantekeningen gaf hij aan de twee vrienden, die daarmee om beurten de vier en twintig kilometer naar Zürich liepen en ze aan Zwingli ter hand stelden. Deze aantekeningen en de brief, die zij van Oecolampadius bij zich hadden, bestudeerde hij zorgvuldig en schreef dan antwoorden en nieuwe argumenten op schrift. De student werd door Anna verzorgd, gevoed en van een bed voorzien en in de vroege uren ging hij met de antwoorden van Zwingli op weg. Hoe kwam hij door de gegrendelde poorten? Zijn vriend kocht geregeld kippen van een nabijgelegen boerderij en met de kippenmanden op hun hoofd werden de twee doorgelaten, „want”, zo zei men, „zelfs theologen hebben vers voedsel nodig.” Zo ging dit knappe werk door. Gedurende zes weken bleef Zwingli elke nacht op, totdat de debatten voorbij waren. Dr. Eck maakte zijn triomf bekend en keerde terug naar Rome om de gunstbewijzen van de paus in ontvangst te nemen. Maar de getrouwe verslagen werden weldra in alle Zwitserse steden en kerken gepubliceerd en spoedig bespeurde men, waar de eigenlijke overwinning lag. De weifelende kantons, Bern en Basel, die van plan waren een wet uit te vaardigen, waarin de Reformatie werd verboden, namen er nu één aan, die haar prediking toestond.

Bern, de machtigste en fierste van de Zwitserse steden, ging verder. Zij besloot een volledige vergadering te houden van godsdienstige leiders, die moesten samenkomen om te beslissen over de toekomstige erkenning van het geloof, zoals Zürich dat had gedaan. Zij nodigde de voornaamste bisschoppen en priors tot op verre afstand uit, maar, evenals in het geval van Zürich, weigerden de meesten te komen. Zij nodigde ook Zwingli uit. Anna, die in verwachting was van haar derde kind, maakte zich zeer ongerust over de veiligheid van haar man, maar zij werd gerustgesteld, toen zij vernam, dat een groep soldaten de Zürichers zou vergezellen op hun reis, die door verscheiden streng katholieke kantons ging. Zij volgde het gezelschap met

haar gebeden en zij was te midden van deze belangrijke gebeurtenissen overgelukkig, toen zij haar man het bericht van de geboorte van een zoontje kon zenden. (Zij hadden al twee kinderen: Regula, vier jaar en Willem, twee jaar.)

De conferentie was een volledig succes voor de Hervormers en Bern regelde zich, evenals Zürich, naar de beginselen van de Schrift. De honderden toeschouwers en gasten namen wat zij hadden gehoord mee naar huis en zo kon men zeggen, dat thans de reformatie in Zwitserland volkomen bevestigd was. De kantons werden van toen af scherp onderscheiden in roomse en protestantse. De soldaten begeleidden de Zürichers veilig naar huis en Zwingli omhelsde zijn zoontje.

Terwijl al deze dingen in Zwitserland plaats vonden, werden natuurlijk de berichten over de gebeurtenissen in Duitsland voortdurend besproken. De moed en het werk van Luther werden zeer bewonderd. Zoals wij hebben gezien, werd zijn vertaling van het Oude Testament in het Duits in Zwitserland tot groot nut en ten zegen gesteld. Kwamen de twee grote Hervormers ooit samen? Ja, er kwam een groot debat over de orde van de bediening van het Avondmaal des Heeren. Zoals wij hebben gezien, stelde Zwingli een eenvoudige dienst in, als een gedachtenis met brood en wijn van de dood des Heeren. Van zijn kant kon Luther geen afstand doen van het geloof in de werkelijke aanwezigheid van het eigen lichaam des Heeren. Enige brieven waren over dit onderwerp, tussen de beide mannen gewisseld, zonder een wijziging aan een van beide zijden. De beschermheer van Luther, vorst Philip van Hessen (met wie Zwingli overeenstemde), was van gevoelen, dat een volledige eenheid in de bediening van de Tafel des Heeren de broederschap tussen de twee partijen, Lutherse en Gereformeerden, zou bezegelen. Daarom nodigde hij tenslotte de twee mannen uit, met verscheidene andere godgeleerden van beide zijden, om in september 1529 samen te komen in zijn kasteel te Marburg.

Luther was volstrekt niet genegen om de uitnodiging aan te nemen, maar zijn vrienden haalden hem over om het te doen. Van zijn kant was Zwingli begerig om te gaan, maar hij wist, dat hij geen toestemming zou krijgen van de Raad, die voor zijn leven vreesde, als hij de stad zou verlaten. Hij en Anna spraken de zaak door en baden ook en toen sloop hij, vrijwel met gevaar van zijn leven, op een nacht, met slechts één begeleider, de stad

uit en ging op weg naar Bazel. De volgende dag stelde Anna de brief met zijn verklaring aan de Raad ter hand. Te Bazel voegde Zwingli zich bij Oecolampadius en zij voeren de Rijn op naar Straatsburg, waarheen de Landgraaf Philip soldaten zond om hen naar zijn kasteel te begeleiden. Wat was Anna opgelucht, toen zij een bericht kreeg om haar mee te delen, dat hij daar in veiligheid was.

De twee kwamen samen. Beiden waren vijf en veertig jaar oud, Luther met zeven dagen de oudste, beiden in de volle kracht van hun leven. Bijzonderheden van dit beroemd debat komen voor in alle verhalen over de Reformatie. Het zij voldoende te zeggen, dat geen verzoening werd bereikt. Luther hield vast aan de noodzakelijkheid om ten aanzien van het Avondmaal aan een mysterie te denken. Het was een verborgenheid, maar men moest het geloven. De heldere uiteenzetting van Zwingli bekeerde verscheiden van de vrienden van Luther tot zijn denkwijze, maar Luther hield hardnekkig vol. Toen Zwingli zijn droom van een verenigde broederschap zag verdwijnen, barstte hij tenslotte in tranen uit. Er kwam droefheid over de gehele vergadering. Geruchten over de pest verontrustten iedereen en de conferentie ging haastig uiteen. Diep teleurgesteld kwam Zwingli thuis.

Maar nu braken in alle ernst vijandelijkheden uit tussen de roomsen en die van het gereformeerde geloof. De toestand was als volgt: binnen deze tien jaar hadden Zwingli en zijn vrienden door hun onvermoeide inspanningen zes kantons, met verscheiden verbonden staten, gewonnen voor de zaak van de Reformatie. De Rooms en hadden er zeven stevig in hun macht. Er bestond een eindeloze vijandschap, die oplaaide, toen Zwingli aandrang op een geliefkoosd idee van hem - godsdienstvrijheid af te dwingen in de verbonden staten, waar beide godsdiensten voorkwamen en ook de roomse kantons toe te staan. Dit was nauwelijks aanvaardbaar en moest worden opgegeven. Maar omdat de Rooms en in hun eigen kantons voortgingen, die van het gereformeerde geloof te beboeten, te bemoeilijken en gevangen te zetten, nam de verbitterde Raad van Zürich een door Bern voorgestelde resolutie aan, om hun markten voor de vijandelijke kantons te sluiten. Sancties!

Dit was te ingrijpend en het zou de bergstreken beroofd hebben van vele producten uit de vruchtbaarder dalen. In minder dan

geen tijd brachten de bedreigde kantons een leger op de been en trokken op tegen Zürich. De Raad kon niet geloven, dat er werkelijk een strijd zou uitbreken en had niet de minste poging gedaan om zich te verdedigen. Toen boden kwamen meedelen, dat er een leger van over de achtduizend moedige, weltoegeruste en ervaren mannen oprukte, geloofden zij het eindelijk, zodat de noodklok werd geluid om mannen uit de omliggende dorpen bijeen te brengen. Ongeveer duizend verzamelden zich op de heuvel bij Kappel, buiten Zürich. Op het marktplein zelf kwam een kleine groep van zevenhonderd samen, „oude, grijze mannen, verscheiden leden van de Raad, de moedigsten van de burgers, predikanten met hun gemeenten en een aantal boeren.” Zwingli werd inderhaast tot veldprediker aangesteld en ging mee, op dezelfde wijze gewapend als zij. Iedereen voelde, dat er een nederlaag in de lucht hing.

De arme Anna en haar kleine kinderen klemden zich in een hartstochtelijk afscheid aan Zwingli vast. Op het plein bevonden zich ook haar geliefde Gerold, nu twee en twintig jaar oud, haar broer Bernhard Reinhard, de man van haar dochter en veel dierbare vrienden. Al deze mannen sneuvelden, met inbegrip van vijf en twintig gereformeerde predikanten. O, wat was dat een verschrikkelijke dag! Geknield liggend in haar huis kon Anna het gebulder van de artillerie horen. Tenslotte kwam er een bericht, dat Zwingli was gesneuveld. Nauwelijks had zij dit vernomen, toen een andere bode kwam zeggen, dat ook Gerold was gevallen. „O God”, riep zij uit, „sterk mij in dit smartelijk uur. Zo is dan mijn huis eenzaam geworden. Zo zijn de teerste banden, die mij binden aan deze wereld, verbroken.” Van toen af aan volgde het éne doodsbericht op het andere. Zij werd zeer wonderlijk ondersteund. „God is getrouw”, zei ze, „en Hij zal niet toelaten, dat zijn volk boven vermogen wordt beproefd, maar Hij zal met de beproeving ook de uitkomst geven, opdat het haar kan verdragen.” Haar kan verdragen, Anna? O, welk een genade haar geschonken, toen zij, evenals Job, de éne na de andere doodstijding moest ontvangen - van haar man, haar zoon, haar broer, haar schoonzoon en bijna ook haar tweede schoonzoon. Maar deze, de man van Agatha, die met veertien steekwonden voor de dood op het slagveld was achtergelaten, kon in de duisternis opstaan en naar Zürich terugsluipen en door een goede verpleging tot het leven terugkeren.

Er was voor Zwingli geen eervolle begrafenisstoet, zoals veertien jaar later voor Luther. De officieren, die hem de volgende dag vonden, haatten hem om zijn geloof, maar ook, omdat hij hun dienstneming als huurlingen bij vreemde vorsten en in het bijzonder bij de paus in zijn vele oorlogen, veroordeelde. Zij namen zijn lijk in beslag, vierendeelden het wegens verraad en verbrandden het daarna om zijn ketterij. De as strooiden zij, vermengd met die van varkens, uit op de wind.

Wat moet Anna hebben gevoeld! Maar de smart over deze zware verliezen werd voor haar verzacht door het geloof, dat haar man en haar zoon een martelaarskroon hadden verworven. Zij ontving een aantal zeer ontroerende brieven van vele vriendelijke mensen, die Zwingli vereerden en de gastvrijheid van Anna hadden genoten. „O godvrezende, geliefde vrouw, wees gelovig”, schreef iemand, „noch u, noch wij hebben Zwingli en de anderen verloren, want wie in Christus gelooft, die heeft het eeuwige leven. Wanneer u het ondervindt, dat uw geliefde Zwingli niet langer aanwezig is, met de kinderen en uzelf in huis, noch op de kansel, noch in de samenkomsten van de geleerden - ik smEEK u: wees niet ontmoedigd, noch al te verdrietig. Bedenk, dat hij, met alle kinderen van God, in het huis van God hierboven is en daar luistert naar de stem van de Wijsheid zelf en naar het gesprek van de engelen.....

Moge de barmhartige God u en uw kinderen bewaken en troosten en u door zijn Heilige Geest kracht schenken om al uw moeilijkheden te overwinnen.”

Een ander schreef onder meer: „U hebt plotseling en onverwacht een opeenhoping van smarten ervaren. Ook wij worden, met u mee lijdend, zwaar beproefd en dagelijks zijn wij bevreesd voor zware onheilen..... Hoe groot is het verlies, dat alle kerken heeft getroffen. Overal heeft het Evangelie door de dood van uw man een gevoelig verlies geleden. Maar God zij geprezen, die u zulk een man heeft gegeven, die na zijn dood hoog geëerd is geweest en blijft en wiens naam zijn kinderen ten goede zal komen, want hij zal nooit vergeten worden en de zijnen zullen overal door allen worden beminde.”

De stad Zürich was geschokt door het vreselijke verlies, dat haar was overkomen - niet zozeer in aantal als wel in de kwaliteit van dat aantal: hun geliefde herder en leidsman en zovele hooggeachte raadsleden en predikanten. De strijdkrachten van de roomse

kantons trokken zich terug en maakten hun overwinning bekend, maar zij hadden de Reformatie in geen geval vernietigd. De andere protestantse kantons sterkten zich nu tot hun taak, maar zagen ook helder in, dat zij door geen enkele overredingskracht in staat zouden zijn om de roomse kantons met hen tot overeenstemming te brengen. Vier maanden na de ramp van Zürich werd te Bern een conferentie bijeen geroepen en beide partijen stemden in met een politiek van verdraagzaamheid (in feite iets ongehoords in die dagen) van beide zijden. De Protestanten verklaarden ronduit, dat zij de mis als een afgodische handeling beschouwden, maar zij zeiden, dat zij niemand zouden verhinderen er naar toe te gaan en de Roomszen zeiden, dat zij, hoewel zij geloofden, dat de protestantse preken ketterij waren, niemand zouden verhinderen om die te gaan horen.

Het ambt van Zwingli in Zürich werd aan Heinrich Bullinger toegewezen, een man, wiens grote talenten en invloed hem als hervormer in Zwitserland de opvolger in rang na Zwingli maakten. Hij was toen nog maar zes en twintig jaar, maar onmiddellijk nam hij Anna en haar gezin op in zijn gezin en behandelde hen met de grootste vriendelijkheid. Het was misschien dezelfde „pastorie”, die Zwingli had bewoond, maar zij zou ik elk geval een ontmoetingsplaats zijn voor de vrienden van de Reformatie. Haar levensbeschrijver zegt, echter, dat zij veelal in haar eigen kamer verbleef en nooit meer haar oude opgewektheid terugkreeg. Haar jongste kind, Anna, stierf, toen het weinig meer dan een baby was. Evenals bij de kinderen uit haar eerste huwelijk wijdde zij zich aan de godsdienstige opvoeding van de andere drie: Regula, zes jaar; Willem, vier jaar; en de kleine Ulrich, twee jaar. Tevens was zij een liefhebbende grootmoeder voor de drie kleintjes van Gerold. Zij vertoefde zeven jaar in dit vriendelijke gezin en stierf in december 1538.

Bullinger bleef als een liefhebbend vader voor haar kinderen zorgen en zij groeiden op als een waardig kroost van de grote Zwingli. De twee zoons waren buitengewoon knap, maar Willem stierf als student te Straatsburg op vijftienjarige leeftijd. Ulrich studeerde te Bazel en werd op negentienjarige leeftijd leraar in de filosofie. Hij trouwde met een van de dochters van Bullinger en werd later aartsdiaken bij de kathedraal van Zürich.

8.

Catharina von Bora, de vrouw van Luther

Het enige wat de meeste mensen weten van de vrouw van Luther is, dat zij een non was. Catharina had echter niet door eigen keuze de sluier aangenomen. Op tienjarige leeftijd werd zij in een nonnenklooster geplaatst, waarschijnlijk omdat zij haar ouders had verloren. Het klooster stond te Nimbschen¹, een stad in Saksen en het was „uitsluitend voor jonge dames van goede familie”. Zij leidden een afgezonderd, eentonig leven, maar het was hun niet verboden, zoals bij de latere orden, om met elkaar te spreken en ook werd hun het nieuws uit de buitenwereld niet geheel onthouden. In haar vroegere „tienerjaren” hoorde Catharina voor het eerst van Maarten Luther, de doctor in de godgeleerdheid aan de nieuwe universiteit van Wittenberg en van zijn moedig gedrag en verbazingwekkende leringen. Hij preekte zo waar voor het gewone volk uit de Bijbel in het Duits, iets ongehoords! De meeste diensten in die roomse dagen waren niets dan processies, koorzang en het Sacrament - zelden zo iets als een preek. De priesters besteedden het preken maken uit aan de bedelmonniken, die gewoon waren om het volk met deze dwaze legende bezig te houden.

Toen Catharina zeventien was, kwam Dr. Luther te Grimma, op ongeveer tien kilometer afstand, in de nabijheid van haar klooster en berichten over zijn preken in de kerk daar, drongen in het klooster door. Eén van de nonnen was Magdalena von Staupitz, een nicht van de vicaris-generaal van de Augustijners, de man, die aan Luther zijn eerste Bijbel gaf, met de woorden: „Laat de studie van de Schriften uw bezigheid zijn.” De bekering van Luther en zijn gehechtheid aan de Bijbel, zijn op hem terug te voeren. Magdalena had enkele van de geschriften van Luther in handen gekregen en gretig de gereformeerde leringen ingedronken. Langzamerhand haalde zij in het geheim zoveel als acht nonnen tot haar denkwijze over. Catharina was er één van. Gedurende hun eindeloos borduren, geduldig distilleren van

¹Wat uitvoeriger: het klooster Nimbschen, dicht bij Grimma, een stadje in Saksen, ten zuidoosten van Leipzig. (Vert.)

kruiden en zo voort, hadden zij de kans om met elkaar te fluisteren en zij waren belust op elk beetje kerkelijk nieuws vanuit de buitenwereld.

De paus had iemand, een zekere Tetzl, naar Duitsland gezonden om „aflaten” te verkopen, ondertekende stukken, die men kon kopen en waarin werd verklaard, dat de zonden werden vergeven - zelfs toekomstige, als men maar genoeg geld betaalde. Was zo iets mogelijk? Iedereen kocht ze..... Iemand kwam bij Dr. Luther in de biechtstoel en toen de doctor hem zei, dat hij geen absolutie kon verlenen, als hij geen berouw toonde en een verlangen om zijn zonden te laten, antwoordde de man, dat hij al vergeving had ontvangen en hij liet hem een aflaat zien, die hij had gekocht. Dr. Luther zei, dat het papier waardeloos was voor God, waarop de man erg boos wegliep.... Er zou een bedevaart worden gehouden bij de openingsdiensten in een prachtige, nieuwe kerk, die de keurvorst te Wittenberg had gebouwd en iedereen ging er naar toe. Luther nam de gelegenheid te baat om aan de nieuwe deur een stuk aan te slaan, waarin vijf en negentig redenen werden gegeven, waarom deze aflaten nutteloos waren. In minder dan geen tijd werd het stuk overgeschreven, daarna werd het vlug naar de drukpers gebracht en binnen veertien dagen waren afdrukken over geheel Europa verspreid, zodat ieder erover sprak.....

Catharina was in die tijd achttien jaar. Hoe luisterde zij naar dit alles. Daar waren de debatten met machtige kardinalen, zelfs voor de keizer, waartoe de doctor werd geroepen; daar was de beroemde rijksdag van Worms, toen hij alleen stond tegenover „de gehele wereld” en van de Bijbel zei: „Hier sta ik. Ik kan niet anders. God helpe mij”, en zijn geloofwaardige woorden tegen de paus niet wilde herroepen. Het was een moment, dat geheel Duitsland -geheel Europa- deed huiveren: te bedenken, dat één man de paus kon trotseren en zó goed kon redeneren, dat hij enkelen van de Duitse vorsten op zijn hand kreeg.... Maar toen verdween Dr. Luther plotseling. Tien maanden lang werd niets van hem vernomen. In werkelijkheid hadden zijn vrienden hem in een tijd van groot gevaar ontvoerd en vertoefde hij rustig op het kasteel te Wartburg. Daar zat hij niet stil. In september 1522 kwam zijn eerste vertaling van het Nieuwe Testament van de pers, die men voor een florijn kon kopen.

Ofschoon hij uit het gezicht verdwenen was, droeg de vrijheid,

Maarten Luther.

(Gegraveerd door J.M. Bernigeroth van het schilderij van Lucas Cranach.)

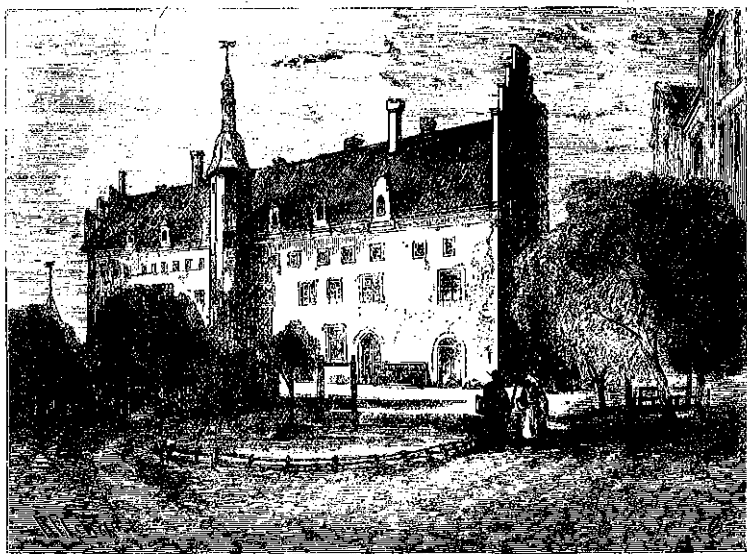
waarvoor hij de deur had geopend, snel vruchten. De keurvorst van Saksen, zijn beschermer, zag natuurlijk het staatkundige voordeel in van het afschudden van de heerschappij van Rome en die van de al te machtige keizer, Karel V, maar hij was het ook eens met de geschriften van Luther en stond Karlstadt en de Raad van de stad toe, dat zij nieuwe wetten uitvaardigen om de mis af te schaffen, de beelden te verwijderen, de gelofte van het celibaat op te heffen en enige kloosters van hun luie bewoners te zuiveren. Eén van de laatste, dat werd ontruimd, was Grimma zelf, niet ver van het nonnenklooster. Al dat nieuws was verbijsterend, bijna duizelingwekkend..... En toen hoorden zij, dat Dr. Luther weer was komen opdagen. De zwaarste storm was voorbij en hij was terug op zijn post te Wittenberg. Er volgden meer conferenties met hoogwaardigheidsbekleders - waaronder de „brullende” theoloog Dr. Eck- en eindelijk kwam het bericht van zijn excommunicatie en nog opwindender dan dat, het bericht, dat Dr. Luther de pauselijke banbul had verbrand!

De nonnen gingen verder met hun borduurwerk, gingen door met hun koorzang, hun gebeden, maar ze waren er met hun hart niet bij. Een ware onrust greep deze negen aan: zij verlangden vrij te zijn van de geloften, die hun waren opgelegd en iets te zien van deze bewogen wereld. Zij kwamen tot het besluit, om in elk geval aan hun ouders en voogden te schrijven. Wij weten niet aan wie Catharina von Bora schreef - haar afkomst ligt in het duister, zij het dan ook in een aristocratisch duister. In elk geval was het antwoord een verontrustend "neen"! En nu deed Magdalena von Staupitz een moedig voorstel. Zij zou rechtstreeks aan Luther zelf schrijven of hij hen wilde helpen. De acht meisjes stemden daarmee in en de boodschap bereikte Luther. Hun beroep op hem was niet tevergeefs. Luther legde de zaak onmiddellijk voor aan een raadslid van de stad Torgau, die de bevrijding van de negen nonnen op zich nam, terwijl Luther zelf beloofde om voor hun onderhoud te zorgen. Met twee even moedige vrienden smokkelde Koppe een boodschap naar de nonnen en in de nacht van 14 april 1523 stond hij te wachten om hen over de muur van hun klooster in een overdekte wagen te tillen. De bevrijding verliep vlot en ofschoon zij ongeveer tien kilometer door rooms gebied moesten reizen, werden de achter haringtonnen weggekropen nonnen niet ontdekt.

Luther had voor hen een regeling getroffen, dat zij door een aanzienlijk burger van Wittenberg ontvangen zouden worden en tenslotte aan elk van hen een vaste verblijfplaats bezorgd, enigen door een passend huwelijk en anderen in het huis van rijke burgers. Catharina werd opgenomen in het gezin van Philip Rechenbach, burgemeester en gemeentesecretaris, waar zij met de grootste vriendelijkheid werd behandeld. Zij bleef daar twee jaar en werd een waardig en gelukkig lid van het gezin. Op zijn minst twee huwelijkskandidaten dongen naar haar hand, maar zij volstond met hen af te wijzen, toen zij zich langzamerhand haar genegenheid voor Dr. Luther zelf bewust werd. Zij had een natuurlijke deftigheid over zich, die Luther eerst voor trotsheid aanzag, totdat hij haar beter leerde kennen en haar karakter ging bewonderen. In brieven aan zijn vrienden liet hij blijken, dat hij speelde met het idee om te trouwen en na oktober 1524, toen hij zijn monnikspij aflegde voor het gewaad van een gereformeerd prediker, scheen het, alsof deze handeling ook de ketenen van het celibaat slaakte. Hij schreef een jongensachtige brief aan zijn

vriend Spalatin, waarin hij er bij hem op aandrang om te trouwen en vervolgens meedeelde, dat hij, Luther, hem misschien wel zou voorgaan.

In geruchten begon men zijn naam te verbinden met Catharina, vooral omdat hij dikwijls, wanneer hij bij haar aan huis kwam, op schertsende wijze over haar sprak als „mijn Kaatje”. Zijn vrienden en in het bijzonder zijn vader, begonnen er nu bij hem op aan te dringen om wat hij predikte in praktijk te brengen. Toen hij te weten kwam wat een vijand had gezegd: - „Als deze monnik zou trouwen, dan zou de gehele wereld en zelfs de duivel, in een daverend gelach uitbarsten en hijzelf zal afbreken wat hij heeft opgebouwd” - nam Luther een snelle beslissing. Wel verre van hem bang te maken, spoorden deze woorden hem aan om de zaak van de Hervorming vooruit te helpen door anderen aan te moedigen om de gelofte van het celibaat te verbreken, daar deze hen onrechtmatig in slavernij had gehouden. Toen hij zijn besluit eenmaal had genomen, ging hij onmiddellijk tot handelen over. Hij nam drie vrienden met zich mee, deed een beroep op Catharina, vroeg haar ten huwelijk en verloofde zich

Het huis van Luther te Wittenberg.

terstond formeel met het verbaasde meisje. Het huwelijk volgde in twee weken tijd, in juni 1525. Catharina was zes en twintig, Luther twee en veertig.

Het huis, waarin hij zijn bruid bracht, was een deel van het Augustijner klooster, dat hij als jongeman was binnen gegaan. De monniken hadden het al lang verlaten en de prior had het overgedragen aan de keurvorst van Saksen, die het in zijn geheel ten gebruike van de universiteit aanwendde. Vandaar, dat Dr. Luther in zijn hoedanigheid als hoogleraar daar een woning had ontvangen. Op de dag, waarop hij Catharina in zijn huis bracht, hield hij een zeer vrolijke bruiloft en genoot hij de vreugde, dat hij zijn bejaarde vader en moeder mocht ontvangen, die vrienden heimelijk naar het feest hadden gebracht.

Alle vrienden van de Reformatie verblijdden zich over het huwelijk van Luther. De universiteit van Wittenberg, die haar vermaardheid en bloei bijna geheel aan Luther te danken had, schonk hem een prachtige gouden beker, met gegraveerd inschrift en de stad gaf hem een aardige „kelder” Rijnwijn, Bourgogne en bier. Maar natuurlijk hadden de tegenstanders van Luther volop hatelijkheden te zeggen. Zelfs Erasmus, die in die tijd geprikkeld was door iets, dat Luther had geschreven, verbreidde overal vuile lasterpraat, die hij later moest terugnemen en waarvoor hij zijn verontschuldiging moest aanbieden. Omstreeks die tijd was de Boerenopstand begonnen en zijn vijanden beschuldigden Luther van hardvochtigheid, omdat hij in een tijd van ellende een huwelijksfeest vierde - alsof alle huwelijksvreugde moest ophouden, wanneer er een oorlog aan de gang was!

Al was Luther voornamelijk getrouwd om zijn Evangelieprediking in praktijk te brengen, bleek spoedig, dat dit huwelijk voor deze ruige strijder niets dan zegen bracht. Het onthulde een innemende tederheid in zijn karakter, die anders misschien nooit aan het licht gekomen zou zijn. In zijn „Tafelgesprekken” lezen wij: „De grootste zegen, die God een man kan schenken, is een goede en godvrezende vrouw, met wie hij in vrede en rust kan leven, aan wie hij zijn gehele bezit, zelfs zijn leven en welzijn kan toevertrouwen en die hem kinderen schenkt. Kaatje, je bezit een godvrezende man, die je als echtgenoot liefheeft; je bent, Gode zij dank, een echte heerseres!”

Hij leed veel aan „ongesteldheden”, die ten dele voortkwamen

uit zijn vroegere sobere leefwijze, ten dele uit zijn bovenmatige werkzaamheden. Catharina had in haar klooster geneeskrachtige kruiden leren gebruiken en kon zijn zenuwpijnen verzachten. Zij leerde zich ook naar hem te schikken en wanneer hij zich overgaf aan diepe neerslachtigheid liet zij soms heimelijk zijn vriend Justus Jonas halen, wiens opwekkende gesprekken Luther dikwijls weer opvrolijkten en wat deden schertsen, waaruit bleek, dat de donkere wolk bezig was over te drijven. In de woning van haar vroegere vrienden had Catharina, wat in het klooster niet het geval was, de huishoudkunst geleerd. Nu bewees zij zich een uitnemende huisvrouw, ook al was haar beurs beperkt en al moest zij zeer zuinig en tegelijk gastvrij zijn. Luther hield ervan om zijn tafel open te stellen voor vrienden en studenten, maar zij vond, dat hij ook wat buitensporig liefdadig was en het werd haar werk om dat wat te beperken. Haar bewondering voor hem als hervormer nam toe, toen zij zijn enorm schrijfcollege- en preekprogramma zag. Hij zorgde ervoor, dat hij in zijn vroegere uren van gebed en studie niet werd gestoord.

Zij was altijd ongerust, wanneer hij uit de stad werd geroepen en toen hij werd uitgenodigd voor de bruiloft van zijn vriend Spalatin, smeekte zij hem in feite om niet te gaan. Daarom schreef hij: „De tranen van mijn Kaatje weerhouden mij om te komen. Zij denkt, dat het gevaarlijk zou zijn.” Haar waarschuwingen bleken juist. Luther had de haat opgewekt van vier jonge edelen, die een deel van de erfenis hadden verloren, doordat hun ouders hun zusters, die uit het klooster van Freiburg waren bevrijd, hadden terug ontvangen. Het werd ontdekt, dat deze mannen het plan hadden gesmeed om Luther op zijn reis naar de bruiloft, in een hinderlaag te lokken en te vermoorden. (Dit waren enkele van de bijzaken, die verbonden waren aan de bevrijding van nonnen!)

Twee jaar na hun huwelijk was Luther gevaarlijk ziek en hoewel hij dag en nacht door Catharina werd verpleegd, had hij het gevoel dat hij zou sterven. Hij verlangde, dat zijn twee beste vrienden zijn geloofsbelijdenis zouden aanhoren, voor het geval, dat zijn vijanden aan de wereld zouden bekend maken, dat hij zijn leer had herroepen. Daarna zei hij: „Waar is mijn liefste Kaatje? Waar is mijn lieve kind, mijn geliefde kleine Johan?” Zij ging naar het bed en hij omhelsde moeder en

kind. „O, mijn lieve kind”, zei hij schreiend, „ik draag je aan God op, jou en je goede moeder, mijn lieve Kaatje. Je bezit niets, maar God zal voor je zorgen. Hij is de Vader van wezen en weduwen... Kaatje”, voegde hij er later aan toe, „je weet, dat ik niets heb na te laten dan de zilveren bekers.” Zij bemoedigde hem, zo lezen wij, met Schriftplaatsen en als tot zichzelf zei ze: „Mijn liefste doctor, als het de wil van God is, dan wenste ik liever, dat je bij onze lieve Heere God zou zijn, dan bij mij, maar het zijn niet zo zeer ik en mijn kind die je nodig hebben, als wel veel vrome christenen. Wees over mij niet bedroefd. Ik draag je op aan zijn goddelijke wil, maar ik vertrouw op God, dat Hij je genadig zal sparen.” Haar hoop op zijn herstel werd niet verijld. Nog diezelfde avond begon hij zich beter te voelen.

In 1530 werd de beroemde Rijksdag van Augsburg bijeen geroepen, waar keizer Karel V en de pauselijke gezant Campeggio de protestantse vorsten zouden ontmoeten en hen, zoals zij hoopten, zouden dwingen tot onderwerping aan het rooms-katholieke geloof. Luther en Melancton hadden een verklaring van hun leer opgesteld¹, maar de vrome keurvorst van Saksen wilde niet, dat Luther aan een mogelijke sluipmoord zou worden blootgesteld en sprak af, dat Melancton te Augsburg het stuk zou voorlezen en dat Luther op het kasteel te Koburg zou blijven, binnen bereik om te adviseren, maar buiten het gebied van een mogelijke strijd. Dagen en zelfs weken kropen voorbij, voordat iedereen op zulke samenkomsten aanwezig was en Luther kon de werkeloosheid in het stille kasteel, met slechts één vriend, Dietrich, bij zich, niet verdragen. Hij liet thuis zijn boeken halen, die Catharina hem toezond, zodat hij spoedig druk bezig was met de voortzetting van zijn Commentaren. Dit werk en aanhoudend gebed en bezorgdheid voor de gewichtige Rijksdag, tastten zijn gezondheid opnieuw aan.

Toen het bericht was ontvangen, dat zijn vader was gestorven, wist Catharina, dat hij door droefheid overstelpt was. Om hem te troosten had zij een portret geschilderd van zijn derde kind, Magdalena, toen één jaar oud en dat hem toegezonden. Hij

¹De „Torgause artikelen”, nog vóór de Rijksdag door Melancton omgewerkt tot de „Augsburgse Confessie”. (Vert.)

was er verrukt over en „hing het aan de muur tegenover de eettafel in de zaal van de vorst.” De Rijksdag eindigde met een opmerkelijke overwinning voor de Protestanten. De Roomsen konden uit „de Vaders” geen enkel argument aanvoeren, om de zo knap opgestelde leringen van de Schrift te weerleggen. Dertien jaar daarvoor was er één stem (die van Luther) tegen de paus, nu was het op groter schaal een leger van voor de Reformatie gewonnen vorsten en vrije steden, die zowel over de keizer als over het pausdom triomfeerden.

In 1540 kocht Luther een stukje land te Zolsdorf, dat hij aan Catharina schonk, terwijl de keurvorst aanbood haar kosteloos van hout voor de bouw te voorzien. Deze kleine boerderij werd een belangrijk bedrijf voor Catharina, die het tot bloei bracht ten voordele van haar huishouding. Zij hield ervan, dat Luther en de kinderen daar zoveel mogelijk vertoefden en hij deelde in haar kinderlijke vreugde over de voortbrengselen van haar boerderij. „Mijn meesteres Kaatje”, schreef hij eens aan een vriend, „is juist op weg naar haar nieuwe koninkrijk en zij wil een vracht hout meenemen en voor enkele andere zaken zorgen. Kaatje leeft lichamelijk in Wittenberg, maar in de geest te Zolsdorf.”

De boerderij was voor Luther een rustige haven, maar de vreugden ervan werden spoedig overschaduwd, twee jaar later, door de dood van de lievelingsdochter Magdalena, op veertienjarige leeftijd. Luther en Catharina hadden in het geheel zes kinderen, waarvan hun eerste meisje in haar prille jeugd was gestorven. Zij hadden heel wat ziekte met de kinderen en het huispersoneel meegemaakt en zij hebben wellicht niet gedacht, dat de plotselinge ziekte van Magdalena dodelijk zou zijn. Maar toch was dat zo. In de nacht voor haar sterven droomde Catharina, dat twee jongemannen in fraaie kleding haar dochter ten huwelijk vroegen. Zij vertelde deze droom aan Luther en aan Melanchton, die bij hen op bezoek was. Melanchton was diep bewogen en zei: „De twee jongemannen zijn engelen, die zijn gekomen om het meisje naar de ware bruiloft van het hemels Koninkrijk te leiden.” Deze woorden kalmeerden Catharina. Zij en Luther brachten de dag door in gebed en smeking voor haar. Toen het einde naderde, viel Luther op zijn knieën naast haar bed en gaf haar in haar doodsstrijd over aan God. Daarna boog hij zich over haar bed

en zei met ontroerende tederheid: „Magdalena, mijn lieve dochter, je zou blij zijn als je hier bij je vader kon blijven, maar ben je ook bereid om afscheid te nemen en naar die andere Vader te gaan?” „Ja, lieve vader”, zei ze met een zwakke maar rustige stem, „volkomen, zo het God behaagt.”

„Niet in staat om zijn ontroering over de woorden te uiten”, zo zegt de geschiedschrijver, „die met een aangrijpende tederheid in zijn hart doordrongen, wendde hij zich af om de tranen in zijn ogen te verbergen en terwijl hij naar boven keek, riep hij uit: „Als het vlees zo sterk is, hoe zal het dan met de geest zijn? Nu dan, hetzij dat wij leven, hetzij dat wij sterven, wij zijn van de Heere.” Zij blies in zijn armen de laatste adem uit. Catharina was in de kamer, maar terneer gebogen door verdriet. Zij wist, dat het haar plicht was om te berusten, maar de natuur moest haar loop hebben, en zij weende bitter. Luther zei tot haar: „Lieve Catharina, bedenk waar zij is heengegaan. Zij heeft ongetwijfeld een goede reis gemaakt. Bij kinderen is alles zo eenvoudig. Zij sterven zonder angst, zonder bestrijding, zonder de aanvechtingen van de dood en zonder lichamelijke droefheid, het is meer alsof zij in slaap vallen.” Hun verdriet kwam weer boven, toen zij hun lieve kind in haar kist zagen liggen. Om Catharina en zichzelf te troosten, zei Luther: „Jij, lieve Lena (Magdalena), je zult weer opstaan en stralen als een ster, ja, als de zon. Ik ben verheugd in de geest, hoewel bedroefd in het vlees. Wij, lieve Catharina, moeten niet treuren, alsof wij geen hoop zouden hebben. Wij hebben een heilige, ja, een levende heilige, naar de hemel laten gaan. O, dat wij zo konden sterven. Ik zou bereid zijn om zulk een dood op ditzelfde uur te aanvaarden.”

De levenskracht van Luther begon inderdaad af te nemen en het sterven van dit lieve meisje maakte hem vroeg oud. Staatskundig verkeerden de zaken in een toestand van grote beroering en hij voelde zich nauwelijks opgewassen tegen zijn werk. Hij was bedroefd over de goddeloze toestand van de stad en hij begon erover te denken om zich voor goed terug te trekken. Zijn vrienden werden ongerust bij de gedachte, dat zij hun adviseur zouden verliezen, maar hij was werkelijk aan het inpakken, toen een deputatie van de universiteit en zelfs van de keurvorst zelf, hem kwam smeken om hen niet in de steek te laten. Bijna bedroefd richtte hij zijn huis weer in.

Kort daarna verzocht men hem, om naar Eisleben te gaan om een verschil tussen de graven van Mansfeld over de mijnen te beslechten. Hier was hij geboren, hier gedoopt en hier zou hij sterven. Zijn arbitrage leverde geen resultaat op en enige weken later werd hij weer uitgenodigd. Dit was in januari 1546. Ditmaal werd hij vergezeld door zijn drie zoons (de oudste was ongeveer twintig), en zijn vriend Dr. Jonas, bij wat als een zeer kiese opdracht werd beschouwd. Hij was op weg gegaan, ofschoon hij zich niet goed voelde en Catharina had, zeer bezorgd, enige geneesmiddelen voor hem ingepakt, die hem over het algemeen hielpen. Toen zij daarop tedere brieven liet volgen, ontving zij dit antwoord:

„Aan de genadige vrouw Catharina Luther, mijn dierbare echtgenote, die zich geheel onnodig kwelt: genade en vrede in onze Heere Jezus Christus. Lieve Catharina, ge moet Johannes lezen en wat de catechismus zegt over het vertrouwen, dat wij op God moeten hebben. Ge maakt het jezelf moeilijk, alsof God niet almachtig zou zijn en in staat dozijnen nieuwe Dr. Maartens te verwekken, als de oude Dr. Maarten verdrinkt in de Saale, of op een andere wijze om het leven komt. Eén is er, die op zijn eigen manier beter voor mij zorgt dan gij en alle engelen dat ooit zouden kunnen. Hij is gezeten naast de almachtige Vader. Stel u dan gerust. Amen.”

Op 14 februari, toen hij weer een brief schreef, was hij er zo goed aan toe, dat hij verwachtte nog in die week naar huis terug te keren, maar plotseling werd hij ziek en ging zo snel achteruit, dat hij in de vroege morgen van de 18de stierf, voordat zij bij hem gebracht kon worden.

Zij was overstelpd door droefheid, maar werd getroost, toen zij vernam hoe hij was gestorven. Zijn woorden waren overwegend gewijd aan gebed, aanbidding en het vertrouwen op God. Zijn laatste woorden waren onder meer: „O mijn hemelse Vader, eeuwige en barmhartige God, Gij hebt mij uw Zoon geopenbaard, onze Heere Jezus Christus. Hem heb ik gepredikt, Hem heb ik beleden. Hem heb ik lief en Hem, die de goddelozen vervolgen en lasteren, aanbid ik als mijn dierbaarste Zaligmaker en Verlosser. Ontvang mijn arme ziel. O hemelse Vader, al moet ik dit lichaam verlaten en van dit leven spoedig afscheid nemen, toch weet ik zeker, dat ik eeuwig bij U zal blijven en dat niemand mij uit uw hand kan rukken.”

Het dode lichaam werd naar Wittenberg teruggebracht en ontving een eervolle begrafenis, terwijl duizenden de dienst in de Slotkerk bijwoonden.

„Zo werd Catharina beroofd van hem, die haar, door haar uit een klooster te bevrijden, als het ware had gered uit een levend graf; die eerst haar beste vriend en daarna haar liefhebbende, getrouwe echtgenoot was geweest.”

Het testament van Luther toont een innige liefde voor Catharina en zijn zorg voor zijn kinderen in de voogden, die hij voor hen koos. Zij ontving veel betuigingen van deelneming van vorsten en predikanten, maar haar weduwschap was een bijna ongetemperde beproeving. Alles zou misschien, door de vriendelijke beloften van beschermers, goed gegaan zijn met haar, als niet een lang verwachte oorlog tussen de keizer en de protestantse vorsten was uitgebroken. Het geliefde boerderijtje van Catharina lag direct de oorlog in de weg, zware oorlogsbelastingen verarmden haar en vele anderen en de gehele heilloze ontredde-ning leidde de aandacht van haar weldoeners van haar af, hoe oprecht ook hun beloften geweest waren. De keurvorst van Saksen, Luther's beste vriend, werd gevangen genomen en het leger van de keizer rukte op naar Wittenberg. Catharina en haar kinderen namen de vlucht naar Brunswijk. Na een paar weken werd vanuit Wittenberg een proclamatie uitgevaardigd, waarin de burgers werden verzocht om terug te keren en zij kon weer naar huis gaan. Zij zat nu bijna zonder geld en verhuurde enkele van haar kamers en probeerde enige studenten in de kost te nemen. Pas nadat vier smeebeden waren gezonden aan de koning van Denemarken (eens een trouwe aanhanger van Luther) ontving zij antwoord en een kleine gift. „Ik denk dikwijls aan die man Gods, Dr. Maarten Luther”, schreef een vriend, „hoe hij zijn vrouw Psalm 31 van buiten liet leren, toen zij jong, sterk en vrolijk was en niet kon weten, hoe deze Psalm later voor haar in haar verdriet zo liefelijk en vertroostend zou zijn”, wat hij scheen te verwachten.

In 1552 brak in Wittenberg de pest uit en omdat de universiteit verplaatst was naar Torgau, meende Catharina, dat ook zij daarheen moest gaan. Onderweg werd zij aan de kant van een meer van de wagen geslingerd en ernstig gewond uit het water opgehaald. Zij herstelde niet van dit ongeval, maar stierf drie maanden later in de leeftijd van drie en vijftig jaar. „Ik zal mijn

Heere Christus aankleven”, zei ze, „als een klit aan het kleed.” Ondanks de aanhoudende armoede, die de arme Catharina had geleden, werden haar kinderen door God niet vergeten. Zij had hen door hun tienerjaren heen geholpen en toen zij stierf was de oudste, Johan, staatsraad bij keurvorst Johan Frederik II; Maarten, een tengere knaap, studeerde theologie. Paulus was de meest begaafde en studeerde medicijnen, behaalde zijn graad en was gedurende korte tijd professor in de medicijnen aan de universiteit van Jena en later hofarts. Margaretha trouwde met een edelman, een groot bewonderaar van haar vader en had negen kinderen.

9.

Idelette van Buren, de vrouw van Calvijn

Straatsburg was in de dertiger jaren van de 16de eeuw een enorm belangrijke en levendige stad, de tweede na Wittenberg, waar Luther en zijn leerlingen de leiding hadden. Zij was gedurende de laatste tien jaar het toevluchtsoord geworden voor veel vervolgte mensen, hoofdzakelijk uit Frankrijk. Zij waren de eersten, die sinds de dageraad van het Evangelie dat land moesten ontvluchten. Bucer en Capito waren de protestantse predikanten in Straatsburg en het onzekere verloop van de Reformatie, de vertaling van de Bijbel en de geschriften van Luther en anderen, waren de dagelijkse onderwerpen van gesprek aan de universiteit en op de markt. Er werden openlijke debatten en bijna dagelijks lezingen voor het publiek gehouden.

Onder de gewone burgers, die daardoor werden aangetrokken, was een zekere Jean Stordeur, uit Luik, die met zijn vrouw Idelette van Buren, uit Gelderland, om het Evangelie in Straatsburg was komen wonen. Wij weten niet, of zij inderdaad vluchtelingen waren en in welke omstandigheden zij verkeerden, maar zij waren innerlijk beschaafd en worden beschreven als „personen van een verlichte en vurige vroomheid”. Zij behoorden tot de Anabaptisten, die oorspronkelijk een tak van de protestantse kerken waren, maar later braken met het geloof, zoals dat door de Hervormers werd opgevat.

Op zekere dag kwam het nieuws, dat Johannes Calvijn was uitgenodigd om predikant te worden bij de Franse gemeente te Straatsburg (hij - een Fransman). Iedereen stelde belang in dit nieuws, want de naam van deze man was bij de Franse groep bekend en velen van hen bezaten een exemplaar van zijn kleine boek „De Institutie”, toen nog maar in zes hoofdstukken. Hij had dit boek geschreven om de verwarring in de gedachten, zowel van Protestanten als Rooms en over wat de gereformeerde leringen eigenlijk inhielden en waarvoor de martelaars waren gestorven, weg te nemen.

Zij wisten ook, dat hij en Willem Farel zo juist uit Genève waren uitgewezen en allen verlangden vurig de jonge man te verwelkomen. Bucer en Capito hadden hem dit beroep bezorgd, ofschoon

hijzelf de neiging had gehad, om in Bazel zijn leven aan de studie te wijden. De Raad had hem ook het ambt van professor in de theologie aan de universiteit aangeboden.

Hij kwam in september 1538 en vatte zijn taak terstond op. Het duurde niet lang, of de roep van zijn welsprekendheid werd overal besproken en Jean Stordeur en zijn vrouw gingen hem horen. Zij werden geboeid door zijn stijl van spreken, bescheiden en toch helder op elk punt, waarop hij inging.

In zijn uitleggingen van de Schriften toonde hij een groot meesterschap, maar bovendien straalde zijn liefde voor het Woord van God van zijn gelaat. Zijn vast geloof in de inspiratie van de Schriften maakte eveneens indruk op hen. Zij staakten zeer spoedig het bijwonen van de diensten bij de Anabaptisten en bezochten die in de Franse kerk.

Calvijn was ook verplicht om dagelijks een lezing te houden over de Schriften en om vier maal per week te preken. Stordeur en Idelette woonden die zoveel mogelijk bij (zij hadden twee kleine kinderen), en de diepzinnige verklaringen van deze man Gods drongen door in hun hart. „Zij werden door hem overtuigd en sloten zich bij hem aan.”

Zij nodigden hem bij zich aan huis en er ontwikkelde zich een warme vriendschap. Zij hoorden van de ontzettende jaren, die hij en Willem Farel, al strijdend in twistgesprekken in kerk en staat, in Genève hadden doorgebracht. De gereformeerde predikanten hadden oprecht de handen uitgestoken, maar een oproerig deel van de stad had telkens weer twist verwekt. Het grote beginsel van Calvijn in de kerkregering was, dat het heilige niet aan de onheiligen moest worden toevertrouwd en dat een belijdenis van het christelijk geloof gepaard moest gaan met een christelijke levenswandel. Dit beginsel zou meer zuiverheid brengen in de kerk, alsmede een zedelijk gedrag en vrijheid in het bestuur van de stad. Velen waren het met hem eens, zo vertelde hij hun, maar vele anderen konden een berisping over hun leven, of enige beteugeling niet verdragen. Zo waren hij en Farel tenslotte verbannen uit die goddeloze stad - een werkelijk woelige plaats, geheel verschillend van Straatsburg, met zijn zuurdesem van Franse geleerde families.

Calvijn werkte zonder ophouden; hij vatte zijn herderlijke plichten ernstig op; hij breidde zijn „Institutie” uit van zes tot zeventien hoofdstukken en hij zag haar uitgegeven. Als dispu-

tant, met zijn zowel heldere kijk en gezonde theologie, als met zijn bekwaamheid om argumenten aan te voeren, werd hij voor Straatsburg als afgevaardigde gekozen naar verscheiden conferenties, die naar eenheid streefden: staatkundige (samengeroept door de keizer) en godsdienstige (georganiseerd door vertegenwoordigers van de paus). Telkens liepen de besprekingen vast. Niets kon het pausdom met de gereformeerde godsdienst verenigen. Het enige plezier, dat Calvijn van de eerste conferentie had, was een ontmoeting met Melanchton, een grote vreugde voor de beide mannen Gods. Hij werd zeer slecht betaald (de Raad schonk hem slechts een kleine toelage in het derde jaar, dat hij er was) en ongetwijfeld konden de Franse vluchtelingen hem nauwelijks iets geven. Hij had een klein inkomen uit het bezit van zijn vader, maar tot zijn verdriet moest hij enige van zijn boeken verkopen om te kunnen leven. De gastvrijheid van de Stordeurs moet hem zeer welkom zijn geweest, ofschoon hij nooit over geld sprak. Hij vond het heerlijk om hen te beschouwen als, gelijk zij zichzelf noemden, zijn leerlingen en van zijn kant bewonderde hij hun kennis en liefhebben van de waarheid en „hun eenvoudig en heilig leven”. Slechts twee jaar had deze gelukkige vriendschap geduurd, toen er droefheid kwam in hun huis. De pest! Vreselijk woord. En Jean Stordeur werd er het slachtoffer van. Het ziekteverloop duurde drie dagen en binnen de éne week en de volgende was Idelette weduwe en waren haar kleine kinderen vaderloos. Was Calvijn bij haar, toen deze slag hen trof? Wij weten het niet. Het kan geen algemeen heersende epidemie geweest zijn, want er wordt geen melding van gemaakt, dat er ook één van de anderen in de kleine kring door werd aangetast. Het huis werd „ontsmet”, en daarna ging het leven door als vroeger. De jonge predikant bezocht zijn vriendelijke gastvrouw nog steeds en vond verpozing aan haar huiselijke haard. Zij bereidde hem een maaltijd, hoorde zijn zorgen aan en verenigde zich met hem in zijn avondgebeden.

Omdat zijn positie veilig was en eervol en vreemdelingen speciaal naar Straatsburg kwamen om hem te ontmoeten en hem te spreken, meenden zijn vrienden, dat hij behoorde te trouwen en een eigen tehuis moest hebben. (Waarschijnlijk woonde hij in eenvoudige kamers.) Hijzelf overwoog de kwestie en schreef aan een vriend, dat hij wel een echtgenote wilde hebben. „De enige

soort schoonheid, die mijn genegenheid kan winnen, is een vrouw, die kuis is, niet kieskeurig, zuinig, geduldig en die hartelijk belang stelt in mijn gezondheid." Ook zei hij, toen hij werkelijk bezig was om op een afstand met een dame een huwelijk voor te bereiden: „Als zij beantwoordt aan haar goede naam, zal zij in persoonlijke goede hoedanigheden, zonder ook maar enig geld, een bruidsschat inbrengen, die groot genoeg is." (Deze dame schoot echter in haar reputatie te kort en daarom kwamen de onderhandelingen van Calvijn tot een spoedig einde.) Al die tijd kwam hij nog steeds bij Idelette aan huis, at aan haar tafel, zag, hoe zij voor haar kleintjes zorgde en genoot van haar omgang. Het schijnt, dat het zijn vrienden waren, die - toen hij had besloten een ongehuwd leven te leiden - hem voor de vraag stelden: „Wat denkt u van de aardige Idelette?" en zijn ogen openden, zodat hij haar goede eigenschappen zag. Zij was van ongeveer dezelfde leeftijd als hij, knap, vriendelijk en zeer verstandig. Onverwacht begon hij haar het hof te maken en trouwde binnen weinige maanden. Zijn vrienden verheugden zich allen met hen en de gebeurtenis werd zeer vrolijk en toch ernstig gevierd, zoals dat de gewoonte was in die tijd. Van de inrichting van een nieuwe woning wordt geen melding gemaakt. Zeer waarschijnlijk betrok hij het huis van Stordeur. Het was een zeer gelukkige verbintenis.

Zij waren niet langer dan zes maanden getrouwd, toen de eerste van drie dringende uitnodigingen tot hem kwam om naar Genève terug te keren. De vier machtigste magistraten (raadsleden), die tevoren hem en Farel hadden verbannen, waren nu weg - één naar het schavot, één gestorven en twee op de vlucht. De stad, die de zedelijke voordelen van een gereformeerd godsdienstige inrichting was begonnen in te zien, verkeerde nu in een toestand van grote wanorde en stond op het punt haar vrijheid te verliezen, als de roomse partij de macht zou overnemen. Allen beseften, dat zij een gezaghebbend woord vanaf de kansel en vanuit de raadskamer behoeften en hun verbannen Calvijn was nu juist de enige, die zij nodig hadden. „Maar ik zie ertegen op", schreef Calvijn aan Farel, „om mijzelf in die maalstroom te werpen, die ik zo gevaarlijk vond." Gedurende verscheiden maanden bleven er brieven komen van de twee protestantse predikanten daar en van vele afzonderlijke burgers, waarin hem werd gesmeekt om terug te komen. Tenslotte zei Bucer,

ofschoon hij hem ongaarne Straatsburg zag verlaten, dat het zijn plicht was om te gaan. Als Bucer meende, dat het zijn plicht was, dan was de zaak beslist. Hij stemde toe en Genève zond onmiddellijk een heraut te paard om hem te begeleiden. „Overladen met eerbewijzen door de magistraten”, vertrok hij alleen, kalm aan, even rustend te Neuchâtel, om te beraadslagen met zijn dierbare vriend Farel. Een week of twee later werden drie paarden en een wagen gezonden voor Idelette en het meubilair en een heraut om haar en haar kinderen te beschermen. Er werd voor hen een huis beschikbaar gesteld aan het boven einde van de Rue des Chanoises, een huis met een kleine tuin erachter en met een prachtig uitzicht op het meer Léman (van Genève) en het Juragebergte aan de éne en de Alpen aan de andere zijde. Calvijn ontving een salaris van 500 Geneefse florijnen (ongeveer £ 120,—), twaalf maten tarwe en twee vaten wijn.¹ Bij zijn komst werd hem een stuk laken voor een tabberd geschonken.

Calvijn maakte onmiddellijk een begin met zijn nieuwe werk. „Ik stelde vast”, zei hij, „dat een kerk niet bij elkaar gehouden kan worden, tenzij wordt ingestemd met een geregeld bestuur, zoals ons dat in het Woord van God wordt voorgeschreven” - een soort bijbelse kerkstaat. Hij stelde een ontwerp op, waarin een kerkeraad van ouderlingen werd verweven met de overheid, zodat er niet alleen zou worden gepreekt over het zedelijk gedrag van de mensen, maar dit ook door de kerk kon worden afgedwongen en zo nodig door de kerk bestraft en als dit niet gelukte, door de wet. Dit ontwerp werd door de overheidspersonen nauwkeurig onderzocht, door de Twee Honderd goedgekeurd, door de Algemene Raad aanvaard en daarna bij het volk in stemming gebracht. Dit alles binnen drie maanden!

Onsympathieke geschiedschrijvers hebben „het Genève van Calvijn” afgeschilderd als een naargeestige plaats, waar niemand durfde te glimlachen en Calvijn zelf als een strenge tyran. Maar bewijsstukken uit die tijd vertonen een ander beeld en men moet nooit vergeten, dat de bevolking van Genève zelf door de stemming zich ermee accoord verklaarde. „Zij verbonden zich om regelmatig de openbare godsdienst bij te wonen, hun

¹Het is moeilijk te zeggen wat dit salaris in de tijd van Calvijn waard was. Een Engels pond is in onze tijd ongeveer f. 4,50 waard. (Vert.)

kinderen in de vreze des Heeren groot te brengen, afstand te doen van alle losbandigheid en onzedelijke vermaken, eenvoudig in hun kleding, zuinigheid en orde in hun woning te betrachten.” Wanneer de grote massa burgers, die de Sint Pieter Kathedraal vulde, nadat elke ordinantie hun was voorgelezen en verklaard, de handen opstak als bewijs van instemming, dan moet dat Calvijn herinnerd aan het schone schouwspel, toen de Israëlieten aan Jozua beloofden, dat zij de Heere zouden dienen en alleen zijn stem zouden gehoorzamen.

Het was één van de meest bezielende momenten in de maatschappelijke geschiedenis van Europa - zelfs van de wereld. Andere hervormers hadden wel eens enkele van zulke idealen ter sprake gebracht, maar niemand stelde zulke duidelijke regels vast als Calvijn en had zo de vrije hand om ze in praktijk te zien gebracht. Calvijn -bedenk, nog maar twee en dertig jaar oud- werd nu belast met zowel een geweldige hoeveelheid burgerlijk werk -commissies vergaderden elke week- als ook met prediking, onderwijzing, schrijven en briefwisseling. Hij stond gewoonlijk 's morgens om vijf uur op begon met te dicteren aan een student. Hij was weer bezig zijn „Institutie” uit te breiden voor de derde editie en ook met het schrijven van een commentaar op afzonderlijke boeken van de Bijbel. Idelette was in haar liefdevolle zorg voor zijn gezondheid en haar bemoediging alles wat hij kon verlangen. Door haar opgewekte, kalmerende woorden deed zij zijn moed herleven, wanneer zij soms tot wanhopig toe neerslachtig waren, als de steeds grotere moeilijkheden van het Europees Protestantisme aan zijn lasten werden toegevoegd. Zij gaf hem steeds de raad, om trouw te zijn aan God, wat het ook mocht kosten; en opdat hij er niet toe verleid mocht worden om met het oog op haar gemak en welzijn zich minder te wijden aan de gewetensvolle vervulling van zijn plicht, verzekerde zij hem van haar bereidheid om alle gevaren, die hem mochten overkomen, met hem te delen.”

In juli 1542, het eerste jaar, waarin het nieuwe bestuur in Genève op gang kwam, werd hun een zoontje geboren. Idelette was gevaarlijk ziek. Calvijn schreef aan zijn vriend Peter Viret te Lausanne, wiens vrouw een intieme vriendin van hen was: „Deze broeder, bringer dezès, zal u meedelen in welk een angst ik u thans schrijf. Mijn vrouw is voortijdig bevallen, niet zonder zeer groot levensgevaar. Moge de Heere op ons in genade

neerzien!" Idelette herstelde en op dit kind werden de meest hoopvolle verwachtingen van de ouders geconcentreerd. Zij beschouwden hem met een dankbaar hart als een gave van die milde Weldoener, van wie de kinderen een „erfdeel" zijn. Telkens als zij knielden voor de troon der genade was hij het voorwerp van hun vurige gebeden. Maar tot hun diepe smart werd de kleine jongen hun vroeg ontnomen. Idelette was geheel van streek. „Groet alle broeders", schrijft Calvijn aan Viret, „en uw vrouw, aan wie de mijne haar dank betuigt voor zoveel vriendelijke en godvruchtige vertroosting. Zij kan slechts door middel van een secretaris antwoorden en het zou haar zeer moeilijk vallen om zelfs maar een brief te dicteren. De Heere heeft ons stellig door de dood van ons zoontje een ernstige en bittere wond toegebracht. Maar Hij is zelf een Vader en weet wat voor zijn kinderen nodig is."

Twee jaar later kregen zij een dochter, maar op 30 mei van dat jaar schrijft Calvijn aan Farel: „Mijn dochttertje lijdt aan een voortdurende koorts", en het lieve kind was weldra dood. Een derde kind werd hun geschonken en op dezelfde wijze in de kindsheid weggenomen. Dit waren voor Calvijn en Idelette, te midden van hun dringende werkzaamheden, zware beproevingen. Roomse schrijvers hebben uit haat jegens Calvijn wrede dingen gezegd. „Hij trouwde met Idelette", zegt er één, „bij wie hij geen kinderen had, ofschoon zij in de bloei van haar leven was, zodat de naam van deze beruchte man niet werd voortgeplant." Sommige van deze leugenachtige beweringen werden zelfs tijdens het leven van Calvijn uitgesproken. „Baudouin bespot mij", schrijft hij, „om mijn kinderloosheid. De Heere gaf mij een zoon, maar nam hem spoedig weg. Baudouin beschouwt het als een schande voor mij, dat ik geen kinderen heb. Ik heb ontelbare zonen in de gehele christelijke wereld."

Zoals de roem van Genève toenam, zo deed dat ook haar bevolking, door de toevloed van vreemdelingen, studenten, die onder Calvijn wensten te studeren en vluchtelingen uit Frankrijk, België, Nederland, Engeland en Italië.

Een welkome vluchteling naar Genève was in die tijd Clément Marot, een Frans lyrisch dichter, die een boek met vijf en twintig berijmde psalmen had uitgegeven, bewerkt naar de Franse vertaling van het Boek der Psalmen. Dit boek was verbazend snel in alle gereformeerde kerken verspreid en het was zó

populair, daar het in de gehele landstreek op de wijzen van volksliederen werd gezongen, dat de Sorbonne achter de naam van Marot een zwart merkteken had gezet. Hij was gevlucht, eerst naar Navarre, waar koningin Margaretha hem zeer vriendelijk had gehuisvest, vandaar naar Italië, weer terug naar Frankrijk en nu tegen het einde van zijn leven naar Genève. Calvijn en Idelette boden hem hulp en gastvrijheid, Calvijn onderkende terstond de waarde van de berijmde psalmen en hij liet hem nog vijf en twintig psalmen berijmen en dit boek met vijftig psalmen werd, met een voorwoord van hemzelf, in 1543 uitgegeven. Spoedig verschenen edities in Frankrijk, België, Holland en Zwitserland en de drukpersen konden nauwelijks de vraag bijhouden. Het was voor de gemeente iets nieuws, om deel te nemen aan de dienst in het heiligdom. In het verleden moest het volk zwijgen, terwijl koorknapen zongen in een dode taal. Er was onder hen zelfs geen eerbied. Nu wisten zij wat er gebeurde en beter nog: zij konden zingen. Het was heerlijk! Het was bezielend!

Calvijn had daarbij oog voor het belang van geschikte melodien, die pasten bij de waardigheid en de schoonheid van de woorden. Daarom wendde hij zich tot de voortreffelijkste musici van zijn tijd. Guillaume Franc, van Straatsburg, gaf daaraan gehoor en aan hem danken wij enige schone Geneefse melodien. Nu werd de indrukwekkende „Old Hundredth” in de grote kerken en ook in de huizen gehoord.¹ Christoffel deelt mee, dat in Appenzell de gemeente te groot werd voor de kerk en zich naar de weiden begaf. „De echo van hun bergen beantwoordde de stem van de prediker en de psalmen, waarmee zij eindigden, mengden zich met het geruis van de bergstromen.”

„Alleen al deze instelling”, schrijft een historicus, „droeg machtig veel bij tot de verbreiding van het Evangelie. Zij werd een bijzonder onderdeel van de morgen- en avondgodsdienst in de gezinnen.” Hoezeer moet Idelette zich hebben verheugd in deze gewijde ontspanning voor haar man. Zij leerde de psalmen aan haar kleine meisjes, net zoals de predikanten die leerden aan de kinderen, die niet konden lezen en die, ook al konden zij niet

¹Dit is een Engelse berijming van Psalm 100 (door William Kethe), die werd gezongen op de melodie, die wij gebruiken voor Psalm 134 en voor het gezang: „Kom, Schepper Geest, bezoek uw kerk.” (Vert.)

*Een vroeg portret van Johannes Calvijn.
(Van het origineel in het Madama Paleis, Turijn, Italië.)*

lezen, ze zongen in hun boerenwoningen en ze zo weer aan hun ouders leerden. Zo klonken de liefelijke woorden van David opnieuw over de aarde.

Clement Marot, door al zijn gevaren een ziek man, stierf in 1544. Enige jaren later verzocht Calvijn aan Theodorus Beza, om het Psalmboek te voltooien.

In 1545 kwamen honderden Waldenzen, die door een verschrikkelijke vervolging uit hun dalen waren verdreven, over de Alpen van Genève. Calvijn en zijn vrouw deden hun uiterste best om hun gastvrijheid te verlenen door voor hen onderdak en werk te zoeken. Calvijn stelde een intekenlijst op om hen te ondersteunen en kreeg de Raad ertoe om hun werk te verschaffen bij het herstel van de versterkingen. Zij waren feitelijk zo ijverig, dat hun werd verweten, dat zij meer bezorgd waren voor die vreemdelingen dan voor de eigenlijke bevolking.

Slechts vijf jaar bloeide de merkwaardige kerkstaat van Genève, toen zich daarin breuken begonnen te vertonen. Ofschoon de „werkende leden” elk jaar werden gekozen en als zij ongeschikt bleken, konden vervangen worden, was er een harde kern in de Twee Honderd en de staat vond het moeilijk die aan te raken. Zij bestond uit leden van enige oude aristocratische en rijke families. Gewoon aan een vrij maatschappelijk leven, begonnen zij zich te ergeren aan de beperkingen en langzamerhand ontwikkelde zich een boosaardige partij, de Libertijnen genoemd. Daar hij ernaar streefde om geen aanzien van personen toe te passen, veroordeelde de Raad onpartijdig de gruwelen van deze mensen, maar prikkelde hen daardoor tot grote razernij en wekte ongelukkigerwijze enige sympathie bij velen van de Twee Honderd. In december 1547 ontstond een grote crisis, die de kleine republiek dreigde ten gronde te richten. Het was Calvijn zelf, die zij haatten. Er werd een vergadering bijeengeroepen en de libertijnse leden van de Twee Honderd gingen erheen met het zwaard in de hand. Vrienden van de predikanten smeekten hen om niet te gaan. Idelette lag thuis met een slepende ziekte en zag bevend Calvijn alleen naar de raadskamer gaan. Een groot rumoer ontstond. Hij zag er onverschrokken uit en het werd stil. „Ik weet”, zei hij, „dat ik de eerste oorzaak ben van deze verdeeldheden. Ge verlangt mijn leven en ik ben bereid om te sterven. Als ge opnieuw Genève wilt redden zonder het Evangelie, dan kunt ge dat proberen.” Deze uitdaging bracht de Raad tot bezinning. De mannen herinnerden zich de vroegere wanordelijkheden en hoe zij juist om deze man een smeekbede naar Straatsburg hadden gezonden. Er kwam rust in de vergadering en Calvijn reikte de oppositieleider de hand.

Maar het was slechts een wapenstilstand. „Die mocht voor Calvijn”, zo lezen wij, „nog geen week duren.” En nu kwijsde

zijn geliefde Idelette weg. Het was voor de Hervormer een zeer donkere tijd. Hij werd op straat openlijk beledigd, honden werden naar hem genoemd, en hij zag diezelfde leider, Perrin, zó-zeer de gunst verwerven, dat hij tot voorzitter van de Raad werd gekozen. Hij zag in, dat de dag zou komen, waarop Genève staande blijven of vallen moest. Wij weten, dat zij staande bleef en dat de Libertijnen zes jaar later in een merkwaardig schouwspel aan de Tafel des Heeren werden verslagen, maar Calvijn wist dat nog niet en zijn laatste dagen met Idelette waren zeer donker. Drie dagen voor haar dood sprak hij met haar over haar twee eigen kinderen. „Ik heb ze reeds opgedragen aan de Heere”, zei ze. „Dat zal niet verhinderen, dat ik voor hen zal zorgen”, zei hij. „Ik ben er zeker van, dat je de kinderen, waarvan je weet, dat zij aan de Heere opgedragen zijn, niet zult veronachtzamen”, antwoordde zij. „Deze verheven zielsgesteldheid”, zei Calvijn later, „zal mij krachtiger beïnvloeden dan honderd aanbevelingen dat zouden hebben gedaan.”

„O heerlijke opstanding”, waren haar laatste woorden. „O God van Abraham en van al onze vaders! Uw volk heeft vanaf het begin en in alle eeuwen op U vertrouwd. Niet één is beschaamd gemaakt. Ook ik zal uitzien naar uw zaligheid.” Calvijn was tot het einde bij haar en „sprak tot haar over de vreugde, die zij van elkaar hadden genoten gedurende de tijd van hun echtvereniging (slechts negen jaar), en over haar verwisseling van een verblijf op aarde met het Vaderhuis hierboven.”

Zij stierf op 5 april 1549. Calvijn was nog maar veertig en had nog vijftien jaar (het getal van Hiskia) zonder haar voor zich. Gedurende haar gehele ziekte was zij bijgestaan door de uitnemende dokter Benedictus Textor, aan wie Calvijn in dankbare herinnering zijn commentaar op 2 Thessalonicenzen opdroeg.

Calvijn was over haar dood bitter bedroefd, maar omdat hij in staat was om zonder onderbreking zijn plichten te vervullen, hebben zijn vijanden gezegd, dat hij ongevoelig was. „Ik doe wat ik kan”, schrijft hij, „om niet geheel door verdriet verteerd te worden. Ik ben beroofd van de beste levensgezellin, zij was de trouwe helpster in mijn bediening Mijn vrienden laten niets ongedaan om tot op zekere hoogte de smart van mijn ziel te verzachten..... Moge de Heere Jezus u sterken door zijn Geest en ook mij, in deze zware beproeving, die mij zeker zou hebben

verpletterd, als Hij, wiens taak het is om de gebogenen op te richten, de zwakken te sterken en de moeden kracht te geven, mij vanuit de hemel geen hulp had geboden.”

De tijd verzachtte de bitterheid van zijn smart, maar als hij aan Idelette dacht, dan was hij later dikwijls zeer zwaarmoedig en in het verlangen van zijn vermoeide ziel naar de hemelse rust, maakte de gedachte om voor altijd met haar verenigd te zijn, de hemel nog begeerlijker. Door wat hij bij die gelegenheid leed in het diepst van zijn hart, werd hij met inniger medelijden bewogen dan hij vroeger voelde voor zijn broeders, die met een soortgelijke beproeving werden bezocht. „Welk een ernstige wond”, schreef hij aan een vriend, die zijn vrouw had verloren, „de dood van uw uitnemende vrouw u heeft toegebracht, weet ik uit mijn eigen ervaring. Ik herinner mij, hoe moeilijk het was om mijn verdriet te boven te komen..... Moge de Heere van uw weduwnaarschap uw droefheid verzachten door de genade van zijn Geest, u leiden door zijn Geest en uw arbeid zegenen.”

10.

Marjorie Bowes, de vrouw van Knox

Mevrouw Bowes en haar dochter Marjorie behoorden tot de aanzienlijke stand van Berwick aan de Tweed, in de tijd toen John Knox daar door aartsbisschop Cranmer in 1548 werd aangesteld. Knox was vier en veertig jaar en stond nog maar op de drempel van zijn belangrijke loopbaan. Zijn benoeming tot rondreizend prediker was iets nieuws. Zij kwam op de volgende wijze tot stand. Cranmer had onder koning Eduard VI en zijn Protector¹ de bevoegdheid ontvangen om de Reformatie door geheel Engeland te verbreiden, maar hoe kon dit in de praktijk volbracht worden? Er waren Engelse Bijbels in de kerken gelegd, er was veel belangstelling voor de gereformeerde leringen, maar er was ook grote onkunde en verborgen vijandschap, evenzeer bij de bisschoppen als bij het volk. Godvrezende predikanten op daartoe geschikte kansels plaatsen scheen niet voldoende. Toen kwamen zij op het uitnemend plan om geleerde Protestanten van het vasteland uit te nodigen en sommigen van hen aan te stellen als professoren om een groep verlichte jongemannen te vormen en anderen als rondreizende predikers. Knox was twee jaar daarvoor bij St. Andrews door de Fransen gevangen genomen en op de galeien geplaatst. Bij zijn vrijlating durfde hij zich niet in Schotland te vertonen vanwege zijn daar juist voor zijn gevangenneming uitgesproken preken. Maar nauwelijks was hij in Londen aangekomen, of hij werd bij de Raad voor dit werk van rondreizend prediker aanbevolen en al spoedig bestemd voor Berwick, een belangrijke garnizoensstad. Het werk trok hem sterk aan. Hij wierp zich erop met ijver en liefde en bracht daardoor in het district zowel een opmerkelijke verandering van het hart, als een verbetering van gedrag tot stand, met name in het garnizoen.

Mevrouw Bowes was reeds van het pausdom afgetrokken naar de gereformeerde leer, maar nu „verschafte zijn preken haar veel onderwijzing en genoegten.” Zij had grote waardering voor

¹Eduard Seymour, na de dood van Hendrik VIII, hertog van Somerset en „Protector” van het koninkrijk. (Vert.)

zijn talenten en karakter en werd als een moeder voor hem. Gedurende deze twee jaar bloeide een wederzijdse genegenheid op tussen Knox en Marjorie Bowes en voordat hij Berwick verliet, „legde hij onder getuigen een belofte van trouw aan haar af.” De heer Bowes, Sir Robert zijn oudere broer en enkele andere bloedverwanten waren tegen het huwelijk gekant, deels door familietrots, deels door gebrek aan sympathie voor de Reformatie. Om deze reden werd het huwelijk uitgesteld en verdrietige brieven openbaren de gekwetste gevoelens van de zijde van Knox en Marjorie jegens hun bloedverwanten. In deze tijd was Knox één van de hofpredikers van koning Eduard geworden (Latimer, Bradford en Grindal waren de anderen), met meer gezag bekleed, maar nog steeds rondreizend, nu eens in Londen, dan in het Westen en soms weer in het Noorden. Maar 1553 brak aan. De jonge koning stierf. Koningin Maria kwam op de troon. Knox, thans in Berwick, trouwde nu met zijn Marjorie, ofschoon haar vader nog steeds afkerig was van de verbintenis. De dames verlangden, dat Knox in het district zou blijven wonen, buiten gevaar en mevrouw Bowes deed een ernstig beroep op haar man om iets van zijn ruime middelen te gebruiken om hen in een passende woning te zetten, maar niets kon hem daartoe overhalen. En Knox wilde zijn werk, dat nu groot gevaar meebracht, niet opgeven. De arme Marjorie moest leven onder de aanhoudende ongenade van haar vader en in grote bezorgdheid voor haar man. Hovelingen en geleerden, die de stoutmoedige woorden van de koninklijke hofpredikers hadden moeten verdragen, keerden zich nu tegen hen, zodat het leven van deze godvrezende mannen in gevaar was. Knox, terug in Londen, ontsnapte nauwelijks aan de dood en vluchtte naar Frankrijk.

Nu hij weg was, werden Marjorie en haar moeder door de familie van vaderszijde aan heel wat vervolging blootgesteld, niet zozeer omdat zij vasthielden aan de gereformeerde leringen, als wel om de „dwaasheid”, dat zij zich niet aanpasten bij het toenmalige bewind. Maar geen van beiden wilde toegeven. Ondanks haar schuchter karakter (mevrouw Bowes was inderdaad een vrouw met een nederig gemoed, voor wie Knox ter bemoediging zijn „Sterkte voor de beproefde”, een verklaring van Psalm 6 heeft geschreven) „besloten zij in geen geval het geloof te verzaken, dat zij hadden aangenomen in de volle overtuiging van zijn

waarheid." Knox versterkte hen daarin door zijn brieven. ... Volhardt moedig tot het einde en buigt nooit voor die afgod, dan zal de rest van wereldse moeilijkheden voor mij verdragelijker zijn..... Tot mijn vertroosting schijn ik erover te mogen juichen, dat God nooit zal dulden, dat ge in die fout valt." Tijdens deze gehele vervolging waren zij in staat om heimelijk met enige gelijkgezinden samen te komen en ofschoon zij van de prediking verstoken waren, verheugden zij zich met elkaar in een eenvoudige vorm van godsdienstoefening.

Gezicht op Genève, voorstellend het eiland Rousseau.

Het kwam, „aan het einde van de oogsttijd van 1555”, tot een blijde hereniging, maar in werkelijkheid wenste Knox een

geheime reis in Schotland te maken. Wanneer hij zijn vrienden ontmoette, dan vond hij daar „een hevige dorst naar het Woord”, en daarom kon hij zich niet losrukken. Tenslotte voegden Marjorie en haar moeder, die nu weduwe was, zich in Edinburgh bij hem en zij trokken heen en weer van vriend tot vriend. Het was voor hem te gevaarlijk zich blijvend te vestigen en toen hij het volgend jaar een uitnodiging ontving om predikant te worden bij de Engelse gemeente te Genève, meende hij die te moeten aannemen. Marjorie en haar moeder namen afscheid van hun vrienden „met niet weinig droefheid voor hun hart en voor velen van ons”, zegt Knox en zij gingen scheep van Leith naar Dieppe. Na een afscheidsbezoek aan de broeders op verschillende plaatsen (evenals Paulus), volgde Knox hen. Gedurende drie jaar woonde hij rustig in Genève, waar twee zonen werden geboren. Marjorie was geliefd bij allen, die haar in het buitenland kenden en Calvijn noemde haar „echtgenote, van wie haars gelijke nergens werd gevonden.” (Hij had zijn Idelette zeven jaar vroeger verloren.) De vriendschap van Calvijn, iets jonger dan hijzelf, was kostelijk voor Knox, maar toch voelde hij zich al die tijd in ballingschap, zodat hij, toen hij van de Schotse protestantse edelen een uitnodiging ontving, er terstond gehoor aan gaf en in januari 1559 huiswaarts keerde. Zij gezin liet hij achter, totdat hij zich zeker voelde van hun veiligheid in Schotland. Zij werden te zijner tijd opgehaald en maakten de saaie reis, waarvoor vergunningen en paspoorten nodig waren, evenals tegenwoordig. Marjorie overleefde de vestiging in Schotland niet lang. Ofschoon hij nu een geregelde bediening had en een „geriefelijke woning voor haar en haar kinderen”, was het te laat. Zij stierf aan het einde van dat jaar en liet aan haar twee zoons, Nathanaël en Eleazar, deze zegen na, „dat God, om den wille van zijn Zoon Christus Jezus, hen in zijn barmhartigheid zou maken tot ware godvrezenden en tot zulke oprechte aanbidders van Hem, als er ooit uit de lendenen van Abraham zijn voortgesproten.”

De twee jongens groeiden op tot waardige zonen van hun vrome ouders. Beiden studeerden aan de St. John Hogeschool, te Cambridge; de één werd lector en de andere prediker aan de Hogeschool.

Het was ongeveer twee jaar na de dood van Marjorie, dat Maria, koningin van de Schotten, in Edinburgh kwam, zodat zij nooit

heeft geweten van de grote moeilijkheden en botsingen tussen deze twee tegenovergestelde karakters, wat tegenwoordig bijna alles is wat de hedendaagse lezer van Knox weet, gebeurtenissen, die in menige roman en in menig televisiespel de nadruk kregen en verdraaid zijn.

11.

Catharina Willoughby, hertogin van Suffolk

Toen Hendrik VIII met Catharina van Aragon trouwde, bevond zich onder de Spaanse hofdames, die deze prinses meebracht, ene Maria van Salines. Na een kort verblijf aan het Engelse hof trouwde Maria met een Engelsman, Lord Willoughby de Eresby. Zij kregen twee zoons, die jong stierven en een dochter, Catharina. Zij was tien jaar oud, toen haar vader stierf. Haar moeder was altijd een zeer trouwe vriendin geweest van de slecht behandelde koningin Catharina en toen zij hoorde, dat deze dame op sterven lag, vroeg zij aan Thomas Cromwell toestemming om haar te bezoeken. Haar smeekbrief, uit het poortgebouw, is nog altijd bewaard gebleven. Haar verzoek werd afgewezen, maar in het minst niet ontmoedigd, ging zij op reis naar het kasteel, waar de koningin lag, overwon door haar overredingskracht de tegenstand van de wachtposten en ging de kamer van de koningin binnen. Zij bracht een dag en een nacht bij haar door, tot grote vertroosting van hen beiden en de volgende dag stierf de koningin. Deze daad van medelijden was niettemin een duidelijke ongehoorzaamheid, die het mogelijk maakte, dat de toorn van de koning op haar hoofd zou neerkomen.

Haar dochter Catharina erfde iets van deze aard van in praktijk gebrachte vriendelijkheid, die het gevaar over het hoofd kon zien. Daar haar twee broers waren gestorven, was zij nu de enige erfgenaam van de nalatenschap van haar vader en zoals dat in die dagen de gewoonte was, werd haar voogdijschap en opvoeding aan een adellijk gezin toevertrouwd, in dit geval aan dat van de hertog van Suffolk. Hij was een zwager van Hendrik VIII, daar hij was getrouwd met diens zuster Maria, die slechts drie maanden de vrouw was geweest van koning Lodewijk XII van Frankrijk. Hij was vanaf hun jonge jaren de vriend van Hendrik geweest en hij was de enige man in Engeland, die gedurende zijn gehele leven de genegenheid van de koning heeft behouden. Charmeur als hij was, nam hij in de staatkunde een onzekere standpunt in, daar hij de voorkeur gaf aan de rol van

toeschouwer en een rustig landleven genoot. Hij en zijn mooie vrouw Maria, die hij al als meisje had liefgehad, woonden, ver van de beslommingen van het hof, rustig in Weston Stow Hall, toen een zeer uitgestrekt landgoed, ongeveer zes en een halve kilometer van St. Edmundsburg.

De hertog vervulde getrouw zijn plicht voor zijn jonge pupil en prinses Maria had het toezicht op haar opvoeding. Catharina was een opgewekt meisje. „Zij had een natuurlijke aanleg voor vrolijkheid, waaraan zij zich dikwijls overgaf. Door haar schalkse, geestige opmerkingen vrolijkte zij de gezellige kring op en zij kon met goed gevolg van ironie en sarcasme gebruik maken.”

Zij was ook zeer goedhartig en stond vlug klaar om in deerniswekkende gevallen hulp te bieden. De lieve prinses, die haar vormingsjaren had begeleid, stierf, toen Catharina twintig jaar was. Een jaar later trouwde zij met haar voogd, de hertog. Ondanks hun verschil in leeftijd, want hij was heel wat ouder dan zij, leefden zij in volkomen eensgezindheid en genegenheid. Zij kregen twee zoons, Hendrik en Karel.

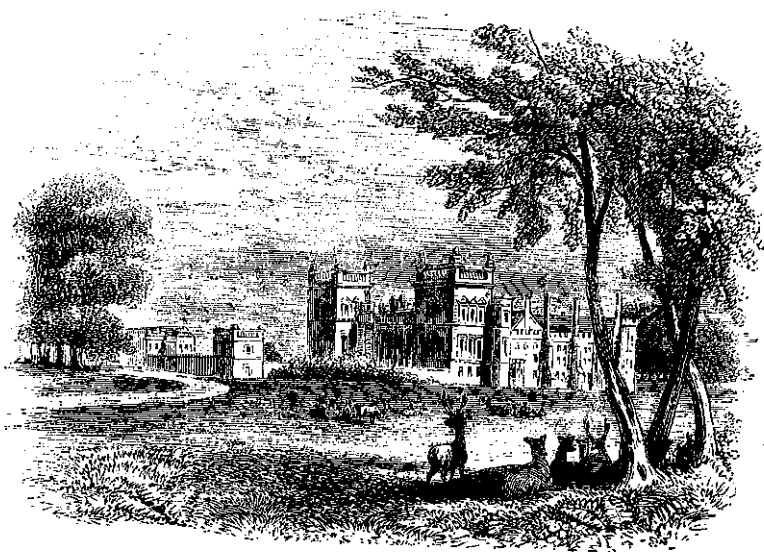
Ten aanzien van de gereformeerde godsdienst had zij natuurlijk een verstandige kijk op alle wederwaardigheden van de godsdienst onder de regering van koning Hendrik, maar het eerste ware blijk, dat wij krijgen van het overhellen van haar sympathieën naar de Reformatie, is gelegen in de aanstelling van een protestantse gewezen kloosterling, Alexander Seaton, tot hofprediker. Hij had het hof van Jakobus V van Schotland moeten ontvluchten vanwege zijn moedige veroordeling van de geestelijkheid, die Patrick Hamilton als de eerste martelaar te St. Andrews op de brandstapel had gebracht. Seaton was een vriend van Hamilton geweest en hij had de leer, die hij had gepredikt, lief. Toen zijn leven in Schotland gevaar liep, was hij naar Engeland gekomen en het is wel zeker, dat de hertog en de hertogin van Suffolk hem geen schuilplaats zouden geboden hebben, als zij toegewijde roomsen waren geweest. Seaton predikte het Evangelie in zijn zuiverheid en hij hield vooral van het onderwerp van de rechtvaardiging door het geloof in Christus, gesteld tegenover het vertrouwen op goede werken. Hij bleef in hun gezin tot aan zijn dood, zes jaar later. „Zo Seaton al niet”, zegt zijn levensbeschrijver, „de grondslag heeft gelegd van hun geloof in de gereformeerde beginselen, toch kan er weinig

twijfel aan bestaan, of hij heeft hen daarin versterkt door zijn onderricht en omgang."

In 1545 stierf de hertog en de hertogin, die nu één en dertig jaar was, moest alléén de gevaren van hen, die de gereformeerde godsdienst gunstig gezind waren, onder de ogen zien. In die tijd begon Hendrik VIII oud en ziek te worden en de roomse partij deed onder Stephen Gardiner, de bisschop van Winchester, haar best om hem te beïnvloeden tot het herstel van hun geloof. De regering van Hendrik was gekenmerkt door onstuimige veranderingen. Eens had hij de Reformatie begunstigd en was aartsbisschop Granmer zijn gunsteling en daarna waren Wolsey en de roomsen aan de macht gekomen. Eerst werden er Bijbels in de parochiekerken gelegd en later werden zij verboden. Catharina Parr was nu koningin en zij begunstigde de gereformeerde leer. Om de kennis van de Schriften onder het volk te verbreiden, had zij besloten om de Parafrasen van Erasmus van het Nieuwe Testament in het Engels te vertalen. Zij nam geleerden in dienst om dit werk te verrichten en men zegt, dat zij zelf het Evangelie naar Mattheüs heeft vertaald. Toen Erasmus ze voor het eerst had uitgegeven, had hij ze terloops persoonlijk opgedragen aan de vier voornaamste monarchen: Mattheus aan Karel V, keizer van Duitsland; Markus aan Frans I, van Frankrijk; Lukas aan Hendrik VIII; en Johannes aan Ferdinand, aartshertog van Oostenrijk, waaraan werd toegevoegd: „God geve, dat zoals de boeken van het Evangelie op gepaste wijze uw namen samenvoegen, zo ook de Geest van het Evangelie uw harten in eensgezindheid moge verenigen."

De hertogin van Suffolk was een intieme vriendin van koningin Catharina en beiden zagen het gevaar, waarin zij door de sluwe opzet van bisschop Gardiner verkeerden. De politiek van deze bisschop was erop gericht om het protestantse geloof met wortel en tak uit te roeien. Een luchtig grapje van de hertogin in tegenwoordigheid van een groot gezelschap, dat bij haar aan huis dineerde, zat hem nog altijd dwars. Hij was de man, die Anna Askew gevangen zette, daar hij wist, dat zij een vriendin was van verscheiden adellijke dames, die het gereformeerde geloof waren toegedaan en die haar had gemarteld om de namen eruit te krijgen van hen, die met haar bevriend waren. Hij verdacht de hertogin ervan, dat zij er één van was. Anna had haar vriendinnen niet verraden en werd op de brandstapel

verbrand, als een voorbeeld, zo verklaarde Gardiner, van wat elk van hen kon overkomen. Hij smeedde zelfs het plan om koningin Catharina te arresteren, omdat natuurlijk dat boek van haar sympathieën blijk gaf. Hij had Hendrik voortdurend tegen haar opgehitst en tenslotte zijn handtekening verkregen onder een akte, waarin zij werd beschuldigd van verraad, waardoor zij in de Tower gevangen gezet kon worden. Een afschrift van dit stuk dat uit de zak van de kanselier viel, werd opgeraapt en aan Catharina getoond. Terstond zag de arme koningin het blok en de bijl voor zich en viel in zwijm. Zij werd een tijdlang ernstig ziek en haar dokter, die beseftte, dat dit kwam door een geestelijke overspanning, gaf haar de raad om haar leven te redden door zich volkomen aan Hendrik te onderwerpen. Na haar herstel ging zij naar de kamer van Hendrik, alsof zij geheel onkundig was van een samenzwering tegen haar. Hij verwelkomde haar en nodigde haar zelfs uit om haar mening te zeggen over een onderwerp, waarover hij met enige godgeleerden in discussie was. Zij was wel zo handig, dat zij niet uitgehoord wilde worden, maar zij sloot zich gedwee bij zijn wijsheid en oordeel aan, zodat zij weer zijn genegenheid won. Eerst de volgende dag, toen Hendrik en de

Het kasteel Grimsthorpe, in Lincolnshire.

dames in de tuin waren, kwamen Gardiner en de kanselier met een groepje soldaten de akte van beschuldiging aanbieden en alle vier dames arresteren. Zij had Hendrik zozeer tot andere gedachten gebracht, dat hij, toen Gardiner en de kanselier verschenen, hen met afschuw van de plaats wegjoeg, zodat zij uit vrees voor hun eigen hoofd, zich snel terugtrokken. Het leven van Catharina was gered, maar zij moest, gedurende die enige laatste maanden van het leven van de grillige koning, zeer voorzichtig te werk gaan.

Bij de dood van Hendrik en de troonsbestijging van Eduard VI werden de bordjes verhangen. De protestantse partij kwam terstond aan de macht en de nieuwe regering liet geen tijd verloren gaan om hervormingsmaatregelen te treffen. De twee wrede bisschoppen, Bonner van Londen en Gardiner van Winchester, werden gevangen gezet, omdat zij weigerden in te stemmen met de gereformeerde leer, die in hun bisdom werd gepredikt. Het verhaal doet de ronde, dat de hertogin, toen zij op zekere dag met enige vriendinnen in de buurt van de Tower wandelde, Gardiner door het venster van zijn cel zag kijken. Hij nam zijn baret voor haar af en glimlachte beminnelijk. Maar zij riep uit: „Het is prettig voor de lammeren, wanneer de wolf opgesloten zit.” Zijn glimlach verflauwde en hij wierp haar een wraakzuchtige blik toe.

Engeland werd nu een toevluchtsoord voor honderden, die het overzee moeilijk hadden. De hertogin had zeer grote belangstelling voor hen - tenslotte telden zij over de tweeduizend - en door haar invloed op de jonge koning had zij er de hand in om hun een kerk te bezorgen en in de praktijk hielp zij hen op elke manier. De aanzienlijkste van deze mannen was Johannes à Lasco, die werd aangesteld tot superintendent van de Franse, Duitse, Belgische en Italiaanse gemeenten. Hij was een edelman uit Polen, verwant aan hun koning en door zijn oom, de primaat, voor de kerk bestemd. Na een zorgvuldige opvoeding in Polen bezocht hij verschillende Europese universiteitssteden en kwam hij in aanraking met de Hervormers. „Onderzoek de Schriften” was het advies dat hij van Zwingli kreeg. Hij werd te Bazel een gunsteling van Erasmus en hij vertoefde daar ongeveer een jaar. Hij had de roomse kerk nog niet verlaten en bij zijn terugkeer in Polen werd hem het bisdom Krakau aangeboden, dat tot het primaatschap van Polen had kunnen leiden. Zijn oom, de

primaat, die vreesde, dat de jongeman gedurende zijn reizen ketterse opvattingen had opgedaan, liet hem een bewijs van trouw aan het roomse geloof ondertekenen. A Lasco deed dat, maar bij zichzelf besloot hij, om een hervorming van binnen uit te bewerken. Maar door een nauwe omgang met de geestelijkheid, die onder hem stond, ontdekte hij al spoedig, dat dit onmogelijk zou zijn. Hij legde zijn hoge ambt neer en deelde aan de koning moedig zijn redenen mee. Hij moest zijn geboorteland verlaten. Gravin Anna, van Friesland, nodigde hem uit om zijn gaven te besteden aan de vestiging van het gereformeerde geloof. Het kerkelijk leven van het land was zeer verward en hij ontmoette dikwijls hevige tegenstand, maar zijn kalme moed, wijs beleid, duidelijke uiteenzetting van de belangrijke leerstukken en zijn voortreffelijke organisatorische gaven brachten binnen zeven jaar een opmerkelijke verandering teweeg, zodat Oost-Friesland (Emden was daarvan de hoofdstad) daarna in latere moeilijkheden een waar toevluchtsoord werd voor Nederlanders en anderen.

Uit Engeland kwam nu een dringende uitnodiging van Cranmer tot à Lasco, om op dezelfde wijze in Engeland hulp te bieden. Hij nam die aan en bracht zes maanden door in het Lambeth-paleis¹, waar hij hielp bij de formulering van de Negen en dertig Artikelen en bij het organiseren van het werk voor rondreizende predikers. (Zoals u zich zult herinneren, was John Knox er één van.) Bij dit alles was de hertogin van Suffolk een ware medewerkster. De verwachtingen waren hoog gespannen, dat de invloed van deze verlichte mannen die door hun lijden hun liefde voor Christus hadden bewezen, een ver reikende reformatie in het gehele koninkrijk zouden tot stand brengen.

De hertogin begon nu ook met het hervormingswerk in haar eigen gebied. Zij woonde doorlopend op Grimsthorpe, in Lincolnshire, het erfgoed van Willoughby de Eresby. Zij had in elke kerk een exemplaar van de Engelse Bijbel neergelegd en de geestelijkheid aangemoedigd om die ernstig te bestuderen en aan het volk te onderwijzen. Zij beval, dat altaren en beelden verwijderd moesten worden en de bedevaarten werden verboden. De kinderen moesten worden onderwezen in de Tien Geboden in het Engels en ook in een eenvoudige catechismus

¹De residentie van de aartsbisschop van Canterbury. (Vert.)

Koning Eduard VI.

van het gereformeerde geloof. Zij onderwees zorgvuldig haar eigen twee zoons en had het geluk hen te zien opgroeien tot zeer belangstellende jongens, knap, beschaafd, vloeiend Frans en Latijn sprekend en allebei dol op de studie. Zij leken op Eduard, hun koning en Catharina koesterde plannen voor een goed huwelijk van beiden, ofschoon zij verklaarde, dat hun, in afwijking van de meeste aristocraten van die dagen, enige vrijheid van keuze zou worden toegestaan. Hun moeder koos voor hen de beste leraars en geleerden, die op Grimsthorpe werden uitgenodigd, genoten van hun bezoeken aan dit intellectueel gezin. Hendrik, de oudste, hield ervan een onderwerp voor discussie aan de hand te doen en humor en bescheidenheid gingen samen met een schitterende gevatheid.

Bisschop Hugh Latimer, die een geliefd prediker voor Eduard VI was geworden, was een druk bezoeker van Grimsthorpe en hij hield van deze zo veelbelovende jongens. Hij preekte dikwijls in

haar zalen en jaren later bekostigde zij de uitgave van enkele belangrijke, oprechte preken, die hij daar had gehouden. Op zijn veertiende jaar werd Hendrik voor een jaar naar Frankrijk gezonden en terwijl hij de mannen van de school behaagde door zijn bekwaamheden, verbaasde hij hen ook door zijn atletische vaardigheid. Zij waren zeer verrukt over zijn rijden en rennen te paard, in wapenrusting en hij was erg knap in dat kunststuk en hij kon heel goed, hoe jong ook, een charge uitvoeren tegen zijn staf.¹ Karel, de jongste, was zwakker, maar even knap, vrolijk, geestig en muzikaal. Toen Hendrik in Frankrijk was, werd hij naar Cambridge gezonden. Toen het jaar was verstreken, ging Catharina zelf naar Cambridge en liet beiden inschrijven aan het St. John College. Zij werden onder toezicht gesteld van Dr. Haddon, een gevierd geleerde functionaris aan de universiteit en hoogleraar in het burgerlijk recht. Ook hier waren heel wat gevluchte doctoren in de godgeleerdheid en rechtsgeleerden en de hertogin was zo ingenomen met de gelegenheid om hen te ontmoeten en van de omgang met hen te genieten, dat zij om die reden zelfs kamers huurde. Zij had klaarblijkelijk zelf een wetenschappelijke geest. Eén van de voortreffelijkste mannen te Cambridge was juist in die tijd Martin Bucer, van Straatsburg. Hij was niet gekomen als vluchteling, maar op uitnodiging van Eduard VI en dat om zijn reputatie. De hertogin bewonderde hem in hoge mate. Hij werd aangesteld tot professor in de godgeleerdheid en zij vertrouwde haar zoons toe aan zijn onderwijs. Wat haar bijzondere bewondering voor hem afdwong, was het aan de dag leggen van de christelijke genadegaven, die zij in hem zag. Daarom achtte zij het een voorrecht, dat zij hem kon helpen, toen hij ziek werd. Zij verschaftte hem alles wat kon dienen tot verlichting van zijn pijn en zeide, dat zij, naast God, het middel hoopte te zijn om een leven, zo waardevol voor de kerk, te verlengen. Maar hij stierf. Kort daarna keerde de hertogin naar haar woning terug. In de zomer van datzelfde jaar 1551 brak in Cambridge de „zweetziekte” uit. Catharina beval aan haar zoons een tijdje te gaan vertoeven bij bisschop Bugden, in zijn paleis te Lincoln. Catharina was zeer bezorgd over hen en vanwege een plotseling voorgevoel reisde zij zelf daarheen. De jongens hadden met een

¹Het hem ter beschikking gestelde personeel. (Vert.)

heel goede vriendin van het gezin het avondeten gebruikt en zij waren volkomen gezond, toen Hendrik zei: „Waar zullen wij morgenavond eten?” „Een van beide, hier of in de woning van een andere vriend van jullie”, zei de dame verrast. „Volstrekt niet”, zei hij, „want na deze zullen wij hier nooit meer samen het avondeten nuttigen.” Hun vriendin keek verontrust op, maar met een glimlach zei hij tot haar, dat zij niet bang moest zijn. De hertogin kwam en omhelsde hen blij en opgelucht, maar al heel spoedig daarna werden zij beiden ziek en ondanks alles wat zij en de dokter konden doen om de razende koorts tot staan te brengen, waren zij binnen vijf uren dood. Karel overleefde zijn broer ongeveer een half uur en zij probeerden de dood van zijn broer voor hem verborgen te houden, daar hij in een kamer lag in de andere vleugel, maar hij voelde het aan en zei tegen de dokter, dat hij wist, dat zijn broer was heengegaan en dat hij hem spoedig zou volgen.

Zij waren heengegaan, onherroepelijk, haar enige kinderen, de geliefde zoons, die zoveel voor haar en de protestantse zaak beloofden. Catharina was verdoofd door smart. Het nieuws was het voornaamste onderwerp van verdrietige gesprekken. Men wist niet, dat deze jongelui genadig waren weggenomen voor het onheil, dat zou komen. Catharina ontving veel hartelijke brieven van vrienden, die allen waren geschokt door deze grote tragedie. Een bewonderenswaardige, christelijke overgave werd haar geschonken en zij was ertoe in staat om enige weken later aan haar vriend William Cecil te schrijven: „Ik dank God, goede meneer Cecil, voor al zijn weldaden, waarmee het Hem behaagd heeft mij te overladen en ik houd waarlijk deze laatste (en op het eerste gezicht strengste en bitterste) kastijding niet voor de minste van zijn weldaden, aangezien ik nooit tevoren door enige andere zo goed zijn macht heb leren kennen, zijn liefde en barmhartigheid en mijn eigen goddeloosheid en de ellendige toestand, die ik zonder Hem zou moeten verduren. En om u ervan te verzekeren, dat ik in Hem een grote vertroosting heb ontvangen, zou ik dat graag doen door een gesprek en een bezoek bij u. Maar omdat ik moet belijden, dat ik niet meer ben dan zondig vlees, daarom kan ik niet goed mijn ware vrienden aanschouwen, zonder een deel van het van Adam overgebleven kwaad, dat ik namelijk bedroefd schijn te zijn om iets, waarvan ik weet, dat ik er mij eerder over moet verblijden....”

Hun mentor, Dr. Haddon, hield voor de universiteit een welsprekende lofreden over de jongemannen in het Latijn en prachtige verzen van geleerden openbaarden de genegenheid en het verdriet, dat door allen, die hen hadden gekend, werd gevoeld.

Tot een blijvend aandenken aan haar twee zoons schonk de hertogin 6 pond, 13 shillings en 4 pennies per jaar voor het onderhoud van vier studenten aan het St. John College. De dood van deze twee jongens betekende het vervallen van het hertogdom Suffolk en zo werd het drie maanden later geschonken aan de graaf van Dorset, de vader van lady Grey, een bloedverwant van moederszijde. Twee jaar later trouwde Catharina met een heer, die bij haar in dienst was, Richard Bertie, een protestant van Pruisische afkomst, aan wiens voorouders een kasteel in Kent was geschonken, bekend als Bearsted. Zij behield als gunst de titel van hertogin. Dit huwelijk was een rijke zegen voor Catharina, want de protestantse zaak kreeg nu te maken met de barensweeën van het onheil. De jonge koning Eduard VI stierf. Toen volgde de wanhopige greep naar de macht door de hertogen van Northumberland en Suffolk, om lady Jane op de troon te zetten. Maar Maria Tudor was natuurlijk de rechtmatige pretendente en haar aanhangers onderdrukten snel de coup en brachten allen, die eraan hadden meegedaan, op het schavot. Catharina had het ongenoegen van koningin Maria getrotseerd, door te pleiten voor het leven van de jonge Jane, maar zij moest zich onverrichterzake terugtrekken. De hooghartige koningin, zo wordt gezegd, was er ook over ontstemd, dat Catharina een man van een lagere stand dan zijzelf had getrouwd. Eén levensbeschrijver echter verhaalt ons, dat Richard Bertie een man was van veel hoger kwaliteiten (en opvoeding) dan haar eerste man, de hertog. Hij was van ongeveer haar eigen leeftijd en beheerde haar financiën.

Zelfs voordat Maria werd gekroond, hadden snel veranderingen plaats. De buitenlandse vluchtelingen ontvingen een paspoort en werden weggezonden naar hun eigen land. Verhaald wordt, dat honderden Protestanten stonden geschaard langs de oever van de rivier te Gravesend, om afscheid te nemen van de geliefde à Lasco en de ballingen, die het land niets dan goeds hadden gebracht. Aartsbisschop Cranmer, die de storm had zien aankomen, had heimelijk aan Engelse vrienden de raad gegeven,

om met hen mee te gaan en men zegt, dat over de duizend Engelsen in een vermomming zijn meegegaan.

In zijn gunst zorgde God ervoor, dat de vervolging, die in Engeland begon, in enige andere landen voorlopig afnam, zodat zij op die manier in staat waren deze mensen een schuilplaats aan te bieden. Bisschop Gardiner werd uit de Tower vrijgelaten en de vrome bisschop Ridley erin gebracht, om spoedig te worden gevolgd door Latimer, Hooper, Saunders, Bradford en een menigte van de uitnemendste vrome mannen uit het land. Een brief van Ridley aan een vriend onthult, dat de hertogin hem een ruim bedrag aan geld zond voor wat hij in de gevangenis nodig had, maar dat hij dat doorgaf aan „een broeder, die het harder nodig heeft dan ik”. Dit is waarschijnlijk Latimer geweest. Catharina kon aanvankelijk veel weldaden bewijzen aan noodlijdende Hervormers, want het algemene gevoelen was, dat men haar in haar hoge positie ongemoeid zou laten. Maar Gardiner was vast besloten om zich persoonlijk op haar te wreken. Hij besloot om dat te doen door middel van haar man. Daarom ontbood hij meneer Bertie, en deelde hem mee, dat de koningin van de hertogin betaling eiste van vier duizend pond, die de hertog van Suffolk, haar eerste man, zoals zij beweerde, aan haar vader, Hendrik VIII, schuldig was. Hem werd meegedeeld, dat deze schuld in termijnen werd betaald, maar hij verklaarde, dat zij nu moest worden afgedaan. Daarna vroeg hij schertsend, tussen haakjes, of de lammeren zich nog gelukkig voelden, zoals zij tot hem had gezegd, toen hij in de cel van de Tower zijn baret voor haar afnam. Was zij nu even ijverig om naar de mis te gaan, als zij was geweest om die af te schaffen? Hij voegde eraan toe, dat hij voor de heer Bertie niet zo bang was, daar hij zijn moeder had gekend, maar dat hij wel graag zou horen, dat zijn vrouw van plan was om zich te conformeren. Meneer Bertie ging naar huis en besprak de dingen met Catharina, die helder inzag, dat er voor haar gevaar dreigde en zich daarom voorbereidde op de vlucht naar het vasteland. Meneer Bertie ging terug en verzocht de bisschop op een kalme, zakelijke toon, dat hij hem vanwege de koningin een pas zou verschaffen, om naar het hof van Karel V te gaan, teneinde iets voor deze schulden bijeen te brengen. Gardiner wilde dit afwijzen, maar meneer Bertie overtuigde hem ervan, dat dit een geschikte gelegenheid was om de gunst van de keizer te verwerven, daar deze van plan was het huwelijk van

Filips van Spanje met koningin Maria tot stand te brengen. Gardiner zag de betekenis hiervan in en stemde toe en binnen de tijd van enige dagen had hij de vereiste pas voor meneer Bertie, die zonder verdacht te zijn zeer spoedig via Dover Engeland verliet. Eenmaal op het vasteland, was het zijn taak de financiële bijzonderheden voor hun toekomstig leven daar te regelen. Hij ging naar Vlaanderen en kwam daar in aanraking met Perousel, de vroegere predikant van de Franse en Nederlandse vluchtelingengemeente. Alles werd echter strikt geheim gehouden, want na verloop van tijd nam Gardiner verschillende aanzienlijke Protestanten gevangen en bracht hen terug naar Engeland.

De hertogin durfde gedurende nog enige maanden niet te vertrekken. Zij moest, als één van de voornaamste hertoginnen, tegenwoordig zijn bij het huwelijk van koningin Maria met Filips. Tijdens de weken van de feestviering werd de vervolging gestaakt, maar Gardiner wachtte zijn tijd af om aan te dringen op een actie tegen Catharina.

Aan het eind van het jaar werden de plannen van Catharina ten uitvoer gebracht. Zij had één vriend, de „oude” meneer Cranwell, aan wie meneer Bertie haar in het geheim had toevertrouwd. Zij zelf zou gekleed gaan als de vrouw van een eenvoudige koopman en haar eigen kind, Susanna, meenemen. Zij achtte het onverstandig om ook maar op één van haar hogere dienaren te vertrouwen en koos, en dat pas op het laatste ogenblik, verschillende van de allerlaagsten, aan wie zij beval, dat zij hun meesteres moesten vergezellen naar een onbekende bestemming. Zij had vier mannen: een Griekse stalknecht, een meubelmaker, een brouwer en een nar(!) en drie vrouwen: een wasvrouw, een keukenmeid en een kamenier. Het was een koude, mistige morgen, toen de kleine groep zeer vroeg samenkam op de binnenplaats van het poortgebouw, om naar de Lyonkade te gaan, waar meneer Cranwell hen zou opwachten. De hertogin verdeelde haar groep in tweeën, waarvan de eerste snel wegging. Toen zij en de vrouwen de poort uitgingen, hoorde de poortwachter een zwak geluid, waarop hij naar buiten kwam met een fakkel in de hand. Verschrikt liet de keukenmeid het koffertje, waarin de spullen voor de baby zaten, staan en vluchtte de weg op. Toen de fakkel in de buurt van de poort opvlamde, zaten Catharina en de vrouwen opeengedrongen in de poort van het Kartuizerklooster. De man keerde terug om het valiesje te

onderzoeken en de groep ontsnapte. Helaas wist niet één van hen de Lyonkade, zodat zij radeloos rondzwierven, totdat zij vrijwel als door een wonder de mannen tegenkwamen. Allen haastten zich nu naar de kade, waar meneer Granwell gereed stond. Zij klampten een veerman aan, maar deze was er niet toe bereid om in de mist uit te varen. Meneer Granwell wist hem ertoe over te halen en zo werden zij naar Gravesand geroeid, waar zij aan boord konden gaan van het schip naar de Nederlanden. Op dat ogenblik was de vlucht van de hertogin ontdekt en een luid geschreeuw steeg op. Gardiner vernam het nieuws en daar hij vermoedde wat haar bedoeling was, zond hij onderzoekers naar haar huis en liet een inventaris opmaken van al haar goederen. Bevelen werden uitgevaardigd om haar zo mogelijk gevangen te nemen. Daar hij wist, dat de boot van Gravesend Liegh, in Essex zou aandoen, zond Gardiner een troep gewapende mannen om haar tot elke prijs op te vangen. Meneer Cranwell zag de volksmenigte te Leigh opgewonden gebaren maken en hij hoorde hen naar de kapitein schreeuwen om de hertogin van Suffolk. Een ontsnappingsplan flikkerde hem door het hoofd - ongetwijfeld door een goddelijke ingeving. Hij herinnerde zich, dat hij een oude vriend had, die buiten Leigh woonde. Terwijl hij de „vrouw van de koopman” aansprak als mevrouw White, gaf hij onder de dekmantel van luide opmerkingen aan de passagiers de indruk, dat zij de dochter van Gosling was, die haar vader kwam bezoeken. Op deze wijze waarborgde hij haar rustig een veilige tocht vanaf het schip naar het huis van zijn vriend. De hertogin bleef hier een paar weken, waarin zij zich naar men zegt, bezighield met het maken van nieuwe kleertjes voor haar baby, daar immers haar koffer achtergebleven was.

Gardiner was beetgenomen en weldra vervolgde de hertogin haar reis naar de Nederlanden, een stormachtige reis, die haar tweemaal teruggedreef naar de Engelse kust en naar de achterdocht van bewakers, die op hun hoede waren. Maar tenslotte bereikte zij de haven, waar zij haar man vond, die op haar wachtte.

Zij vestigden zich te Xanten, in het dorp, waar meneer Bertie had gelogeerd en Catharina kocht vier huiken, mantels met kappen, die door Vlaamse vrouwen uit de middenstand werden gedragen. Hun bedoeling was om naar Wezel te gaan, waar een protestantse gemeente was. De predikant daar was Frans Perou-

sel, een man, die door de hertogin gastvrij was ontvangen, toen hij op zijn beurt om de godsdienst uit zijn eigen land was verdreven. Meneer Bertie schreef hem een brief, maar waarschuwde hem om aan niemand, behalve misschien aan de burgemeester, te vertellen wie zijn bezoeker was. Voordat zij op deze brief antwoord hadden ontvangen, kreeg meneer Bertie een waarschuwing, dat de dorpelingen achterdocht koesterden inzake hun stand en dat men een onderzoek naar hun godsdienst zou instellen. Zij meenden, dat zij daarom terstond naar Wezel moesten verhuizen, maar zij durfden geen paard te huren of hun gehele groep mee te nemen. Catharina nam haar vrouw mee om de baby te dragen en meneer Bertie had de twee lakeien, die aanvankelijk met hem waren meegekomen. De anderen zouden later volgen. Zij gingen op weg alsof het een namiddagwandeling betrof.

Het was eerst mooi en vorstig weer, maar weldra maakte de regen de hobbelige wegen modderig en dooi betekende gladde wegen. De duisternis viel in en zij waren doornat. De twee lakeien werden vooruit gezonden om één of andere boerenwagen of rijtuig te huren. De anderen waren nog niet ver gevorderd, toen zij door struikrovers werden aangevallen. Het kindermisje liet de baby vallen en rende gillend de bossen in. Meneer Bertie en Catharina werden op de grond geworpen en geslagen en veel van hun kostbaarheden werden hun afgenomen. Zij werden op de weg achtergelaten en de mannen verdwenen. Nu begon het te hagelen en de arme baby schreide erbarmelijk. Er was geen spoor van een rijtuig, dat hun te hulp kwam. Laat in de avond kwamen zij zwoegend in Wezel aan, maar zij hadden geen idee van het adres van de goede Perousel. De toegang tot elke herberg werd hun op zulk een laat uur geweigerd, terwijl sommige herbergiers meneer Bertie beschimpten, als was hij een dolende ridder met zijn maitresse. Zij slaagden erin voedsel te kopen en toen zonk Catharina in het kerkportaal uitgeput en schreiend in slaap. Hun grote moeilijkheid was de kwestie van de taal. Zij hadden tevergeefs geprobeerd met Frans, Italiaans, Engels en Latijn. Geen van beiden kende Duits. Toen zij weer verder zwierven ontmoette meneer Bertie twee schooljongens, die bezig waren samen hun Latijn te oefenen. Onmiddellijk sprak hij hen aan in die taal en hoewel de jongens het adres van de predikant niet wisten, konden zij hen toch meenemen naar een vriend van

hem. De heer Perousel zat in dit huis zijn vriend te vertellen over de brief van meneer Bertie! Maar deze meneer was op dit ogenblik zo besmeurd, dat hij voor een knecht werd aangezien. De heer Perousel werd naar de deur geroepen en herkende de hertogin. Zij werden met vreugde en medelijden ontvangen, zaten spoedig bij een goed vuur en hadden voedsel voor zich. Het gerucht van hun wrede behandeling door de herbergiers ging als een lopend vuurtje door de stad en één van de predikanten maakte de volgende sabbat het gastvrij ontvangen van vreemdelingen tot het onderwerp van zijn preek.

Zij konden in Wezel een huis huren en werden door de Walen (Protestanten) zeer vriendelijk verwelkomd, ofschoon zeer weinigen precies wisten wie de vluchtelingen waren. Het nieuws drong echter door en de aanwezigheid van de hertogin trok vele andere Engelse vluchtelingen naar Wezel als een tijdelijk tehuis. Langzamerhand ontstond er een eigen gemeente, met Miles Coverdale, de verbannen bisschop van Exeter, als hun predikant. In de herfst van dit jaar schonk Catharina het leven aan een zoon, die zij Peregrin, „in een vreemd land” noemde. Het jaar had droevige berichten uit Engeland gebracht -de verbranding van Ridley, Latimer en Hooper; de afval van aartsbisschop Cranmer, maar later zijn triomfantelijk martelaarschap. De huichelarij van haar geliefde vrienden William en Mildred Cecil was zeer verdrietig voor Catharina.

Ofschoon veilig voor de roomse vervolging, ontstond er voor de Engelse gemeenten onrust uit een andere hoek. Een aantal Lutheranen begonnen een fanatieke twist met de Engelsen over die verdrietige kwestie van de transsubstantiatie, waarover de arme Luther zo in verwarring was geraakt. Deze lieden klemden zich veel meer daaraan vast dan aan de gezonde leringen van Luther en hun taal werd zo heftig, dat zij besloten de Engelsen uit de stad te verdrijven. Er was een vriendelijke, maar streng berispende brief van Melanchton, de opvolger van Luther, nodig om hen te kalmeren.

Stephen Gardiner, de meedogenloze vijand van Catharina stierf in november, maar hoe graag Catharina ook naar haar geboorteland zou zijn teruggegaan, wist zij, dat hij daar niet haar enige vijand was geweest. Een vriend waarschuwde haar nu, dat er een complot gaande was om haar te ontvoeren. Eén van de agenten van koningin Maria, Lord Paget, was op weg

naar Wezel, schijnbaar om de baden te gebruiken, maar in werkelijkheid om haar gevangen te nemen. Het tweede gevaar was, dat de wrede hertog van Brunswijk zich met een bende soldaten in dezelfde richting bewoog en maar al te verheugd zou zijn, als hij haar kon gevangen nemen en overleveren aan de Spaanse Inquisitie. Zij was natuurlijk half Spaans en zou een waardevolle gijzelaar zijn voor staatkundige kuiperij.

Daarom verlieten zij hun huurhuis en ontsnapten naar de vorst van de Paltz, die hun toestond hun intrek te nemen in een klein kasteel. Zij waren veilig, maar hoe verder? Hun middelen begonnen op te raken. De moed ontzonk hun onder deze benauwde omstandigheden. Zij kenden deze Duitse vorsten niet goed genoeg om op hun kosten te leven en ook kon de hertogin hun geen enkele toekomstige vergoeding beloven, omdat haar landerijen waren verbeurd verklaard. Zij waren de wanhoop nabij, toen er uit een geheel onverwachte hoek hulp kwam. Zij ontvingen een brief van à Lasco, hun Poolse vriend, die hen uitnodigde naar Polen te komen. Hij was nu, na een werkperiode in Denemarken, terug in zijn geboorteland, waar koning Sigismund, alhoewel rooms, mild was tegenover de Protestanten en aan à Lasco toestond daar een kerk te hebben. Hij had van het zwervend leven van de arme hertogin gehoord en buiten hun medeweten ten behoeve van hen onderhandeld.

Deze hartelijke brief was voor Catharina en haar man als een boodschap uit de hemel en dankbaar aanvaardden zij het aanbod van à Lasco, ofschoon het hen zou onttrekken aan het gezelschap van al hun verbannen vrienden. Toen zij Wezel hadden verlaten, was de Engelse gemeente uiteengevallen en verstrooid, want velen van die vluchtelingen waren afhankelijk geweest van de milddadigheid van de hertogin. Over het lijden van de geringere Protestanten wordt niets vermeld, maar hun lot was wel waarlijk, dat ze eerst naar de éne en dan naar de andere stad moesten vluchten, voortdurend afhankelijk van hen, die van hetzelfde geloof waren.

De bisschop van Bath en Wells was als balling in de Paltz en hem werd verzocht om ten behoeve van Catharina naar Polen te gaan, om de officiële uitnodiging van de koning in ontvangst te nemen en ook een vrijgeleide voor de reis. Toen deze waren ontvangen, maakte Catharina zich gereed voor haar volgende reizen, met de kleine Suzanna en Peregrin als de belangrijkste

leden van de groep. Hun was een geleide van vier soldaten verschaft, maar zij kwamen niet zonder enige wanhopige avonturen in Polen aan. In één stad werden zij overvallen en de soldaten werden geslagen en uiteengedreven. Catharina stond overeind in de wagen en riep meneer Bertie toe, dat hij op zijn paard naar de volgende stad moest vluchten en dat zij zou volgen. Hij kwam daar, maar werd onmiddellijk in de gevangenis geworpen. Toen Catharina de volgende dag aankwam en het vrijgeleide en de brief van de koning liet zien, werd alles goed gemaakt, waarbij de burgemeester van de stad zich uitputte in verontschuldigen. De wagen hobbelde voort langs de ongebaande wegen en o, wat een opluchting was het, toen zij tenslotte bij het gastvrije huis van hun vriend aankwamen. Vanaf dat ogenblik werden zij eervol behandeld en de koning ontving Catharina alsof zij een koninklijk personage was. Zij werden met de grootste vriendelijkheid overladen. Aan meneer Bertie werd het gouverneurschap over een deel van de staat opgedragen en hij regelde de zaken met grote bekwaamheid gedurende de twee jaren, dat zij daar waren.

Maar het was een ongewoon leven voor hen in een land met een vreemde taal en daarom zagen zij, toen het bericht van de dood van koningin Maria kwam, met vreugde de terugkeer naar Engeland tegemoet, hoe gewaagd de reis ook mocht zijn. Zij namen afscheid van hun vriendelijke beschermers en gingen nog eens op reis, ditmaal met het eigen vaderland in uitzicht. Van het leven van Catharina wordt weinig meer verhaald. Haar erfgoed werd haar teruggegeven. Zij woonde rustig in Grimsthorpe en zorgde voor de opvoeding van haar kinderen. Het was in deze niet druk bezette jaren, dat zij, zoals eerder vermeld, de preken van Hugh Latimer publiceerde. Peregrin moest worden genaturaliseerd, wat terecht werd toegestaan en later werd hij Lord Willoughby de Eresby. Susanne trouwde met de graaf van Kent. Peregrin werd onderscheiden om zijn persoonlijke moed en militaire talenten en hij was één van de „voornaamste krijgslieden” van de koningin. Men zegt, dat hij had kunnen uitblinken aan het hof, maar hij versmaadde het hofleven en gaf de voorkeur aan een militaire loopbaan. Hij was een trouwe Protestant en werd met een klein leger uitgezonden om Hendrik van Navarre in één van zijn oorlogen te helpen.

Catharina stierf op haar één en zestigste jaar te Spilsby, in Lincolnshire. Meneer Bertie overleefde haar slechts twee jaar.

Wendelmoet Claesdochter

Karel V erfde in 1515 de Nederlanden als een deel van zijn gebied, toen hij nog maar vijftien jaar oud was. De Renaissance, die beschaving en liefde voor wetenschap en kunst aan de Latijnse landen had gebracht, had op de Nederlanden inzake de opvoeding van de adellijke vrouwen geen invloed geëffend, evenals dat ook in Schotland het geval was. In geen van deze beide landen komen namen voor van vrouwen, die in de zaak van de Reformatie bijzonder vermaard zijn. Maar vooral in de Nederlanden waren er honderden, niet bij name bekend die even hoog geacht moeten worden als zij, van wie wij de geschiedenis kennen. De waarheid van God verbreidde zich daar snel en geen land werd door de vervolgers met meer wreedheid behandeld dan de Nederlanden. Men acht, dat er onder het bewind van Karel V en zijn zoon Filips II in dat land, alléén om hun godsdienst, meer dan tienduizend mensen zijn omgekomen. Wij vinden slechts gedeeltelijk verhalen, die bijzonderheden geven over namen, plaatsen en omstandigheden, maar deze worden hier vermeld om hun getuigenis af te leggen van wat de Nederlanders in staat waren tot de dood toe te verdragen. Nog maar twee jaar nadat Karel de regering aanvaardde, waren de vijf en negentig stellingen van Maarten Luther tegen het roomse geloof gepubliceerd en gedrukte exemplaren werden in de Nederlanden even gretig gelezen als in Duitsland. Er ontstond een grote instemming onder het volk, een krachtige instorting van de Heilige Geest en tenslotte, toen de door Luther vertaalde Bijbel en zijn vele vlugschriften hun weg vonden, een sterke beweging om de gereformeerde leringen te aanvaarden. Evenals in de provincie Meaux, in Frankrijk, toen bisschop Briçonnet tot verlichting van het volk Nieuwe Testamenten verspreidde, zo vertoonden zich in de Nederlanden de vruchten van deze nieuwe leer in levensverandering, liefde tot de broeders in het geloof, gastvrijheid en vriendelijkheid. Maar in plaats van bewondering te hebben voor deze verbetering van zijn volk en doordrongen van de omvang van alles, besloot de jonge keizer tot de strengste maatregelen om haar uit te roeien. Men had slechts vier jaren

deze stap naar de vrijheid van geweten gezet, toen hij in 1521 de eerste van een reeks plakkaaten uitvaardigde ter afkondiging in de voornaamste steden. Zij stelden straffen van verschillende graden van strengheid in uitzicht voor hen, die Lutherse boeken, de Bijbel, of welke soort geschriften ook bezaten; die samenkomsten bezochten; die gereformeerde leringen predikten; of die zulke predikers onderdak verleenden. Er werden portretten getekend van de meer bekende predikers en op hun hoofd werd

*Gezicht op een kanaal in Holland.
(Naar een schilderij van Van der Heyden.)*

een prijs gezet. Onverwachte aanvallen werden gedaan op huizen en mannen, vrouwen en kinderen werden in de gevangenis geworpen. Bij de eerste, verschrikkelijke losbarsting van zulke wetten werden honderden onthoofd, verbrand of verdronken. In paniek geraakte families ontsnapten naar Duitsland, Emden, Kleef en zelfs naar Engeland.

Slechts één bescheiden verhaal wordt uit die tijd meegedeeld. Het is dat van een weduwe uit Monnikendam, in Noord-Holland, Wendelmoet Claesdochter geheten. Dikwijls werden afzonderlijke personen in het openbaar ten voorbeeld gesteld, om er een schijn van recht aan te geven. Zo werd Wendelmoet, die als een Protestante bekend stond, in 1527 in hechtenis genomen en in het slot van Woerden gevangen gezet. In november van dat jaar werd zij naar Den Haag overgebracht en voor de stadhouder, graaf van Hoogstraten en een grote Raad geleid, die haar aan een scherp verhoor onderwierpen. Men had haar gezegd, dat haar, als zij haar dwalingen niet herriep, een verschrikkelijke dood te wachten stond. „Als u daartoe de macht van boven gegeven wordt, dan ben ik bereid die te ondergaan”, antwoordde zij. „Ge zijt niet bang voor de dood, omdat ge die nooit hebt gesmaakt”, zeiden zij. „Ik zal die ook niet smaken, want Christus heeft gezegd: „zo iemand mijn woord bewaard zal hebben, die zal de dood niet smaken in der eeuwigheid.” Daarna werd haar gevraagd welke haar opvattingen waren over de mis, de aanroeping van de heiligen en de biecht voor een priester. Zij antwoordde moedig op dit alles en eindigde: „Ik heb mijn zonden beleden aan Christus, mijn Heere, die ze heeft weggenomen, maar als ik tegen iemand heb gezondigd, dan vraag ik hem van harte om vergeving.” „Wie heeft u deze opvattingen geleerd en hoe is u daaraan gekomen?” werd haar gevraagd. „De Heere, die alle mensen tot Zich roept: ik ben één van zijn schapen, daarom hoor ik zijn stem.” Nog veel meer vragen werden haar gesteld, die zij alle gemakkelijk met aanhalingen uit de Schrift beantwoordde. Haar verhoorders waren woedend om haar kalmte en zonden haar terug naar de gevangenis. Zij werd bezocht door monniken, priesters, vrouwen en zelfs bloedverwanten, die haar allen aanspoorden om toe te geven aan het hoger gezag. Een adellijke dame, die haar bezocht, zei: „Lieve moeder, kunt u niet denken wat u wilt en zwijgen? Waarom zoudt u sterven?” „Ach”, antwoordde zij, „u weet niet wat u zegt. Er staat geschreven: „met het hart gelooft men ter rechtvaardigheid en met de mond belijdt men ter zaligheid”. Ik kan niet zwijgen, lieve zuster, ik kan niet zwijgen. Mij wordt bevolen en ik word gedwongen om vrijuit te spreken door Hem, die heeft gezegd: „Wie Mij belijden zal voor de mensen, die zal Ik ook belijden voor mijn Vader, die in de

hemelen is. Maar wie mij verloochenen zal voor de mensen, die zal Ik ook verloochenen voor mijn Vader, die in de hemelen is..” „Ik vrees”, zei de dame, „dat zij u ter dood zullen brengen.” „Als zij mij morgen verbranden, of mij in een zak stoppen en mij verdrinken, dan is dat voor mij een zaak van geen betekenis”, zei Wendelmoet. „Als de Heere het zo beschikt, dan moet dat gebeuren, niet anders. Het is mijn bedoeling om mij aan de Heere vast te klemmen.”

De volgende dag werd zij opnieuw voor de Raad geleid en na nog een kort verhoor ter dood veroordeeld, waarbij de inquisiteur een stuk voorlas in het Latijn en daarna in het Nederlands, om een plechtige indruk te maken op de toeschouwers. Vanuit de raadzaal werd zij naar buiten gebracht, naar een schavot, gewurgd en daarna verbrand.

13.

Lysken Dirks

Nog een naam, die wordt vermeld en nu opnieuw aan het licht gebracht, is die van Lysken Dirks, van Antwerpen. Zij had heimelijk de Schriften gelezen, zij had ze lief en aanvaardde ze. Zij behoorde bij de anabaptistenkerk te Antwerpen. Daar trouwde zij met Jeroen Seegers, een jongeman, die net zo gehecht was aan het gereformeerde geloof als zij. Zij trouwden niet, zoals uit vrees zelfs veel bekeerde mensen deden, met inachtneming van de ceremonie van de roomse kerk, maar zij werden in één van hun eigen kerkdiensten in het huwelijk verbonden. Dit werd hun als een groot kwaad aangerekend. Door hun vijanden werd dit tot een kwestie van verwijt en beschuldiging gemaakt, alsof zij losbandigheid aanmoedigden en in praktijk brachten. Zij hadden, terwijl zij rustig in Antwerpen woonden, nog maar ongeveer een jaar zich in hun huwelijksleven verblijd, toen, op bevel van de overheid onder de herhaalde bedreigingen van Karel V, één van die wrede overvallen op onschuldige mensen werd gepleegd. Het jonge paar werd elk in een afzonderlijke cel in de gevangenis geworpen, zodat zij elkaar op aarde nooit meer hebben gezien.

Het werd hun echter toegestaan om pen, inkt en papier te gebruiken en een en ander van de zeer schone briefwisseling is bewaard gebleven. De toon, die daarin van beide zijden doorklinkt, toont niet de minste verontwaardiging of opstandigheid, maar geeft uiting aan een verlangen om liever hun leven af te staan, dan hun Zaligmaker te verloochenen. Zijn brieven aan haar zijn het talrijkst en tonen een grote bezorgdheid zowel voor haar geestelijk als voor haar tijdelijk welzijn. Zij putte daaruit grote troost en kracht. In één daarvan begint hij:

Vrees God altijd,

In een walgelijke cel, bewaakt en sterk, lig ik
uit liefde tot Christus gebonden, opdat ik zijn waarheid belijde.
Ofschoon de muren dik zijn, geen hand de deuren ontsluit,
is God mijn sterkte, mijn vertroosting en rust.

Na een verslag van zijn verhoor voor de markgraaf en twee rechters, waarin hun huwelijk werd beschimpt en Lysken werd

beschreven als de grootste ketter in de stad, zegt hij: „Mijn innig geliefde vrouw Lysken, onderwerp je aan de huidige omstandigheden, wees geduldig in de beproeving, houd aan in het gebed en zie te allen tijde op de kostelijke beloften, die ons overal worden geschonken, als wij volharden tot het einde....” Men had er bij hem sterk op aangedrongen om zijn ketterse opvattingen te herroepen, waarbij hem het voor een jongeman zo aangename leven werd in uitzicht gesteld. Maar hij wees al hun beloften af en om haar te waarschuwen schreef hij, dat men ook haar zou trachten te overreden. Zij antwoordde: „....Mijn innig geliefde man in de Heere, je hebt voor een deel je verhoor ondergaan en je bent daarin standvastig gebleven. De Heere zij voor eeuwig geprezen en verheerlijkt voor zijn grote genade. Ik smEEK de Heere, zelfs onder tranen, dat Hij mij bekwaam maakt om ook terwille van zijn Naam te lijden. Het zijn allen uitverkoren schapen, die Hij daartoe gekozen heeft, want Hij heeft hen uit de mensen verlost, om de eerstelingen voor God te zijn. Ja, zoals Paulus zegt: „Als wij verdragen, wij zullen ook met Hem heersen; als wij met Hem gestorven zijn, zo zullen wij ook met Hem leven”.... Hiermee beveel ik je Gode en het Woord van zijn genade en heerlijkheid, waardoor Hij ons zal verheerlijken, als wij daarin blijven tot het einde. De genade van de Heere zij met ons.”

Haar zaak kwam uiteraard vóór en zij verscheen voor de Raad. Wat de zaak van Lysken nog ontroerender maakte was, dat zij haar eerste kind verwachtte. Haar vele christenvrienden hadden diep medelijden met haar, maar haar ondervragers maakten van die omstandigheden een wapen om haar ertoe te verleiden, dat zij Christus terwille van de te verwachten moedervreugde zou verloochenen. Dit was inderdaad wreedheid. Zij was maar een mens en de komst van het kind was een heerlijke gedachte voor haar en haar man geweest. Maar zij weerstond de verleiding moedig en werd als een hardnekkige ketter naar de gevangenis teruggezonden.

In haar eenzame cel gaf zij lucht aan de angstgevoelens, als zij eraan dacht, dat zij haar baby in zulk een wereld aan de zorg van anderen zou moeten overlaten. Jeroen deelde op zekere hoogte in deze marteling en om haar te troosten schreef hij: „Wees niet bezorgd over ons kind, want mijn vrienden zullen het verzorgen, ja, de Heere zal erover waken.” In zijn laatste

brief aan haar luiden de laatste woorden: „Ik ben er bedroefd om, dat ik je te midden van deze wolven moet achterlaten, maar ik heb jou en onze baby aan de Heere opgedragen en ik ben er tenvolle van overtuigd, dat Hij je tot het einde zal bewaren. In deze overtuiging heb ik rust en vrede.”

Lysken kreeg haar geloof en zelfs haar blijdschap terug en schreef een zeer prachtige brief aan haar vrienden in de stad, die er erg naar verlangden om te weten, hoe het geestelijk met haar was gesteld. Zij prijst de Heere, omdat Hij haar waardig keurt om voor zijn zaak te lijden. „Ik smee de Heere”, schrijft zij, „nacht en dag, dat Hij ons zulk een vurige liefde mag geven, dat wij geen acht mogen slaan op de martelingen, die de mensen ons kunnen aandoen.... Ik bid, dat dit mijn verhoor ten goede van mijn ziel mag zijn en tot de opbouw van mijn dierbare broeders en zusters in de Heere.”

Jeroen werd in september 1551 te Antwerpen op de brandstapel verbrand. De zaak van Lysken werd wat langer uitgesteld, maar toen haar veroordeling openbaar was gemaakt, was het meeleven van de menigte zo groot, dat de magistraten een demonstratie vreesden. De lieve baby heeft op deze slechte wereld de ogen nooit opengedaan en in de nacht voor de bepaalde datum werd Lysken uit de gevangenis gesmokkeld, in een zak gestopt en in de rivier de Schelde verdronken.

14.

Mevrouw Robert Oguier

Het verhaal van mevrouw Robert Oguier is ongeveer dertig jaren later gedateerd. De zaken stonden er in de Nederlanden niet veel beter voor. Karel V had nu afstand gedaan van zijn keizerrijk en het zo verdeeld, dat zijn zoon Filips II van Spanje de Lage Landen, zoals zij werden genoemd, erfde. De vervolging had in dat land de plant van het Evangelie niet gedood. Als een vergiftig besproeijsel had zij de bladeren vernield, maar de wortel niet kunnen raken en na verloop van tijd zou er een nieuwe groei verschijnen en soms voor een poos rustig bloeien. Zo was het in Rijssel gedurende de vijftiger jaren van de zestiende eeuw. In die bloeiende handelsstad in Vlaanderen was een zeer krachtige, hoewel ondergrondse, kerk ontstaan, waarvoor de magistraten een oogje dichtknepen. Er werden samenkomsten gehouden in bossen, op de velden, in grotten, maar ook in woonhuizen binnen de stad. Er was een hevige dorst naar de waarheid en de bekeringen waren vele in die dagen. De mensen stroomden samen om deze bijeenkomsten bij te wonen, ofschoon zij wisten, dat het was met gevaar voor hun leven. Een schriftuurlijke orde werd nageleefd, diakenen werden gekozen en onder andere werkzaamheden behoorde ook het houden van inzamelingen voor de armen.

De liefdadigheid strekte zich niet slechts uit tot hen, die van de eigen partij waren, maar ook tot ieder, die in nood verkeerde.

Het gezin Oguier ging voorop in alles wat voor deze kerk te doen viel. Zij waren financieel welgesteld en bezaten een ruim, geriefelijk huis, waarin dikwijls samenkomsten gehouden konden worden. Op zeer voorbeeldige wijze leefden zij dagelijks „als voor de Heere” en er waren veel mensen, die profiteerden van hun gastvrijheid, vriendelijkheid, wijze raad en godvruchtige aansporingen. Deze stand van zaken, hoe heerlijk ook, toen hij in de eenvoudige kerk begon, was van korte duur. Onder de Dominicaanse monniken in de stad rezen vermoedens over de verbreiding van „ketterse opvattingen”, en spoedig begonnen zij

vanaf hun kansel de magistraten en burgerlijke machthebbers te beschuldigen van nalatigheid in het uitvoeren van de wetten tegen de ketterij.

Verontrust over hun positie deden de burgemeester en zijn schouten, op een zaterdagavond tussen negen en tien uur, een onverwachte overval op verdachte huizen. Zij stormden het huis van de Oguiers binnen, grepen de vier gezinsleden en zochten en vonden vele verboden boeken. De beroering in de wijk was groot, toen de burens Robert en zijn vrouw en hun twee volwassen zoons, Boudewijn en Maarten, zagen wegvoeren. Boudewijn, op wie zij het voornamelijk gemunt hadden, riep zeer luid, zodat velen het hoorden: „O, Heere schenk ons genade, om niet slechts voor U gevangenen te zijn, maar ook om moedig uw heilige leer voor de mensen te belijden en dat wij die mogen bezegelen met de as van ons lichaam tot de opbouw van uw arme Kerk.” Zij werden in de gevangenis geworpen en ruw behandeld, maar zij allen prezen God, omdat zij waardig geacht werden om voor zijn Naam te lijden.

Enige dagen later werden zij voor de magistraten geleid en ondervraagd aangaande de reden, waarom zij de mis niet bijwoonden en geheime godsdienstoefeningen hielden, die tegen de wet ingingen. De vader, die sprak voor alle vier, noemde schriftuurlijke redenen voor hun gedrag en hij eindigde met te zeggen: „Wij kunnen niet de éne gehoorzamen, zonder de ander ongehoorzaam te zijn en wij geven er de voorkeur aan om God meer gehoorzaam te zijn dan de mensen.” Eén van de magistraten vroeg, hoe zij hun samenkomsten inrichtten. Toen gaf Boudewijn een beschrijving van hun samenkomsten. „Wanneer wij samenkomen om de Heere aan te roepen en zijn heilig Woord te horen, dan vallen wij allen op de knieën, belijden aan Hem ootmoedig onze zonden en smeken Hem ernstig, dat zijn Woord ons mag worden gepredikt en door ons recht mag worden verstaan. Ook bidden wij voor onze soevereine heer, de keizer en voor zijn gehele Raad, opdat de staat mag worden geregeerd in vrede en tot de eer van God. Ook u, mijne heren, wordt als onze rechtstreekse regeerders, evenals de gehele stad, niet vergeten, opdat Hij u zal ondersteunen in alles wat goed en rechtvaardig is. Kunt u dan menen, dat daarom onze samenkomsten zo misdadig zijn als zij u zijn voorgesteld? Als een bewijs van de waarheid van wat ik zeg, zal ik enige van deze

gebeden opzeggen", en op zijn knieën vallend, stortte hij zulk een heerlijk en vurig gebed uit, dat het verscheidene van de rechters tot tranen toe ontroerde.

De Dominicanen bleven bij deze belijdenis onbewogen en de vier gevangenen werden later op de pijnbank gelegd, om hen de namen af te persen van anderen, die de samenkomsten bijwoonden. Hoewel de foltering zeer hevig was, werden er geen namen genoemd, behalve van wie ze reeds bekend waren, of van anderen, die het land waren ontvlucht. Daarom werden Robert en Boudewijn tot de brandstapel veroordeeld. Zij verdroegen die zeer kloekmoedig en men zag hen zelfs door de vlammen heen met elkaar spreken.

De vonnissen over mevrouw Oguier en Maarten werden uitgesteld in de hoop, dat zij zouden herroepen: de moeder uit liefde voor haar jongste zoon en de zoon uit liefde voor zijn moeder. Zij werden in afzonderlijke cellen gezet en voortdurend lastig gevallen door priesters en monniken, die er bij hen op aandrongen om berouw te tonen en terug te keren tot de moederkerk. Zij bevonden Maarten even standvastig als zijn vader en broer, maar toen hij hun elkaar afwisselende beloften en bedreigingen hoorde, vroeg hij zich bevreesd af, of zijn moeder in staat zou zijn om hen te weerstaan. Zij kon het niet. Arme vrouw, de vrees voor zulk een dood overmeesterde haar en zij herriep met haar lippen wat zij in werkelijkheid van harte liefhad. De monniken waren opgetogen over deze overwinning en zij brachten haar er zelfs toe om haar invloed op haar zoon tot hetzelfde doel aan te wenden. Zij waren zo verblijd over hun overwinning, zoals zij die veronderstelden, dat het nieuws naar alle kanten werd uitgebazuind. O, welk een verdriet veroorzaakte dit aan al hun christenvrienden!

Maar de monniken maakten een grote fout, toen zij Maarten naar de cel van zijn moeder brachten, om, zoals zij veronderstelden, haar onderricht te ontvangen.

Zij hoorden, hoe zij begon met hem aan te raden om haar voorbeeld te volgen. Zij glimlachten, deden de deur dicht en lieten hen samen achter. Maar hoe verliep het gesprek? „O, mijn moeder", riep hij uit, „wat hebt u gedaan? Hebt u de Zoon van God verloochend, die u heeft verlost? Helaas! Wat heeft Hij u gedaan, dat u Hem zo moest beledigen en onteren? Nu is mij het ongeluk overkomen, dat ik het meest heb gevreesd. O, mijn God!

Waarom ben ik tot op dit tegenwoordige ogenblik blijven leven, om getuige te zijn van wat mij het diepst van mijn ziel doorboort?" De woorden en tranen van een zoon, die zij zeer liefhad, drongen in haar hart en terwijl zij in tranen uitbarstte, riep zij uit: „Goede God, wees mij genadig! Wees mij genadig! O, vergeef mijn afvalligheid en bedek mijn overtreding met de gerechtigheid van uw Zoon. Schenk mij kracht, om bij mijn eerste belijdenis te blijven en versterk mij daarin tot mijn laatste levensadem." Moeder en zoon hadden daarna nog een aangenaam gesprek met elkaar, voordat de bewaker hen kwam scheiden.

Toen de monniken haar de volgende maal kwamen bezoeken, in de verwachting, dat zij haar in dezelfde toestand zouden vinden, als waarin zij haar hadden gebracht, werden zij begroet met: „Gaaf weg, gij boodschappers van Satan, want ge hebt geen deel meer aan mij. Ik wens mijn eerste belijdenis te onderschrijven en als dat niet kan worden gedaan met inkt, dan zal het gebeuren met mijn bloed." Vruchteloos vernieuwden zij hun beloften van leven, tevergeefs schilderden zij het verschrikkelijke van de dood. Zij bleef zo standvastig als een rots. Daarom werden de twee dappere gevangenen opnieuw voor de rechters geleid en veroordeeld om verbrand te worden. Op weg van de rechtbank naar de gevangenis dankte ieder van hen God voor zijn goedheid, omdat Hij hen door Jezus Christus al hun vijanden deed overwinnen. Maarten zei: „Mijn moeder, vergeet niet de eer en de heerlijkheid, die onze God ons schenkt door ons gelijk te maken aan het beeld van zijn Zoon. Denk aan hen, die in zijn wegen hebben gewandeld, want zij zijn geen andere weg gegaan dan deze. Laten wij daarom moedig voortgaan, mijn moeder en de Zoon van God volgen, dragende zijn smaad, met al de martelaars en op die wijze zullen wij ingaan in de heerlijkheid van de levende God."

De moed en het geloof van mevrouw Oguier wankelden niet meer. De twee werden naar het schavot gebracht en toen het aan Maarten werd verboden om te spreken, riep zij met een heldere stem tot de omstanders, terwijl de beul haar vastbond aan de paal: „Wij zijn christenen en wat wij op het punt staan te lijden, is nòch om diefstal, nòch om moord, maar omdat wij inzake de godsdienst niets willen geloven dan wat wordt geleerd in het Woord van God."

Spoedig omhulden hen de vlammen, maar men kon hen, bijna met één stem, horen zeggen: „Heere Jezus, in uw handen bevelen wij onze geest.”

15.

Charlotte van Bourbon, prinses van Oranje

Charlotte van Bourbon was de vierde van vijf dochters, geboren aan Lodewijk van Bourbon, hertog van Montpensier, een Franse prins van koninklijke bloede. Haar vader was een vurig aanhanger van het roomse geloof, terwijl haar moeder, maar dan heimelijk, even toegewijd was aan het gereformeerde. Zij was het, die zich de moeite gaf, om de waarheden van het Evangelie in het hart van haar kinderen in te prenten. Hoeveel van zulke onderwijzende, biddende en zich voor het aangezicht van God voor haar kinderen inspannende moeders er in die moeilijke dagen waren, zullen wij nooit weten, maar het schijnt, dat er een groot aantal zijn geweest. Hun lot was dikwijls zeer droevig. De hertog moet wel van zijn vrouw gehouden hebben, want hij bracht haar hierom niet voor de rechtbank, maar om zich op haar te wreken vanwege de invloed, die zij, naar hij vermoedde, op hen had, wijdde hij drie van hen aan het kloosterleven. Charlotte was één van deze drie. Het was onmogelijk er iets tegen te doen. De hertog had een heftige natuur en zijn woord was wet. Over de andere twee wordt ons niets meegedeeld, maar Charlotte werd door haar moeder aangezet om tegen haar gedwongen onderwerping aan dat leven protest aan te tekenen. Zij was in die tijd nog maar dertien jaar. Om haar stand trad zij toe tot het klooster van Jouarre, als adellijke abdis. Het leven was voor Charlotte volkomen weerszinwendend en zij voelde zich beroofd van alles wat begerenswaardig was. Toen zij haar deze reis naar Normandië liet aanvaarden, had haar moeder een vurig gebed voor God uitgestort, om haar te zegenen, te bewaren, dat haar dochter op zekere dag aan dit nutteloos leven zou ontkomen, ofschoon zij tien jaar voordat die gebeurtenis plaatsvond, stierf.

Het afgezonderde leven van de nonnen van Jouarre betekende niet, dat er nooit nieuws van de buitenwereld tot hen doordrong. Dat was metterdaad zo en het was gewoonlijk akelig nieuws, want dit waren de jaren, waarin de Hugenoten gedwongen waren om tot zelfverdediging de wapens tegen de Roomsens op te

nemen en het nieuws scheen niets anders in te houden dan het bericht van een reeks veldslagen, bloedvergieten, slachtingen, verbeurd verklaarde goederen en vluchtelingen. De sympathie van Charlotte was geheel aan de zijde van de Protestanten en hoe meer zij hoorde van de nederlagen, des te meer bad zij voor hen. Zij begon de roomse godsdienst te haten, die zulk een slachting kon aanmoedigen en zulk een onverdraagzaamheid kon opleggen. Zij kwam in het bezit van verschillende gereformeerde verhandelingen en mogelijk ook van een Bijbel of een Nieuw Testament. Want zij begon nu aan haar nonnen iets van de gereformeerde leer mee te delen en haar kennis moet voortgekomen zijn uit een rijker bron dan de herinneringen aan wat haar moeder haar had geleerd. Het was niets ongewoons, dat in die tijd het Evangelie doordrong in de kloosters. Een beroemde naam is die van Jeanne Chanot, abdis van de Trooster, die haar nonnen moedig in de waarheden van het Evangelie onderwees. Charlotte viel de roomse dwalingen als zodanig niet aan: zij was gebonden aan hun bijgelovigheden, ofschoon de telkens herhaalde lege ceremoniën en waardeloze preken op zichzelf voor haar vervelend waren. Hoe zij aan de ontdekking van haar onderwijs wist te ontkomen, is moeilijk te begrijpen, tenzij dit te danken zou zijn aan de onbekendheid met de belijders, of misschien aan het feit, dat men nooit een onderzoek instelde naar het godsdienstig geloof van de nonnen, omdat men verwachtte, dat zij rechtzinnig waren.

De lange jaren kropen voort. Haar moeder stierf en Charlotte ergerde zich aan de beloften, die haar verhinderden om aan het sterfbed van haar geliefde moeder te vertoeven. Nog tien lange jaren wentelden over haar heen. Het enige, dat haar volkomen in haar leven deed berusten was de wetenschap, dat haar onderwijs hier en daar een weinig vrucht droeg. Toen kwam plotseling haar bevrijding. De troepen van de Hugenoten drongen door tot de binnenplaats van het klooster, de poorten werden wijd opengegooid en de poortwachters weggestuurd. Tot de nonnen werd gezegd, dat zij vrij waren! Er moesten zeer haastig maatregelen getroffen worden. Waarheen kon Charlotte zelf gaan? Zij was niet van plan om in een ander klooster te gaan, daarom zou het nutteloos zijn om naar haar vader terug te keren. Zij besloot naar haar oudste zuster, de hertogin van Bouillon, te gaan, evenals zijzelf een dame van het gereformeerde geloof. Hier was zij

welkom, maar beiden wisten, dat haar toestand gevaarlijk was. Zij had nu geen positie in het leven en zou geheel aan de genade van haar vader zijn overgeleverd en wanneer hij haar veranderde opvattingen ontdekte, zou hij haar wreed behandelen. Geen plaats in Frankrijk scheen veilig voor hem en daarom werd zij naar Heidelberg begeleid, de hoofdstad van de Paltz, om onder de bescherming van keurvorst Frederik III te worden gesteld. Hij was een zeer vriendelijk vorst en hij ontving haar met veel sympathie.

Haar verdwijning uit Jouarre bracht aan het Franse hof, vanwege haar koninklijke rang, grote beroering teweeg. Van Thom, eerste voorzitter van het parlement, werd naar Jouarre gezonden, om daar een volledig onderzoek in te stellen. Intussen ontving de hertog, haar vader, een brief van de keurvorst, waarin hem werd meegedeeld, dat Charlotte bij hem asyl had gezocht en dat zij openlijk het rooms geloof had afgezworen en had verklaard dat zij Protestants was. Haar vader was bitter vertoorned over haar gedrag. Hij was gedurende al deze jaren van vervolging één van de voornaamsten geweest, die oorlog voerden tegen de Hugenoten en nu liep het erop uit, dat zijn dochter één van hen was. Hij eiste haar terugkeer; hij verklaarde toornig, dat hij als vader recht op haar had; hij besloot zijn brief met een uitdaging aan de keurvorst om te zeggen, of hij niet zou verwachten, dat een weggelopen dochter naar hem zou worden teruggezonden, als eens het tegenovergestelde het geval zou zijn.

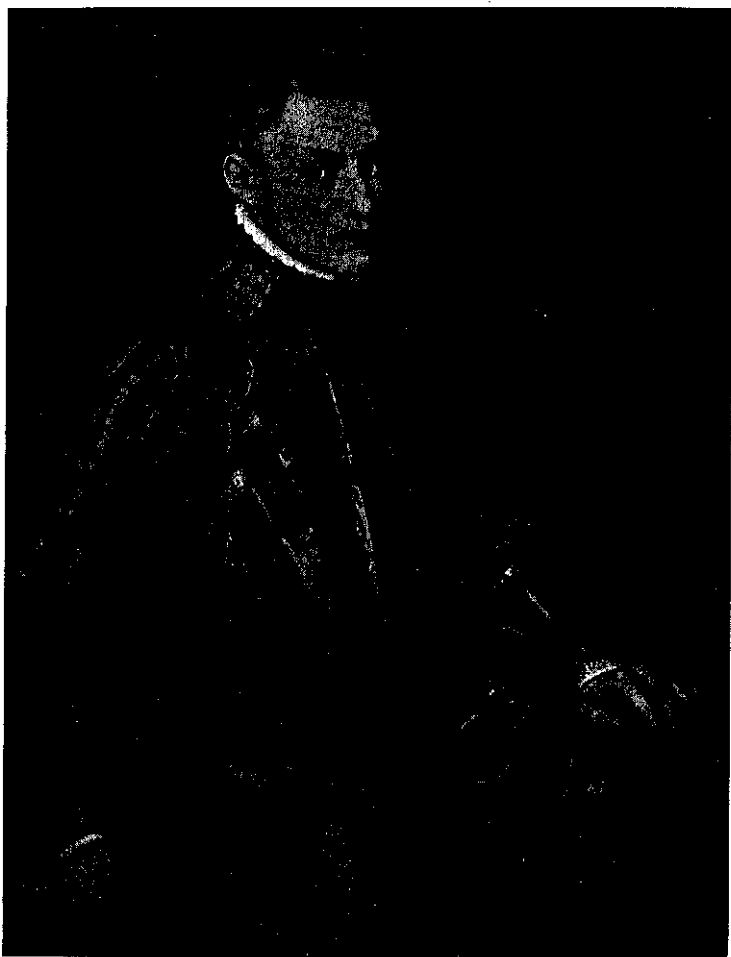
De keurvorst liet deze brief aan Charlotte zien, die aanvoelde hoe scherp hij was. Alles wat zij wenste was een verzoening met haar vader. De koning van Frankrijk werd er bij betrokken, ambassadeurs werden er bij betrokken, maar niets kon de hertog van zijn stuk brengen.

Charlotte leefde drie jaar aan het hof te Heidelberg en afgezien van het ongenoegen van haar vader, genoot zij daar van het leven. De Paltz was een toevluchtsoord voor vele vluchtelingen uit vervolgingslanden. Frederik III was een zeer verstandig vorst en ofschoon een volkomen uitgesproken Protestant, haalde hij zich geen toornige inval op de hals van Karel V die om de één of andere duistere diplomatieke reden toeliet, dat dit land tot op zekere hoogte neutraal was. Of moeten wij zeggen „verborgen”? „Het hart van de koning is in de hand des Heeren, Hij neigt het

tot al wat Hij wil", en zo werd het land een toevluchtsoord voor velen van het vervolgd volk van God.

Een geliefde bezoeker aan het hof van Frederik was Willem, prins van Oranje (de Zwijger). In 1559 had Filips II, toen hij de Nederlanden verliet, hem voor een tijd tot Stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht aangesteld en hem opgedragen verschillende aanzienlijke personen ter dood te brengen. De prins had dit bevel naast zich neergelegd en omdat hij van mening was, dat hij in die tijd zijn land niet met enig uitzicht op een gunstig resultaat kon helpen, had hij het verlaten en zijn tijd besteed aan het verkrijgen van de sympathie en beloften van wapens van de verschillende keurvorstendommen in Duitsland. Zijn huiselijke zaken verkeerden in een bedenkelijke toestand, die onderhandelingen zeer moeilijk maakten. Zijn vrouw, Anna van Saksen, had zich doen kennen als een vrouw van hevige hartstochten en van inderdaad lichte zeden. Hij wenste van haar te scheiden, zodra het bewijs duidelijk was geleverd, maar terwille van de kinderen was hij afkerig van publiciteit. Ook haar verwanten van Saksen en Hessen voelden er niet voor, dat haar naam belasterd werd. Hij worstelde met deze problemen, toen hij te Heidelberg Charlotte van Bourbon ontmoette en onmiddellijk wenste, dat hij zijn echtscheiding kon doorzetten en met haar kon trouwen. Zodra de geruchten van zijn aanzoek, dat door Charlotte zelf was aangenomen, bekend werden, klonken van alle kanten kreten van verontwaardiging. „Wat? Een Franse vrouw, een non en dan nog wel een weggelopen non!" De huwelijksonderhandelaars gingen van hof tot hof, terwijl ze nu eens het huwelijk van Willem afraadden en dan weer wensten, dat zij er niets mee te maken hadden. Maar Willem hield vastberaden voet bij stuk, zijn scheiding werd toegestaan en hij en Charlotte sloten in 1575 een gelukkig huwelijk. Zijn broer Jan, die veel van het uitputtende bemiddelingswerk had moeten verrichten en aan de vrede had gewanhoopt, gaf edelmoedig toe, dat het goed was. De vader van Charlotte, gestreeld door de voortreffelijke verbintenis, zond haar werkelijk een mild legaat.

Het was een ideaal, gelukkig huwelijk. De moeder van Charlotte zou zich erin hebben verheugd en Charlotte zelf ondervond de zegen van God erop, want als zij in Frankrijk was gebleven, zou haar man misschien, als zij het genoeg van een huwelijk zou hebben gesmaakt, een strenge Roomse zijn geweest - en dit zou

Willem I, prins van Oranje.

inderdaad zeker zijn geweest als haar vader het tot stand zou hebben gebracht.

Het land werd onder het wrede bestuur van de hertog van Alva voortdurend door de oorlog verscheurd. Nadat hij zich, tijdens zijn verblijf te Heidelberg, openlijk bij de protestantse partij had aangesloten, was Willem van Oranje door Filips van Spanje vogelvrij verklaard en zijn Spaanse bezittingen werden verbeurd

verklaard. Hij had de steun van veel Duitse vorsten en ondernam tegen Alva aanhoudende veldtochten, die voor Alva het bezit van het land zeer bemoeilijkten, ofschoon Willem hem niet kon verdrijven. De Spaanse en Italiaanse troepen overtroffen zijn Duitse en Nederlanse troepen ver in aantal. Maar de onderdrukking had voor hem een gunstige uitwerking, want toen Alva van het volk zeer hoge belastingen hief, opdat Filips, zoals hij zei, „een stroom goud, die van de Lage Landen naar Spanje vloeiende”, moest hebben, kwam het gehele land in opstand. Alle partijen waren één in hun verontwaardiging en allen, zowel Rooms en als Protestanten, begonnen in hun prins Willem hun hoofd te zien. Zijn vastberaden dapperheid, zelfs bij een nederlaag, verhief hem tot de positie van een held. Maar het leven dat Charlotte nu moest leiden was zeer angstig. Wanneer hij weg was schreef zij brieven, waarin zij hem smeekte om goed voor zijn veiligheid te zorgen en hem opdroeg aan de genade van God. Zijn huiselijk leven - zij woonden nu in Antwerpen - was een heerlijke ontspanning voor hem. Charlotte hield een kinderbewaarplaats met kleine meisjes - zij had er zes - maar dit gaf geen rust. Zij had een aanhoudend zwakke gezondheid, met aanvallen van flauwten en ook het angstige leven hield haar in spanning voor het gevaar.

Toen Filips II inzag, dat hij Willem niet uit het land kon houden en dat zijn aanhang elke dag toenam, zette hij een prijs op zijn hoofd en „wat zij zo zeer vreesde”, gebeurde. Op zekere dag vuurde een sluipmoordenaar op de prins in zijn eigen huis, toen hij uit de eetkamer kwam. Zijn vrienden stonden ogenblikkelijk om hem heen. Hij had een schot door hals en kaak en toen Charlotte het bloed uit zijn mond zag vloeien viel zij in zwijm. Hij werd naar zijn bed gebracht en door haar nacht en dag verpleegd. Door de genade van God herstelde hij en in de kerk van Antwerpen werd een dankdienst gehouden. Charlotte en Willem waren daarbij aanwezig en uit het diepst van haar ziel verenigde zij zich met de uitstorting van dankbaarheid, door de predikant namens de grote menigte, die was samengekomen, aangeboden aan de grote Hoorder en Verhoorder van het gebed. Maar dit alles was voor Charlotte te veel. De grote spanning, die zij had doorstaan, wanneer de hoop op herstel toenam en afnam en het tekort aan slaap gedurende haar aanhoudende verpleging, veroorzaakten, vooral bij iemand met een zwakke gezondheid

als zij, een aanval van pleuris. Zij verliet de kerk en ging regelrecht naar bed, dat haar sterfbed bleek te zijn. „Toen zij geloofde, dat haar einde naderde”, zegt haar levensbeschrijver, „wijdde zij zich aan een ernstige voorbereiding voor een andere wereld.” Zij was omringd door haar beste vrienden en stierf „op zeer christelijke wijze”. Haar vriendelijke en innemende manieren en haar welwillende aard hadden haar algemeen bemind gemaakt.

Vier dagen na haar dood werd haar dode lichaam, begeleid door meer dan tweehonderd personen in rouwgewaad, naar de kathedraal van Antwerpen gebracht en begraven in de kapel van de besnijdenis. De bevolking van de stad, hoog en laag, toonde de innigste deelneming met Willem in zijn zwaar verlies. Willem was diep bedroefd over haar en het duurde meer dan een jaar, voordat hij een andere vrouw nam om voor zijn gezin te zorgen. Het was Louise de Coligny, ook een vluchteling voor de vervolging in Frankrijk. Hun huwelijk duurde minder dan twee jaar. Het werd gezegend met de geboorte van een zoon. Toen kwam die tweede, die dodelijke aanslag op Willem. Weer in zijn eigen huis, weer toen hij van tafel kwam, trof hem de kogel van de moordenaar. Hij stierf in de armen van Louise.

De kleine jongen, de erfgenaam, werd de voorvader van die moedige prinses van Oranje, van wie de latse Willem III van Engeland werd, die de aanhankelijkheid van de familie aan de zaak van het Protestantisme bezegelde door Engeland te redden van het Katholicisme van Jakobus II en Ierland van de verovering door Frankrijk.

Jaartallen ter vergelijking

<i>Jaartal</i>	<i>Engeland</i>	<i>Frankrijk</i>	<i>De Nederlanden</i>
1509	Hendrik VIII	Margaretha van Valois trouwt	
1512		Lefèvre vertaalt het N.T.	
1515		Frans I	Karel V erft ze
1517		Het Evangelie in Meaux	
1521		De veldslag bij Pavia	
1523		Afstand van Frans I	
1527		Margaretha trouwt met de koning van Navarre	Martelaarschap van Wendelmoet Claesdochter
1528		Geboorte van Jeanne d'Albret	
1534	Huwelijk van C. Willoughby		
1547	Dood van Hendrik VIII		
1548	Knox te Berwick	Jeanne d'Albret trouwt	
1549		Dood van Margaretha van Valois	
1551	Dood van M. Bucer en twee zoons van C. Willoughby		Lysken Dirks en haar man martelaars
1553	Dood van Eduard VI Maria volgt hem op C. Willoughby trouwt met Richard Bertie Knox trouwt met M. Bowes		
1554	C. Willoughby vlucht		Martelaarschap van mevrouw Oguier
1558	Koningin Elizabeth C. Willoughby keert terug		
1568		Jeanne d'Albret in La Rochelle	Willem van Oranje te Heidelberg
1572		Charlotte de Bourbon verlaat het klooster Dood van Jeanne d'Albret Bloedbad van de Bartholomeüsnacht	
1575			Willem en Charlotte de Bourbon trouwen Poging tot moord op Willem de Zwijger Dood van Charlotte de Bourbon
1584			De moord op Willem de Zwijger

JAARTALLEN TER VERGELIJKING

<i>Jaartal</i>	<i>Duitsland</i>	<i>Zwitserland</i>
1517	De stellingen van Luther	Anna Reinhard weduwe Zwingli te Einsiedeln
1519		Zwingli bij de kathedraal van Zürich
1521	Rijksdag te Worms	
1522		Zwingli trouwt met Anna Reinhard
1523	Catharina von Bora ontsnapt	
1525	Luther vertaalt het O.T. in het Duits Luther trouwt met Catharina von Bora	
1529	Ontmoeting van Luther en Zwingli te Marburg	
1531		Slag van Kappel en de dood van Zwingli Dood van Anna Zwingli
1539	Calvijn te Straatsburg Berlijn wordt protestants	
1540	Calvijn trouwt met Idelette van Buren	
1541		Calvijn in Genève
1542	Elizabeth van Brunswijk stelt het Protestantisme in	
1546	Dood van Luther	
1547	Sibylla van Kleef behoudt Wittenberg Catharina de heldhaftige houdt Alva tegen	
1548	Het Interim	
1549		Dood van Idelette Calvijn
1552	Dood van Catharina von Bora	
1556		Knox in Genève